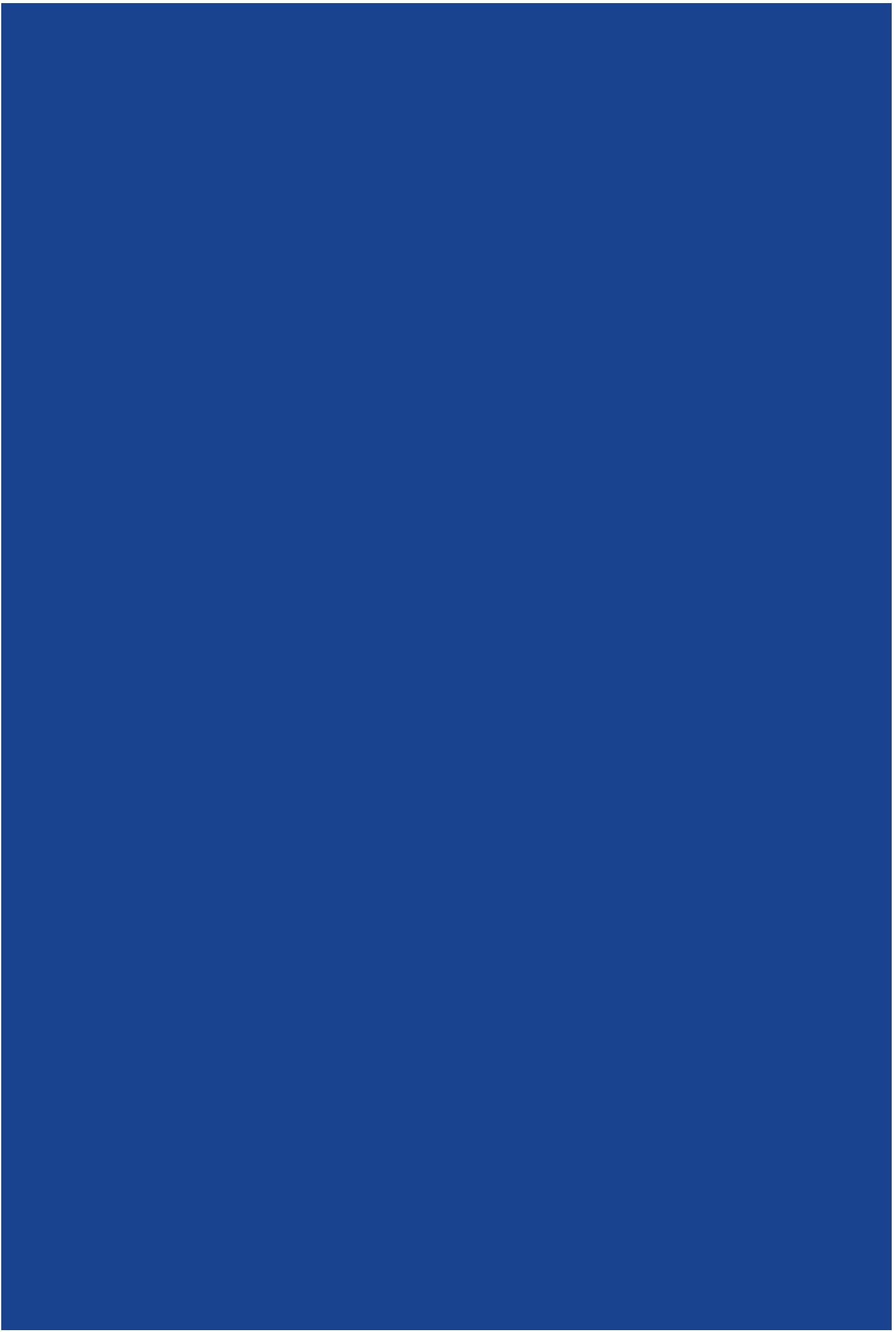

PRIRUČNIK RAN

Odgovori povratnicima: Inostrani teroristički borci i njihove porodice

Centre of Excellence

PRIRUČNIK RAN

Odgovori povratnicima: Inostrani teroristički borci i njihove porodice

Skraćenice

CVE	Borba protiv nasilnog ekstremizma
ERC22+	Smernice o ekstremnom riziku 22 – Alatka vlade Velike Britanije za procenu rizika
ESCN	Evropska mreža za strateške komunikacije
FTF	Inostrani teroristički borci
HCR-20	Alatka za procenu rizika (istorijski, klinički, upravljanje rizicima)
HTS	Hajat Tahrir el-Šam
IR46	Alatka za procenu rizika koju koristi holandska policija
NVO	Nevladina organizacija
PTSD	Posttraumatski stressni poremećaj
RAN	Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji
RAN CoE	Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji Centar za izvrsnost
RAN H&SC	Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji, Zdravstvo i socijalna briga (radna grupa)
RAN POL	Policijska i zakonodavna radna grupa iz Mreže za podizanje svesti o radikalizaciji (Radna grupa)
RAN P&P	Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji u zatvoru i na uslovnoj kazni (Radna grupa)
TRAP-18	Alatka za procenu rizika
VEO	Nasilni ekstremistički prestupnik
VERA-2	Alatka za procenu rizika

Preporuke praktičara za države članice

Ovaj spisak preporuka praktičara daje pregled praktičnih iskustava i navodi mera koje bi, prema mišljenju praktičara, olakšale rad njihovih kolega. Preporuke su smišljene da nacionalnim vlastima pruže dodatni uvid u potrebe i ideje praktičara navodeći postojeće pristupe i strategije u kontekstu izazova u vezi s inostranim terorističkim borcima povratnicima (FTF) i njihovim porodicama.

Preporuke praktičara o proceni rizika i multiagencijskoj saradnji

- 1) Da bi se procene posebno prilagodile povratnicima, treba razmisliti o primeni RAN CoE Povratnici 45, alatki za ispitivanje motivacije, posvećenosti i rizika koji predstavljaju povratnici:
  - a) da bi se proverilo da li procene rizika koje su trenutno u upotrebi mogu imati koristi od ove RAN alatke; ili
  - b) da bi se RAN alatka, koja obuhvata 45 pokazateљa, prilagodila lokalnim okolnostima ukoliko ne postoji već usvojena alatka za strukturisanu procenu rizika.
- 2) S obzirom na to da Islamska Država, a možda i ostale terorističke organizacije izrađuju specijalne dosijee o veština vrbovanih lica, treba razmisliti i o unošenju informacija o ovim dosijeima u planirane načine reagovanja na pojedinačne povratnike.
- 3) Kao prvi korak u izradi reakcije na pojedinačne povratnike bilo bi korisno uzeti u razmatranje dve generacije, iako nije adekvatna stroga diferencijacija:
  - a) prva generacija povratnika sastojala se pretežno od muškaraca, i to onih koji su bili motivisani da odu iz humanitarnih razloga odnosno da se bore protiv Asadovog režima i koji su bili – s izvesnim izuzecima – skloniji razočarenjima, navodno manje nasilni i relativno slobodni da napuste teritoriju pod kontrolom terorista;
  - b) sadašnja, druga generacija povratnika koja je prekaljena na frontu i ideoški zadojena, a morala je da izbegne strog nadzor Islamske Države, a potencijalno se vratila s nasilnim motivima: da naškodi građanima EU.
- 4) Pošto su (lokalni) policajci često uključeni u ranu fazu, treba razmotriti posebne tačke delovanja policajaca koji se bave povratnicima, uključujući:
  - a) učešće u multiagencijskom upravljanju slučajevima i otvaranje dosijea o svima koji su otišli, ne čekajući da se oni vrate;

- b) svest o procedurama zaštite dece i o načinima postupanja u slučaju zloupotrebe dece;
  - c) isprobavanje protokola za deljenje informacija s partnerima u scenarijima za povratnike;
  - d) imenovanje policijskog stručnjaka kojem će se ostali praktičari prve linije obraćati za konsultacije;
  - e) saradnja sa stručnjacima za porodicu u postupanju s porodicama, naročito tokom kućnih poseta i to čim neka osoba ode, jer to olakšava ostvarivanje kontakta sa tom osobom odmah po povratku.
- 5) Treba razmisliti o stvaranju namenske tačke za kontakt ili operativne jedinice na nacionalnom nivou ili, ako je primenljivo, koordinatora za povratnike, kako bi se obezbedila koherentnost politika i mera u svim vladinim agencijama i olakšala saradnja i razmena informacija sa lokalnim multiagencijskim koordinatorima.
  - 6) Treba pregledati i – ako je moguće – prilagoditi programe, metode i intervencije koje su trenutno u upotrebi da bi se ponovo integrисали radikalizovani pojedinci, umesto da se razvijaju nove metode samo za povratnike; prilagođavanje intervencija koje su se pokazale kao efikasne u uporedivom okruženju uskoro će imati dodatu vrednost u poređenju s potpuno novim programima.

Preporuke praktičara o krivičnom gonjenju i zatvorskoj kazni

- 7) Ulagati u resocijalizaciju osuđenih povratnika dok su još u pritvoru kako bi se smanjio rizik od njihovog vraćanja nasilnom ekstremizmu.
- 8) Poželjno bi bilo da intervencije u cilju resocijalizacije počnu pre suđenja, bilo u pritvoru ili u lokalnom okruženju. Međutim, saradnja boraca povratnika u intervencijama resocijalizacije pre suđenja biće teška jer saradnja može da se posmatra kao nametanje krivice.
- 9) Da bi se izbegli dugoročni negativni uticaji boravka u zatvorima s visokom bezbednošću na manje rizične povratnike, neophodne su prilagođene odluke i mera o smeštaju i rehabilitaciji, uzimajući u obzir različite profile povratnika i njihovih prestupa.
- 10) Treba razmisliti o slanju povratnika u specijalne zatvore – u skladu s nalazima posebne procene rizika – na osnovu sledećeg:
  - a) kapacitet zatvora da obezbedi niz intervencija neophodnih za rehabilitaciju povratnika;
  - b) stepen u kojoj je moguća multiagencijska saradnja između zatvora i ostalih organizacija;

- c) dinamika zatvorenik-zatvorska populacija (npr. ako povratnik uživa status heroja ili ako je izložen maltretiranju, to može uticati na proces rehabilitacije, pa treba razmisliti o premeštaju).
- 11) Razmotriti uspostavljanje strukture za deljenje informacija u vezi s povratnicima, koja bi omogućila zatvornima i službama za uslovnu kaznu da dobiju dovoljno osnovnih informacija o okolnostima u kojima je živeo povratnik i o potencijalnim rizicima u pogledu bezbednosti i sigurnosti koje to može da predstavlja za zatvorsku populaciju i osoblje, kao i za širu zajednicu u slučaju da povratnik dobije uslovnu kaznu. Ove informacije takođe mogu da posluže u sprovođenju unapređenih programa rehabilitacije.
- 12) Preispitati službe za versku podršku u zatvorima i na uslovnoj kazni jer mnogi povratnici žele da vode religiozan život. To bi trebalo iskoristiti na pozitivan način u cilju rehabilitacije, i zahteva dovoljno kapaciteta i resursa, odnosno sposobne, dobro obučene i pouzdane sveštenike, verske materijale i kurseve.
- 13) Olakšati razvoj modula obuke za osoblje koje (direktno) radi s povratnicima kako bi se podržale pravosudne, zatvorske i službe za uslovnu kaznu u pogledu sledećeg:
- a) informacije o situacijama kojima su bili izloženi povratnici;
  - b) informacije o posebnim procenama rizika, kako ih tumačiti i kako ih iskoristiti u svakodnevnoj praksi;
  - c) svest o traumi i kako treba uspostaviti ravnotežu između potrebe da se dobiju informacije i potrebe da se održi emocionalna i mentalna stabilnost povratnika/prestupnika;
  - d) informacije o zakonskim okvirima i strukturama za deljenje informacija koji se odnose na povratnike.

Preporuke praktičara o resocijalizaciji povratnika u društvo

- 14) Obavestiti lokalne vlasti i uključiti ih u pripremu za povratak inostranih terorističkih boraca u lokalno okruženje. Isto tako, u zajednicama s velikim brojem terorističkih boraca, treba razmisliti o premeštaju povratnika, bilo u okviru ili van njihovih opština i regiona jer okupljanje povratnika unutar (malih) zajednica ometa njihovu rehabilitaciju.
- 15) Razmotriti usklađivanje pravosudnih politika s naporima u cilju resocijalizacije povratnika za koje ne postoji krivično gonjenje kao opcija (npr. zbog nedostatka dokaza o kriminalnim aktivnostima ili o krivičnoj odgovornosti).
- 16) Ako se preporučuje uključivanje svih relevantnih aktera u sveobuhvatni napor za resocijalizaciju i re-

integraciju povratnika, lokalne i regionalne vlasti očigledno su u najboljoj poziciji da koordiniraju ovaj multiagencijski pristup.

- 17) Uključiti stručnjake za mentalno zdravlje kako u brz pregled odmah po povratku boraca, tako i u njihovo neophodno lečenje. Treba napomenuti da povratnici nekada nisu samo počinioци nego i žrtve nasilja, uključujući silovanje, batine i mučenje. Pored PTSD, treba očekivati i osećanje izdaje i razočarenja među povratnicima.
- 18) Prepoznati da li su deca bila u pratnji odraslih povratnika ili – ukoliko su deca ostala u EU – da li će na njih uticati povratak jednog ili oba roditelja.
- 19) Razviti svest o tome da će mnogi povratnici – čak i ako nisu uključeni u kriminalno ponašanje – možda ipak čvrsto podržavati ideologije usmerene protiv otpadnika, ostalih religija, takozvanih nevernika, ženskih prava, pa čak i EU društava kao takvih. Većina povratnika izložena je snažnoj indoktrinaciji. Razmisliti o dijalogu, mentorstvu i drugim tehnikama za povratnike sa takvim snažnim ubeđenjima.
- 20) Razmisliti o tome da li reintegracija povratnika treba da uključi pomoć u praktičnim pitanjima kao što su obrazovanje, zaposlenje i smeštaj jer se na taj način podstiče rehabilitacija.
- 21) Proceniti da li porodice inostranih terorističkih boraca mogu da budu partneri u reintegraciji rođaka, poželjno pre njihovog povratka. Pod uslovom da porodice ne podržavaju ekstremističke ideologije, one će biti dragocene u naporima u cilju integracije.
- 22) Uzimajući u obzir činjenicu da će porodice i direktna društvena mreža povratnika biti takođe pod snažnim uticajem događaja, struktura kao što su vršnjačke grupe, treba razmisliti i o psihološkoj i ideološkoj odnosno teološkoj podršci za te porodice. Ta podrška usmerena je na razvoj otpornog porodičnog okruženja da bi se sprečilo buduće uključivanje u ekstremizam i terorističke grupe.

Preporuke praktičara o deci povratnicima

Kada je reč o potrebi direktnе brige i podrške, kao i dugoročnog pristupa obezbeđivanja rehabilitacije i reintegracije dece povratnika u okviru društava EU,

- 23) Treba razmotriti pravno usmeravanje praktičara o postupanju s decom povratnicima. Naročito kada postoji zabrinutost da je dete bilo uključeno u kriminalne radnje u inostranstvu, treba obratiti pažnju na dilemu o žrtvi/počiniocu, deljenje informacija o slučajevima dece povratnika, primenu zakonodavstva za maloletnike i odrasle u ovim slučajevima, kao i na primenu alternativnog kažnjavanja putem programa rehabilitacije/oporavka.

- 24) Razmisliti o vršenju pregleda postojeće ekspertize u vezi s rehabilitacijom dece povratnika. Ovo bi trebalo da uključi bar ekspertizu o: deci iz zona sukoba/ratnih zona, o radikalizaciji i ekstremizmu, o lečenju traume, o pravnim pitanjima koja se odnose na decu, službama za zaštitu dece i o razvoju dece.
- 25) Da bi se pomoglo u razvoju koherentne i efikasne reakcije na decu povratnike, treba razmotriti specijalnu alatku za procenu rizika i potreba dece povratnika; ova alatka mogla bi se primeniti na širu ciljnu grupu dece koja su radikalizovana ili su osjetljiva na radikalizaciju. Svaka razvijena alatka za procenu mora užeti u obzir fazu u razvoju deteta. Stoga nije prikladno prilagođavati alatku za procenu koja je prvobitno bila namenjena odraslima.
- 26) Treba ispitati kako postojeće multiagencijske strukture mogu da se bave decom povratnicima. Organizacije koje poseduju stručnost za podršku ranjive dece mogle bi da budu uključene kako bi obezbedile temeljno usmeravanje.
- 27) Treba obezbediti dovoljno obuke za praktičare koji se bave decom povratnicima. Ovi moduli mogu da budu deo postojeće obuke o svesti ili stručnosti u cilju sprečavanja i borbe protiv radikalizacije. Na raspolažanju su najmanje dva nivoa obuke:
- Osnovna obuka o svesti za praktičare u (direktnom) kontaktu sa decom povratnicima (npr. nastavnici, socijalni radnici, članovi organizacija za rekreaciju). Osnovna obuka mogla bi da obuhvati, kao minimalni zahtev:
    - informacije o situaciji u Siriji/Iraku u kojoj su se ova deca našla;
    - osnovna svest o traumi i vežbe za načine reagovanja kada dete povratnik pokaže određeno ponašanje;
    - Informacije o načinu na koji treba prijaviti zabrinjavajuće znake i kada treba zatražiti dodatnu podršku.
  - Detaljna obuka i zajedničke sesije učenja za praktičare koji su direktno i čvrsto uključeni u slučajeve dece povratnika (npr. službe za zaštitu dece, stručnjaci za podršku porodici, lokalni policijski, psiholozi). Ova detaljna obuka mogla bi da obuhvati lekcije o hraničkoj brizi i reintegraciji u škole.

Preporuke praktičara o multidisciplinarnim pitanjima (rod i komunikacija)

- 28) Treba razmisliti o dopunjavanju reintegracionih odgovora za muškarce povratnike – vodeći računa o kriminalnoj prošlosti, niskoj kontroli impulsivnosti i sklonosti ka nasilju – specijalizovanim odgovorima za povratnice. Mnoge žene su regrutovane kako bi ispu-

njavale drugačije dužnosti od onih koje se dodeljuju muškarcima (npr. žena ili majka), ali su potencijalno uključene u različite oblike nasilja (npr. prisilno ponašanje u skladu sa strogim pravilima terorističke grupe u takozvanoj Kansa brigadi). Ovakvo prilagođavanje povećava efikasnost procene rizika i same reintegracije.

- 29) Treba imati na umu da reintegracija majki koje su uspele da se vrate s decom u velikoj meri zavisi od njihovog straha od gubitka dece zbog mera za zaštitu dece. Stoga, treba smatrati da je saradnja s reintegracijom preduslov za starateljstvo.
- 30) Da bi se sprečio teroristički narativ da će povratnici biti krajnje loše tretirani u zemljama EU, uključujući slanje u zatvor bez pravičnog suđenja, preterano ispitivanje i mogućnost da više nikada neće biti (ponovo) prihvaćeni u društву, treba naglasiti vladavinu prava, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje koji će važiti za povratnike. Pošto većina povratnika stupi u kontakt sa svojim porodicama pre povratka, članovi porodice su u poziciji da im ovo saopštite. Treba obavestiti stručnjake za podršku porodici o postojećoj zakonskoj i rehabilitacionoj praksi i posledicama za povratnike kako bi mogli da pruže porodicama tačne informacije.
- 31) Očekujte nepoverenje, neprijateljski stav, stigmatizaciju i izolovanost, koji će komplikovati reintegraciju povratnika, i razmislite o tome da se suočite s ovim izazovima tako što ćete im saopštiti strategije reaganovanja.
- 32) Očekujte da će izveštaji (društvenih) medija uticati na otvorenost društva prema reintegraciji povratnika. Stoga, razmislite o pripremi (lokalne) strategije komunikacije, idealno pre dolaska povratnika u lokalnu zajednicu.
- 33) U komunikaciji s povratnicima, njihove porodice, kao i društvo koje ih prihvata, prate strategiju koja je realna i transparentna o posledicama i situacijama sa kojima će se povratnik suočiti po dolasku kući, uključujući krivično gonjenje, praćenje, slanje u zatvor i intervencije za zaštitu dece.

Strani borci povratnici

FTFS u brojevima

Više od **42.000** inostranih terorističkih boraca iz preko **120** zemalja pridružilo se terorističkim organizacijama između **2011.** i **2016.** godine, a od njih je otprilike **5.000** došlo iz Evrope. Najveći broj odlazaka zabeležen je **2015.** godine, a od tada je u padu.

Ko su povratnici?

Razne nacionalnosti, etničko poreklo, starost i pol.
Svi imaju izvesni stepen traume i emocionalnih/psiholoških problema.

Muškarci

Veći rizik borbenog iskustva i veština

Česta uključenost u i izloženost ratnim zločinima

Razne uloge u okviru teritorija pod kontrolom terorista

Žene

Uloga u porodici i majka budućih vojnika

Inspirisane osećajem osnaživanja i njihovom ulogom u izgradnji „kalifata“

Uključene su u regrutaciju i indoktrinaciju dece i ostalih

Deca

Snažna ideološka indoktrinacija kroz obrazovanje socijalizaciju

Regrutuju ih za borbu i ostale nasilne radnje od 9. godine

Teške traume

Zašto se vraćaju?

Razočarani/
ispunjeni grižom
savesti

Zarobljeni i враћени
protiv svoje volje
(oportunizem).

Poslati da izvrše napad (ili
smatraju da bi mogli više
da učine za svoju stvar u
Evropi nego u Siriji/Iraku)

Poslati da izvrše napad
(ili smatraju da bi
mogli više da učine za
svoju stvar u Evropi
nego u Siriji)

Ključne radnje koje treba razmotriti

Celokupan pristup

Pristup prilagođen
svakom povratniku.

Uspostaviti mehanizme
koordinacije u svim
vladinim institucijama.

Neposredna
procena rizika.

Upravljanje slučajem
na više nivoa.

(Lokalna) Strategija
komunikacije.

Akcioni plan za
intervencije.

Scenariji

Krivično gonjenje

- Resocijalizacija i reintegracija
kao prioritet tokom zatvorske/
uslovne kazne
- Obučavanje specijalizovanog
osoblja
- Prilagođene opcije zatvorske
kazne i premeštaja

ODRASLI

Brez pregona/resocializacija

- Izgrađivanje odnosa i
podržavanje porodici
povratnika, ako je to moguće
- Informisanje odnosno obuka
za sve koji su u kontaktu sa
povratnicima
- Holistički pristup mentorstvu,
tretiranju (mentalnog zdravlja) i
praktičnoj podršci

Deca

- Fokus na normalizaciji i
resocijalizaciji u najkraćem
mogućem roku
- Razvijanje stručnog pregleda
usredsređujući se na traume i
indoktrinaciju dece
- Obučavanje prve linije
stručnjaka koji rade sa decom
povratnicima

Sadržaj

Preporuke praktičara za države članice	5
1 Uvod u ovaj priručnik	13
1.1 Priručnik za praktičare, preporuke praktičara za države članice	14
1.2 Struktura priručnika.	14
2 Inostrani teroristički borci povratnici: činjenice, brojke i profili	
Inostrani teroristički borci (FTF)	17
2.1 Činjenice i brojke	17
2.2 Regрутovanje, motivacije i životni uslovi	18
2.2.1 Regрутovanje i putovanje	18
2.2.2 Motivi putovanja (hidžra)	18
2.2.3 Konkretno iskustvo	20
2.2.4 Povratak u Evropu	21
2.3 Različiti profili inostranih terorističkih boraca povratnika.	22
2.3.1 Različite generacije	22
2.3.2 Razlike između muškaraca, žena i dece	23
2.3.3 Različiti motivi za povratak	25
2.4 Izazovi u vezi s inostranim terorističkim borcima povratnicima	25
3 Istraga i procena rizika	28
3.1.1 Posle odlaska u Siriju / direktna priprema za povratak	28
3.1.2 Specijalne tačke delovanja za policajce koji se bave povratnicima.	29
3.1.3 Povratnici u tranzitu i dolazak kući	30
3.2 Alatke za procenu rizika od nasilnog ekstremizma	31
3.2.1 Povratnici RAN CoE	32
4 Multiagencijski sporazum o intervenciji	34
4.1 Koordinacija na nacionalnom nivou	34
4.2 Multiagencijski proces na lokalnom i regionalnom nivou	35
5 Opcija bez krivičnog gonjenja	40
5.1.1 Opšti pregled i problemi	40
5.1.2 Posebni problemi u vezi s povratnicima.	40
5.2 Glavni principi iz zatvorske perspektive	42
5.3 Konkretnе metode i modeli intervencije u zatvorskom okruženju.	42
5.3.1 Metode i intervencije u pogledu bezbednosti i sigurnosti	43

5.3.2	Rehabilitacija i integracija: metode i intervencije	45
5.4	Glavni principi iz perspektive uslovne kazne	50
5.5	Metode i modeli intervencije u vezi s uslovnom kaznom	50
6	Opcija bez krivičnog gonjenja / Resocijalizacija	57
6.1	Uvod	57
6.1.1	Opšti pregled	57
6.1.2	Četiri glavna principa za resocijalizaciju i reintegraciju povratnika	57
6.2	Konkretne metode i modeli intervencije	59
6.2.1	Reakcija na podršku porodice	59
6.2.2	Mentorstvo i savetovanje	64
6.2.3	Reakcija na mentalno zdravlje	67
6.2.4	Praktični odgovori	69
7	Deca povratnici	72
7.1	Opšti pregled	72
7.2	Principi za usmeravanje rada sa decom povratnicima	73
7.3	Strategija reagovanja na decu povratnike	74
7.4	Metode i intervencije	77
7.4.1	Zakonski odgovor i zaštita dece	77
7.4.2	Procena rizika i potreba	79
7.4.3	Smeštaj i životni uslovi	80
7.4.4	Podrška porodice	81
7.4.5	Uloga predškolskih ustanova i škola	81
7.4.6	Praksa na osnovu saznanja o traumi	83
7.4.7	Bavljenje ekstremističkom ideologijom	84
7.4.8	Izgradnja kapaciteta za postupanje s decom povratnicima	85
8	Multidisciplinarna pitanja	87
8.1	Rodne razlike	87
8.2	Pitanja komunikacije i kontranarativa	88
8.2.1	Lokalna strategija komunikacije	88
8.2.2	Komuniciranje o povratku	90
Reference	91	
Aneks 1: Alatka za procenu rizika	94	
Aneks 2: Povratnici ESCN: Komunikacija i kontranarativi	97	

1 Uvod u ovaj priručnik

Ovaj priručnik navodi odgovore na inostrane terorističke borce (FTF) i njihove porodice, koji se vraćaju ili planiraju povratak u rodne zemlje u okviru Evropske unije iz terorističkih zona sukoba kao što su Sirija i Irak.¹ Kada se u ovom priručniku upotrebljava izraz „povratnici“, on se odnosi na FTF i njihove porodice (ženu i decu).

Odgovori su predstavljeni iz **perspektive praktičara** i treba ih smatrati sastavnim delom šireg niza odgovora na teroriste povratnike (uključujući mere s fokusom na bezbednost kao što su krivičnopravne ili administrativne mere).

U postupanju sa FTF povratnicima i njihovim porodicama, osnovni preduslov jeste čuvanje bezbednosti. Različite predložene intervencije zbog toga obuhvataju jasan bezbednosni aspekt (npr. u okviru multiagencijskih timova). Procene rizika su adekvatna alatka za ocenjivanje bezbednosnih rizika i za razvijanje najpogodnijih mera ublažavanja. Osim toga, bliska saradnja između praktičara prve linije i relevantnih javnih aktera, uključujući i sprovođenje zakona, treba da obezbedi da bezbednosni rizici budu saopšteni putem adekvatnih kanala.

Ovaj priručnih navodi opšte pristupe koje treba prilagoditi relevantnoj posebnoj situaciji u pojedinačnim državama članicama EU uzimajući u obzir činjenicu da se kompetencije i strukture u nacionalnim, regionalnim i lokalnim vladama razlikuju.

Evropljani koji su otišli u Siriju, Irak i ostale zone sukoba nad kojima su kontrolu preuzele terorističke grupe, sada se vraćaju. U poslednjih nekoliko meseci Islamska Država je pod sve većim pritiskom u Siriji i Iraku, zbog čega grupa gubi tlo pod nogama, vođe, ljudstvo i rute snabdevanja. Ako „kalifat“ Islamske Države doživi vojni ili opšti poraz, možda će se povećati broj FTF koji se vraćaju u Evropu (naročito Austriju, Belgiju, Dansku, Francusku, Finsku, Holandiju, Švedsku i Veliku Britaniju). Iako je teško predvideti kako će se situacija razvijati, većina pogodjenih država članica EU očekuje spor, ali postepen porast broja povratnika, a ne ogroman broj koji će se vratiti u isto vreme. Ti ljudi imaju različitu prošlost, a veliki broj njih čine žena i dece.

Postupanje s ovim povratnicima je složeno i prioritet u agendi mnogih vlada i lokalnih vlasti. Dok zakonodavni okvir i političke opcije mogu da se razlikuju od jedne do druge države članice, postoje zajednički izazovi kada je reč o povratnicima, kao i zajednički načini za efikasno postupanje prema njima. O njima će biti reči u ovom priručniku.

Tokom Konferencije RAN na visokom nivou (HLC) održane 9. novembra 2016. godine, o izazovima u vezi s povratnicima FTV govorili su Komesar za migracije, unutrašnje poslove i državljanstvo – Dimitris Avramopoulos i Komesar za bezbednost Unije – ser Džulijan King. Oni su istakli potrebu da evropski praktičari, kreatori politika i istraživači izrade i podele odgovarajuće odgovore na ovaj izazov.

Dodatna literatura: RAN HLC rad

Ova ***ex post evaluacija*** sadrži dodatne informacije o diskusijama tokom RAN HLC koje su se bavile FTF povratnicima, a naročito decom povratnicima i polarizacijom.

Od novembra 2016. godine Centar za izvrsnost RAN održao je više od deset sastanaka s praktičarima prve linije na temu povratnika FTF. Na sastancima radnih grupa RAN o ovoj temi se raspravljalo iz višestrukih perspektiva i oblasti stručnosti: policija, lokalne vlasti, obrazovanje, zatvor i uslovna kazna, omladina, porodica i zajednice, izlazak na slobodu, zdravstvo i socijalna zaštita. O izazovima i odgovorima takođe se raspravljalo iz perspektive raznih država članica EU u okviru Mreže kreatora nacionalnih preventivnih politika² i Upravnog

¹ Mnogi odgovori u ovom priručniku mogu se primeniti i u postupanju s ostalim bivšim inostranim (terorističkim) borcima.

² Mreža kreatora nacionalnih preventivnih politika je mreža nacionalnih kreatora politika specijalizovanih za prevenciju radikalizacije i nasilnog ekstremizma u 28 država članica EU. Rad Mreže odvija se pod okriljem Generalnog direktorata Evropske komisije za migracije, unutrašnje poslove i državljanstvo (DG HOME).

odbora RAN CoE³. Evropska mreža za strateške komunikacije ESCN⁴ dala je podatke i podelila stručnost o strateškoj komunikaciji i o strategijama komunikacije. Praktičari prve linije iz najugroženiji država članica EU podelili su detalje o svom iskustvu o slučajevima povratnika i naučenim lekcijama; ovi slučajevi upotrebljeni su kao kontekst za savete i smernice u ovom priručniku. Na kraju, višestruki nacionalni, evropski i međunarodni izvori upotrebljeni su i navedeni kao reference u pripremi ovog priručnika. Ovaj dokument predstavlja krajnji rezultat ovih napora i nalaza.

1.1 Priručnik za praktičare, preporuke praktičara za kreatore politike

Ovaj priručnik namenjen je prvenstveno praktičarima prve linije kao što su socijalni radnici, zdravstveni stručnjaci, nastavnici ili policajci i zatvorski službenici koji treba da se bave povratnicima direktno i na lokalnom nivou. Navodi glavne principe, određene postepene opise, metode i intervencije koji se mogu primeniti u reagovanju na povratnike. Praktičari koji čitaju ovaj priručnik takođe treba da pogledaju sledeće:

- **Studije slučaja:** Praktičari iz država EU podelili su konkretna iskustva i lekcije naučene tokom bavljenja povratnicima. RAN je upotrebio ove informacije za izradu studija slučaja koje ilustruju izjave u ovom priručniku i daju poseban uvid u (često nijansiranju i složeniju) realnost pri svakodnevnom bavljenju povratnicima.
- **Praksa na delu:** istaknuti su primeri konkretne prakse koja se primenjuje širom EU, zajedno sa Referencama za dodatne informacije o toj praksi. Veliki broj konkretnih slučajeva takođe je sastavni deo Zbirke RAN koja služi kao podstrek praktičarima u svakodnevnom radu.
- **Dodata na literatura:** Ekstenzivno istraživanje, izveštavanje i analiza sprovedeni su o temama i pitanjima obrađenim u ovom priručniku, kako u okviru RAN CoE, tako i od strane ostalih međunarodnih i nacionalnih organizacija. Reference za ovaj dodatni materijal uključene su u tekst za praktičare koji traže dublje i detaljnije informacije o posebnim pitanjima.

Ovaj priručnik je smišljen da nacionalnim vlastima pruži dodatni uvid u potrebe i ideje praktičara navodeći postojeće pristupe i strategije u kontekstu izazova u vezi s inostranim terorističkim borcima. **Spisak preporuka praktičara za države članice dat je na početku ovog priručnika.**

1.2 Struktura priručnika

Priručnik se sastoji od osam poglavlja kojima prethodi Kontrolna lista preporuka za države članice.

- [Preporuke praktičara za države članice](#)
- [Poglavlje 1 Uvod u ovaj priručnik](#)
- [Poglavlje 2 Inostrani teroristički borci povratnici: činjenice, brojke i profili](#)
- [Poglavlje 3 Istraga i procena rizika](#)
- [Poglavlje 4 Multiagencijski sporazum o intervenciji](#)
- [Poglavlje 5 Krivično gonjenje](#)
- [Poglavlje 6 Opcija bez krivičnog gonjenja / resocijalizacija](#)
- [Poglavlje 7 Deca povratnici](#)
- [Poglavlje 8 Multidisciplinarna pitanja: rod i komunikacija](#)

Poglavlje 2 daje pregled obima pitanja FTF u različitim državama članicama EU, kratke uvide u ono što motiviše inostrane borce da odu i kontekst u okviru kojeg se FTF vraćaju kući.

³ Upravni odbor RAN okuplja zajedničke predsedavajuće Radnih grupa RAN i DG HOME.

⁴ Evropska mreža za strateške komunikacije (ESCN) jeste mreža od 26 zemalja koje sarađuju u deljenju analiza, dobre prakse i ideja o upotrebi strateške komunikacije u borbi protiv nasilnog ekstremizma (CVE).

Poglavlja od 3 do 6 opisuju različite scenarije u postupanju sa povratnicima FTF. Radi jasnoće je primenjen logičan redosled. U stvarnosti se neki od koraka dešavaju istovremeno.

Kada povratnik stigne, nacionalna odnosno lokalna vlada ga očekuje na osnovu informacija dobijenih preko policije ili bezbednosnih i obaveštajnih službi, ostalih vlada ili diplomatskih krugova, ili je o tome odmah po povratku FTF dobio obaveštenje od lokalnih vlasti, praktičara na terenu, članova porodice ili samih FTF. Obaveštajne procene i policijske istrage su preduslov za utvrđivanje potencijalnog rizika i neophodnosti krivičnog gonjenja (**Poglavlje 3**).

Paralelno s time, koordinacija na nacionalnom i lokalnom nivou potrebna je da bi se podržao multiagenciski plan intervencije za povratnikovu reintegraciju u društvo (bilo odmah ili posle odslužene kazne), čime se smanjuje na minimum potencijalni rizik koji povratnik predstavlja. Lokalni multiagencijski tim iz rodnog mesta povratnika takođe treba da bude obavešten kako bi počeo da priprema svoj odgovor (**Poglavlje 4**).

Povratnik može da bude krivično gonjen, poslat u zatvor i pušten na slobodu (uslovna kazna) ili da dobije kaznu zajednice (uslovna kazna) (**Poglavlje 5**). Nasuprot tome, ako povratnik/povratnica ne bude krivično gonjen, resocijalizacija treba odmah da počne (**Poglavlje 6**).

Kada je reč o deci, njima treba pokloniti posebnu pažnju. U većini slučajeva ona će se pridružiti svojim roditeljima povratnicima, ali će im biti potrebna posebna briga (**Poglavlje 7**).

Na kraju, u **Poglavlju 8** date su kratke informacije i saveti o multidisciplinarnim pitanjima roda i komunikacije u vezi s inostranim terorističkim borcima povratnicima.

Struktura Priručnika o povratnicima najbolje se vidi iz sledećeg (videti narednu stranu):

Kontrolna lista za države članice

Poglavlje 1

Uvod u priručnik

Poglavlje 2

Inostrani teroristički borci (FTF) povratnici: činjenice, brojke i profili

Poglavlje 3

Istraga i procena rizika

- Istraga i uloga policije
- Alatke za procenu rizika
- Povratnici 45 RAN CoE istraživačka alatka

Poglavlje 5

Krivično gonjenje i zatvor:

- Mere bezbednosti i sigurnosti
  - Deradikalizacija
- Reintegracija/Resocijalizacija (povezivanje sa porodicama)
  - Traumatska intervencija
  - Psihološka podrška
  - Mentorstvo

Oslobađanje:

- Reintegracija/Resocijalizacija
  - Podrška porodice
- Traumatska intervencija
  - Psihološka podrška
  - Mentorstvo
- Praktična pitanja (smeštaj, školovanje)

Poglavlje 4

Multiagencijski pristup intervencijama

- Protokoli za deljenje informacija
- Modeli saradnje i uključivanje zainteresovanih strana
- Izrada akcionalih planova

Poglavlje 6

Opcija bez krivičnog gonjenja:

- Deradikalizacija
- Reintegracija/resocijalizacija
- Podrška porodice
- Traumatska intervencija
- Psihološka podrška
- Mentorstvo
- Praktična pitanja (smeštaj, školovanje)
- Savetovanje

Poglavlje 7

Deca povratnici:

- Pravna pitanja - Zaštita dece - Uloga škole
- Smeštaj i životni uslovi - Praksa na osnovu saznanja o traumi - Podrška porodice

Poglavlje 8

Multidisciplinarna pitanja

Rod, strateška komunikacija i narativi

2 Povratnici: Činjenice, brojke i profili

Ovo poglavlje daje uvid u sve što Evropa radi u vezi sa FTF povratnicima, kao i sa primarnim razlozima zbog kojih su mnogi Evropljani otišli da se pridruže terorističkim grupama. Poglavlje govori o velikom broju različitih profila FTF iz Evrope, kao i različitim motivima za njihov povratak i izazovima koje predstavljaju.

Inostrani teroristički borci (FTF)

Inostrani teroristički borci nisu nikakva novost. Mnoge zone sukoba su u prošlosti privlačile strance, na primer, iz Bosne, Čečenije, Avganistana, Pakistana itd. Povratni efekat takođe se ogleda i u nekoliko terorističkih napada, kao što su bombaški napadi u Londonu 2005. godine, čiji su počinoci prošli terorističku obuku u Pakistanu. Ono što je jedinstveno za sadašnje kontingente inostranih boraca u Siriji i Iraku jeste njihov ogroman broj, do sada nezabeležen. Mnogi od tih Evropljana koji su otišli u Siriju, Irak i ostale zone sukoba nad kojima su kontrolu preuzele terorističke grupe, sada se vraćaju. Zapravo, mnogi su se već vratili.

U poslednjih nekoliko meseci Islamska Država je pod sve većim pritiskom u Siriji i Iraku, zbog čega grupa gubi tlo pod nogama, vođe, ljudstvo i rute snabdevanja. Ako „kalifat“ Islamske Države doživi vojni ili opšti poraz, očekuje se povećan broj FTF koji se vraćaju u Evropu (naročito Austriju, Belgiju, Dansku, Francusku, Finsku, Holandiju, Švedsku i Veliku Britaniju). Iako je teško predvideti kako će se situacija razvijati, većina pogodjenih država članica EU očekuje spor, ali postepen porast broja povratnika, a ne ogroman broj koji će se vratiti u isto vreme. Postoje razne procene koje predviđaju između 1.200 i 3.000 povratnika. Svi povratnici imaju različitu prošlost, a veliki broj njih čine žene i deca. Do sada stopa povratka među FTF iznosi oko 20–30%.

2.1 Činjenice i brojke

Više od 42.000 inostranih terorističkih boraca otputovalo je iz oko 120 zemalja da bi se pridružili Islamskoj Državi (u periodu 2011–2016). **Iz Evrope je otišlo više od 5.000 FTF.** Mnogi od njih otišli su iz Belgije, Francuske, Nemačke i Velike Britanije, a znatan broj takođe je otišao iz Austrije, Danske, Finske, Italije, Holandije, Španije i Švedske. **Prosečan procenat FTF koji se vraćaju u Evropu je oko 30%,** ali je taj procenat veći kad je reč o Danskoj, Švedskoj i Velikoj Britaniji. Vratila se gotovo polovina FTF iz ovih zemalja.

Mobilizacija FTS očigledno je dostigla vrhunac 2015. godine, da bi se **značajno zaustavila 2016. godine** kada je reč o odlasku u Siriju. Ratni sukobi koji i dalje zahvataju Irak, Siriju i ostale zone sukoba, zajedno sa padom Islamske Države, doveli su do ozbiljne i sve veće zabrinutosti zbog masovnog egzodusa boraca i velikog priliva FTF povratnika. Jasno je da Evropa može da očekuje porast broja ljudi koji se vraćaju, a koji su prethodno živeli i borili se u Islamskoj Državi ili Hajat Tahrir el-Šamu koji je povezan sa Al Kaidom (HTS, ranije poznat kao Džahbat Fatah el Šam, odnosno Džahbat-al Nusra).

Stručnjaci smatraju da je masovni egzodus FTF malo verovatan, ali da će se neki borci vratiti u svoj stari kraj (ovo je verovatniji slučaj među ženama i decom). Neki od njih će otići u zatvor, a neki ne. Većina će doživeti traumu zbog vršenja ili prisustvovanja nasilju. Neki povratnici će biti razočarani, pa će se čak i kajati; drugi će nastaviti da gaje nasilne ekstremističke poglede i možda će postati uticajni u radikalizaciji, pa čak i pritajeni teroristi „spavači“. Neki će se vratiti sa izričitom namerom da planiraju i izvedu napade.

Za terorističke napade u Briselu u maju 2014. godine (Jevrejski muzej) i u martu 2016. godine (aerodrom i stаница metroa), kao i za višestruke napade u Parizu u novembru 2015. godine, odgovorni su u izvesnoj meri povratnici FTF. U napadima u Parizu, najmanje šest počinilaca bili su FTF koji su se vratili iz Sirije, dok su trojica od pet napadača u Briselu bili povratnici FTF. Iako mnogi povratnici FTF neće postati operativni teroristi, sam kontakt sa džihadističkim terorističkim grupama kao što su Islamska Država odnosno HTS može da preraste u značajan rizik po nacionalnu bezbednost. **Operativna povezanost između Islamske Države i počinilaca prepoznata je kod znatnog broja terorističkih zavera širom Evrope.** U periodu 2014–2016. godine izvedena su 42 teroristička napada na Zapadu, a u 38 napada prepoznata je veza između Islamske Države i terorista koji su izvršili napade.⁵

⁵ Olidort J. (2016), U učionici kalifata: Udžbenici, referentna literatura i metode indoktrinacije Islamske Države, Fokus politike 147.

2.2 Regrutovanje, motivacije i životni uslovi

Ne postoji uniformni profil za sve povratnike FTF. Njihove priče, iskustva, traume i veštine se u velikoj meri razlikuju. Svaki delotvoran pristup u bavljenju povratnicima mora uzeti ovo u obzir. Ovo poglavlje priručnika pruža detaljan uvid u taktike vrbovanja koje primenjuje Islamska Država, u situaciju na terenu u Siriji i Iraku i u različite uloge koje imaju različiti tipovi FTF, uključujući žene i decu.

2.2.1 Regrutovanje i putovanje

Putevi kojima se odlazi u Islamsku Državu ili druge terorističke grupe često podrazumevaju letove do gradova u Turskoj, a zatim putovanje do tursko-sirijske granice. Tamo ljudi Islamske Države pomažu regrutima da pređu granicu; oni zatim prolaze razgovore ili ispitivanje i popunjavaju obrasce za regrutaciju kako bi se proverilo ko im je pomogao tokom putovanja i dobili ostali pouzdani lični podaci. Ovi obrasci obuhvataju 23 polja s podacima.⁶ Svedočenja inostranih boraca otkrivaju da se **regruti zatim razdvajaju prema posebnim veštinama koje prepoznaje Islamska Država**, što određuje da li će regrut posle kampa za obuku biti poslat na front ili će mu biti dodeljena posebna uloga. Kada popunjavaju ovaj obrazac Islamske Države, regrutovani muškarci takođe moraju da odgovore ko ih je preporučio ili ko bi mogao da garantuje za njih, kao i koju bi ulogu želeli da imaju. Pre svega, od njih se traži da „odaberu jednu od tri opcije: borac, bombaš-samoubica i borac-samoubica (*inghimasi*)“. Ovaj obrazac za regrutaciju je dragocena alatka za proveru informacija koje povratnici FTF daju tokom razgovora.

Priručnici za regrutaciju kao što je *Hidžra u Islamsku Državu* (2015) daju praktične savete za pripremu, opremljenu i putovanje, kao i smernice o sakrivanju po dolasku u Tursku i na putu, u različitim sigurnim kućama duž granice. Priručnik takođe sadrži delove posvećene ženama koje putuju u Siriju. Regrutovanim ženama savetuje se da putuju bez muškog staratelja (*mahram*) u cilju sakrivanja prave svrhe putovanja. Kada putuju zajedno sa suprugom, žene se upućuju u zasebnu kuću poznatu kao *madhafan*⁷ sve dok muškarci ne završe obuku u kampu. Od jeseni 2015. godine smanjio se broj osoba koje su otišle. Ovaj pad u obimu odlazaka prouzrokovani je iscrpljivanjem regruta, razočarenjem među borcima povratnicima, vojni i teritorijalni gubici Islamske Države i ciljane bezbednosne mere protiv inostranih boraca koje otežavaju njihov odlazak.

2.2.2 Motivi putovanja (*hidžra*)

Postoje brojni razlozi zbog kojih se pojedinci pridružuju nasilnim ekstremističkim grupama kao što su Islamska Država i HTS. To znači da **ne postoji samo jedan psihološki profil FTF**. FTF se razlikuju po nacionalnosti, etničkom poreklu, starosnom dobu i polu. Ne postoji samo jedan faktor već brojni vektori koji zajedno stvaraju neograničeni broj kombinacija uzročnosti. Kaleidoskop faktora koji podstiču i sprečavaju, a kojima upravljaju društveni mediji, dinamika grupe i radikalizatori utiču na proces radikalizacije⁸. I dalje vlada nedostatak konsolidovanih informacija zasnovanih na dokazima o pozadini i procesu radikalizacije FTF koji su otišli u Siriju i Irak, kao i o problemima u vezi s povratnicima. Često informacije ostaju u bezbednosnim službama ili policiji. Međutim, ima i nekoliko izuzetaka koji su objašnjeni u nastavku.

Jedan od načina da se shvati zbog čega su pojedinci motivisani i pristaju da budu regrutovani u ove grupe jeste da se pogledaju **centralne teme propagande Islamske Države** i princip po kojem je izgrađena. *Ingram*⁹ tvrdi da se kamen temeljac propagande Islamske Države sastoji od tri međusobno povezane i spojene teme: **identitet, konstrukcija krize i konstrukcija rešenja**. Shodno tome, Islamska Država koristi uzajamno dejstvo između narativa koji ističu vrednost, dihotomiju i krizu kako bi učvrstila identitete u okviru grupe i van nje,

⁶ Dodwell, B., Milton, D., Rassler, D., Then and Now: Comparing the Flow of Foreign Fighters to AQI and the Islamic State (Version of 8 December 2016). Available at <https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2016/12/Thenand-Now.pdf>.

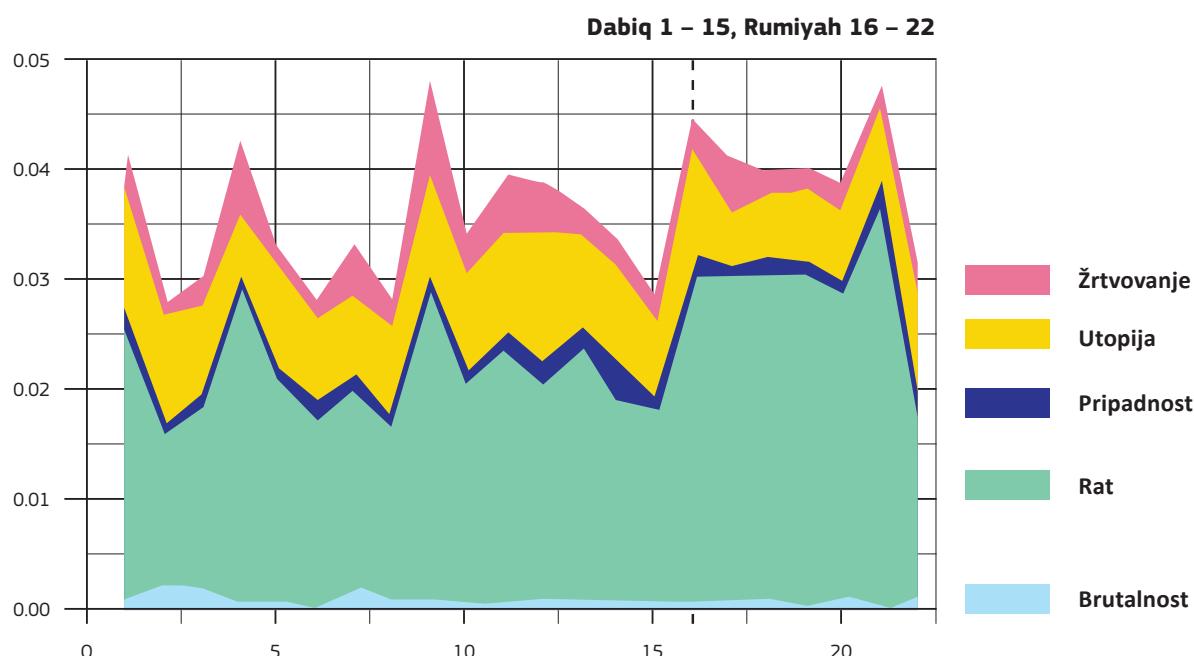
⁷ Reč madhafan se odnosi na svaku kuću za putnike odnosno goste. Od džihada u Avganistanu, ova reč označava sigurne kuće u kojima borave inostrani teroristi pre nego što odu u džihadističke kampove za obuku.

⁸ Radicalisation Awareness Network (RAN), (2016). Issue Paper: ‘The Root Causes of Violent Extremism’. Available at https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation Awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_root-causes_jan2016_en.pdf

⁹ Ingram, H.J. (2016), Deciphering the Siren Call of Militant Islamist Propaganda (The Hague: ICCT).

kao i celokupan sistem značenja. U čitavoj propagandi Islamske Države projektuju se posebne teme, a to su, prema *Winteru*¹⁰: *milost, pripadnost, brutalnost, žrtvovanje, rat i utopija*. *Ostali autori*¹¹ prepoznali su sledeće teme: **vojska, upravljanje, da'wa (propagiranje), hisbah (kontrola šerijata), zagovaranje „kalifata“ i napada na neprijatelje**. Ove studije daju polazne tačke za razumevanje motivacije FTF za putovanje (*hidžra*).

Studija¹² o ranijim izdanjima časopisa Islamske Države *Dabiq* i *Rumiyah* otkriva različite projektovane teme, ali ističe prvenstveno dve: rat i utopiju. Stoga nije iznenađujuće to što je s vremenom **pitanje rata postalo sve naglašenije** kako je Islamska Država gubila teritoriju. Kada je reč o ratnim temama, Islamska Država projektuje sigurnu pobedu, mučeništvo, ubijanje neprijatelja i žrtvovanje. Teme koje se odnose na utopiju usredsređuju se na pripadnost, blagostanje, pravdu i red, kao i na iskorenjivanje kulturnih prepreka.

Slika 2: Liza Kaati (FOI, maj 2017)

Centralna tema koju Islamska Država zagovara kako bi privukla pristalice i regrute jeste uspeh. Slogan Islamske Države 'Baqiyah wa-Tatamaddad' (ostanak i širenje) projektuje sliku o tome da Islamska Država stalno postiže uspeh, pa samim tim i pobedu. Zbog toga je u stalnom pokretu i kinetičkoj aktivnosti. Ona **kombinuje ovu sliku o statusu i pripadnosti sa slikom utopije za „religiozne muslimane“** i istovremeno projektuje sebe kao branioca muslimana koji su pod opsadom i na meti žestokih napada ugnjetača i tirana. Prema propagandi Islamske Države, ugnjetavanje koje su doživeli napačeni ljudi, zajedno sa obećanjem verske utopije, nameću svakoj osobi svetu dužnost da obavi *hidžru* i da povede sveti rat (*džihad*) protiv neprijatelja. Čak se i neuspesi i porazi tumače kao deo procesa koji vodi ka konačnim apokaliptičnim bitkama u okviru eshatologije Islamske Države.

Strategije regrutacije sprovode se kako na internetu, tako i na druge načine. Poruke na internetu su jednostavne, moćne i binarne, nudeći muslimanima strog izbor između napuštanja svetovnog i konfliktnog života na Zapadu kako bi obavili *hidžru* u takozvani kalifat, i dalje ugnjetavanja i podređenosti tiranima na Zapadu. Shodno tome, vrbovanje koje sprovodi Islamska Država usredsređeno je na tehnike koje iskorišćavaju konfuziju identiteta i fokusiraju se na ubedljivanje, emocionalnu manipulaciju i potpunu poslušnost.

Postoji mnogo razloga zbog kojih regrute privlači ova destruktivna ideologija i motiviše ih da se pridruže.

¹⁰ Winter, C., Documenting the Virtual Caliphate (London: Quilliam Foundation, 2015).

¹¹ Zelin, A. Y., Picture Or It Didn't Happen: A Snapshot of the Islamic State's Official Media Output. (Version of 2015). Available at <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/445/html>

¹² Kaati, L., (2017), Det digitala kalifatet: En studie av Islamiska statens propaganda (Stockholm: FOI (FOI-R-4429-SE)).

Nekima od njih ona pruža **uzbuđenje i status, mogućnost pljačke, dobijanja nadnica i smeštaja**, kao i mogućnost držanja žena kao robinja; za druge, ovo je prilika da pruže **humanitarnu podršku**.¹³ Nekima od njih ona pruža bekstvo iz svakodnevnog i depresivnog života punog problema. Neki traže **pripadnost, osećaj svršishodnosti i uzvišenijeg cilja**. Ova ideologija može da ponudi uzbuđenje i akciju ili stroga pravila o tome kako treba živeti u okviru jasnog moralnog okvira. Neki ljudi vrbuju se unutar porodica i u krugu prijatelja. Koristeći posebno smišljene tehnike, Islamska Država prepoznaće psihološke slabosti pojedinaca i vešto ih koristi putem tehnikama na internetu i van njega.

Dodatna literatura: *Tematski dokument RAN o uzrocima u korenu nasilnog ekstremizma*: Ne postoji samo jedan razlog ili put za radikalizaciju i nasilni ekstremizam. Umesto toga, postoji čitav niz faktora na makro, srednjem i mikro nivou analize. Tematski dokument RAN pruža kratak pregled „uzroka u korenu“ nasilnog ekstremizma.

2.2.3 Konkretno iskustvo

Iskustva FTF povratnika se razlikuju, ali su krajnje problematična za bavljenje na višestrukim nivoima. Kada novi regruti pređu na teritoriju Islamske Države, suočavaju se s velikim brojem bezbednosnih i društvenih kontrola koje ograničavaju njihovo ponašanje, komunikaciju i slobodu kretanja. Regruti se razdvajaju prema polu. Muškarci prolaze kroz registraciju i ispitivanje, a takođe predaju svoja lična dokumenta.

Regruti koje Islamska Država primi moraju da prođu **obavezne kurseve o šerijatu**. Dužina kursa zavisi od procene lojalnosti Islamske Države i vrednosti pojedinaca za grupu, ali varira od tri sedmice do tri meseca ili više. Ovi kursevi odvijaju se paralelno sa **vojnom obukom**, čiji sadržaj zavisi od toga da li postoji potreba za novim borcima ili da li regrut treba da se obučava za samoubilačke bombaške napade.

Islamska Država takođe primenjuje **šok taktiku**, kako na frontu, tako i van njega. Centralna strategija jeste upotreba krajnje brutalnosti koja podrazumeva masovno odrubljivanje glava, pogubljenja na licu mesta i torturu. Ovo deluje zastrašujuće, pokorava ljude i omogućava kontrolu okupiranih teritorija. Ovo ne doživljavaju samo odrasli, nego i deca, od kojih su neka regrutovana, prolaze indoktrinaciju i kampove za obuku od devete godine života. Mlada i povoljiva deca nisu izložena samo užasima rata već i bezbrojnim činovima nezamislive surovosti, od masovnih odrubljivanja glava do javnog bičevanja, amputacija i razapinjanja. Pojedinoj deci su uključena u borbu ili im je dodeljena uloga dželata.

Islamska Država takođe koristi decu kao oči i uši – odnosno kao doušnike – stvarajući na taj način krajnje nepoverljivo okruženje. Ovo uništava tradicionalne veze klanovske i porodične odanosti jer se optužbe za kršenje šerijata koriste kao sredstvo za zakulisne radnje unutar Islamske Države i za borbu protiv svih neprijatelja. Šerijatski sudovi su pod rukovodstvom Veća za presude i žalbe (*Diwan*) koje donosi verske presude u svim slučajevima. Obimna birokratija i brižno sakupljena dokumentacija i papiri omogućavaju snažnije funkcije kontrole. Kontrola infrastrukture, hrane, vode i poslova koristi se kao sredstvo za navođenje lokalnog stanovništva da se pridruže Islamskoj Državi. Veće za javnu bezbednost zaduženo je za unutrašnju bezbednost i kontraobaveštajni rad. Putovanje van grada zabranjeno je bez dozvole i zahteva zvanično odobrenje.

Po dolasku u Siriju, **žene** moraju da žive u zasebnim ženskim spavaonicama poznatim kao *maqar*. Njihovi muževi će biti odabrani za redovne borbe na liniji fronta ili za posebne misije. Ukoliko muž pogine, žena se premešta u odeljenje za udovice (*shahada's maqar*).

Žene moraju da se pridržavaju strogih pravila oblačenja u javnosti, da nose zar (nikab) i rukavice. Policija za moral (*Diwan Hisbah*) sprovodi ova stroga pravila oblačenja i pravila o putovanju. Ako žena prekrši pravila oblačenja, *Hisbah* može da izda obaveštenje njenom mužu. Muž zatim mora da se pojavi na saslušanju pred šerijatskim sudom koji će odlučiti o kazni za njega i njegovu ženu, koja može da bude novčana globa, javno bičevanje, pa čak i pogubljenje.

¹³ Humanitarni motiv bio je snažan na samom početku sukoba do 2014. godine, kada je proglašen „kalifat“. Dok je pojedince u početku privlačilo putovanje iz humanitarnih razloga, neke od njih kasnije je privukla destruktivna ideologija i pravci.

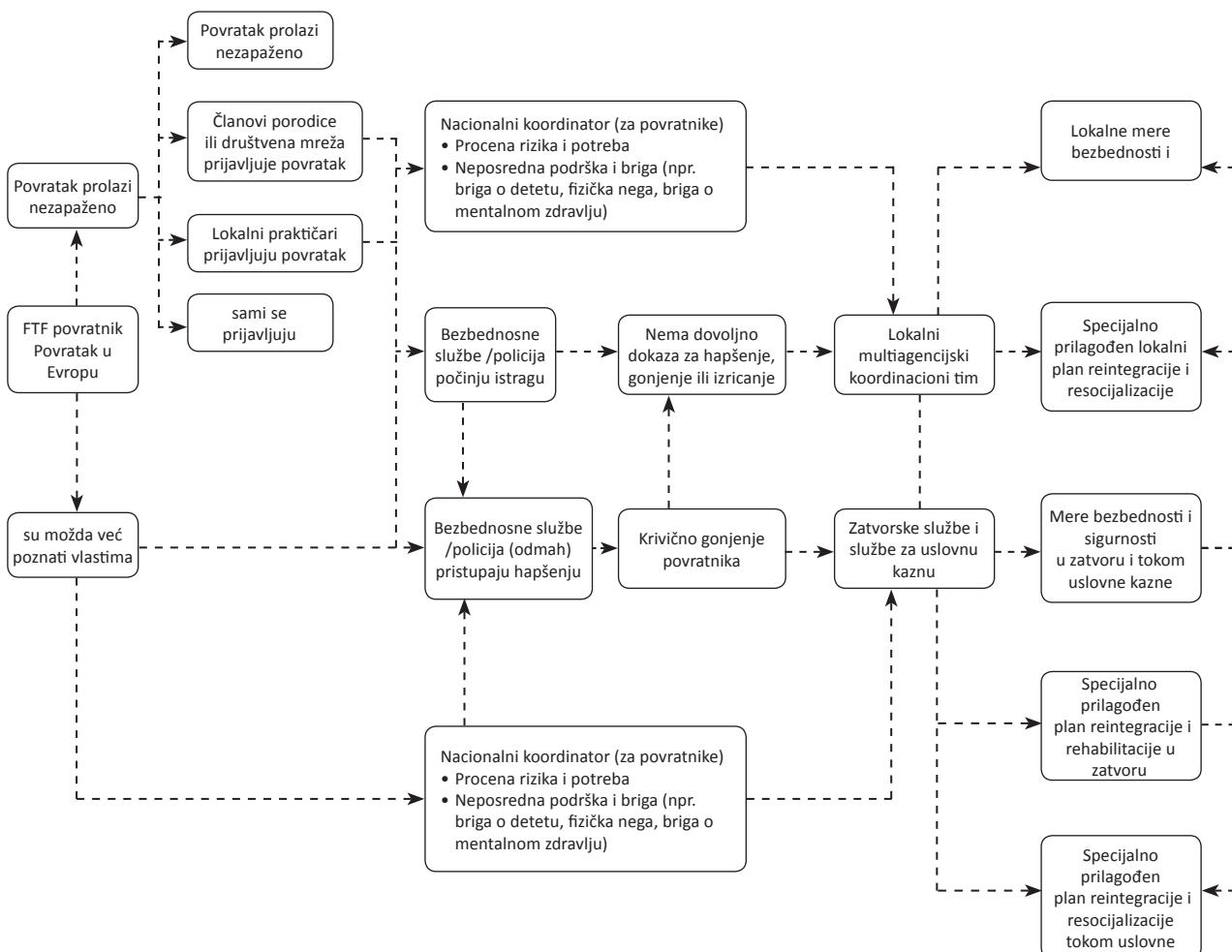
2.2.4 Povratak u Evropu

Povratnici FTF se vraćaju u Evropu na nekoliko načina:

- neki traže konzularnu podršku, naročito ako su im potrebni novi pasoši ili pomoći oko dece rođene u Siriji ili Iraku; neki od njih putuju sa lažnim ličnim dokumentima;
- neki se vraćaju zaobilaznim putevima preko nekih drugih odredišta u Evropi, a drugi putuju direktno kroz Tursku.
- neke zarobljavaju turske ili iračke vlasti ili kurdske snage;

Putujući do evropskih odredišta, povratnike na aerodromu može da presretne policija ili služba obezbeđenja koje će ih uhapsiti ili makar ih ispitati kako bi se procenio stepen rizika, raspoloženje povratnika, kao i njihovo opšte stanje. Neki od njih se vrate nezapaženo, nekada se prijave sami, a nekada ih prijave članovi porodice, lokalne vlasti ili praktičari. Neki ostaju neprimećeni. Ako nisu optuženi za prestupe u vezi s terorizmom, neki od njih i dalje im predstoji krivično gonjenje zbog finansijske pronevere ili zloupotrebe beneficia. Taj prvi sastanak često se može iskoristiti kao polazna tačka za dalju istragu i intervencije. Takođe je korisno prime-njivati alatke za procenu rizika ([videti Poglavlje 3](#)) s ovog i sledećeg sastanka.

Načini povratka

Slika 3: Povratak u Evropu

Bezbednosne službe i policija treba da obezbede informacije, možda preko imenovane osobe za kontakt ([videti poglavlje 4](#)), relevantnom lokalnom **multiagencijskom koordinacionom timu** koji je zadužen za ovaj slučaj. Ovaj tim će najverovatnije biti saschinjen od: lokalnog koordinatora ili predstavnika, lokalnog policajca,

socijalnog radnika/stručnjaka za podršku porodice, službi za zaštitu dece i stručnjaka za mentalno zdravlje. U zavisnosti od slučaja, mogu biti uključeni i stručnjak za obrazovanje, predstavnik zatvora ili službe za uslovnu kaznu, stručnjaci iz NVO (npr. radnici na izlaznim programima) ili članovi zajednice. Oni treba da održavaju sastanke o povratnicima na kojima će svaka pojedinačna agencija morati da obezbedi informacije i stavove o datom povratniku, o načinu na koji mu/joj se treba pristupiti i da se usaglase o najboljem vidu intervencije.

Multiagencijski koordinacioni tim treba da pruži, u najvećoj mogućoj meri, sveobuhvatan pogled na dato lice, njegove roditelje, decu, prijatelje, istorijat i sadašnje okolnosti. **Tim treba da razvije specijalno prilagođen akcioni plan za datog povratnika i jasna uputstva o tome koje agencije treba da rukovode sastancima, da obavljaju procene rizika i razgovor s povratnikom, njegovom/njenom porodicom, prijateljima i relevantnim zainteresovanim stranama** (videti poglavlje 4).

Ako su povratnici uhapšeni, krivično gonjeni i osuđeni na zatvorsku kaznu (videti poglavlje 5), lokalni tim za multiagencijsku saradnju treba da proceni i da odmah održi sastanke sa zatvorenikom kao i njegovim roditeljima i supružnikom kako bi se ostvario lični kontakt, a možda i funkcionalan odnos. Ovaj odnos može da podrazumeva intervencije u cilju resocijalizacije kao što su mentorstvo, psihološka pomoć, roditeljska podrška i mreže, praktična pomoć u kontaktu sa vlastima u vezi sa smeštajem, zaposlenjem, uslovima puštanja na slobodu itd. (videti poglavlje 6).

Ako povratnik nije krivično gonjen, važno je da lokalni multiagencijski koordinacioni tim održi sastanak kako bi utvrdio procedure za postupanje sa povratnikom i mogućim potrebama. Važno je da tim organizuje **mentorstvo i podršku porodice**. Ove intervencije mogu se posmatrati kao pokazatelji blagostanja povratnika. One nude mogućnost obavljanja procena rizika u vezi s povratnikom i procene porodične dinamike. Isto tako, one nude mogućnost da se uspostavi poverenje i funkcionalan odnos s povratnikom i njegovom/njenom porodicom (videti poglavlje 6).

Drugo značajno pitanje jeste procena blagostanja dece u ovim domaćinstvima i njihova zaštita od bilo kakvih rizika poput indoktrinacije ili primoravanja na povratak u oblasti pod kontrolom terorista. Ove teške procene treba da obave profesionalci. Ekstenzivne konsultacije sa povratnikom, kao i porodicom i prijateljima, presudne su i neizostavne (videti poglavlje 7).

2.3 Različiti profili inostranih terorističkih boraca povratnika

Povratnici FTF imaju različite profile, kao i razloge za povratak. Oni koji su otišli da se pridruže Islamskoj Državi ili Hajat Tahrir el-Šamu (HTS) obavljali su različite uloge u okviru organizacija, od potencijalnih bombaša-samoubica do boraca i ostalih pomoćnih uloga.

2.3.1 Različite generacije

Kao prvi korak u izradi reakcije na pojedinačne povratnike bilo bi korisno uzeti u razmatranje dve generacije, iako nije adekvatna stroga diferencijacija:

- a) Prva generacija povratnika sastojala se pretežno od muškaraca i to onih koji su bili motivisani da odu iz humanitarnih razloga odnosno da se bore protiv Asadovog režima i koji su bili – s izvesnim izuzecima – skloniji razočarenjima, navodno manje nasilni i relativno slobodni da napuste teritoriju pod kontrolom terorista;
- b) Sadašnja, druga generacija povratnika, koja je prekaljena na frontu i ideološki zadojena, morala je da izbegne strogi nadzor Islamske Države, a moguće je da se vratila s nasilnim motivima: da naškodi EU građanima.

Treba voditi računa i o **deci povratnicima**. Neka od njih su od devete godine prošla vojnu i ideološku obuku. Deca koja se vraćaju doživela su ratne traume i prisustvovala pogubljenjima i kažnjavanju, a u nekim slučajevima bila su primorana da vrše pogubljenja. Ovo je, na primer, naglasila holandska obaveštajna agencija

AIVD u svojim publikacijama **Fokus na povratnike¹⁴** (2017) i **Život sa Islamskom Državom: razotkriveni mit¹⁵** (2016).

Pošto je Islamska Država uvela brojne barijere da bi sprečila odlazak FTF (strog nadzor i praćenje komunikacije, pretnja pogubljenjem), vlasti treba da **ispitaju namere povratnika**, istraže da li su počinili zločine (uključujući u inostranstvu (i da li imaju skrivene motive za povratak, kao što je planiranje napada širom Evrope.

Dodatna literatura: Centar za studije asimetrične pretnje (CATS) na Švedskom univerzitetu za odbranu

Ova studija ispituje niz promenljivih karakteristika boraca iz Švedske koji su se pridružili džihadističkim terorističkim grupama u Siriju i Iraku između juna 2012. i septembra 2016. godine.

Publikacije holandskih obaveštajnih službi o Islamskoj Državi

Ovaj **rad** opisuje život u takozvanom kalifatu.

Rad navodi moguće pretnje koje povratnici predstavljaju za društvo.

2.3.2 Razlike između muškaraca, žena i dece

- Muškarci povratnici:** Pre svega, muškarci mogu da budu uključeni u ratne zločine kao što su ubijanje, silovanje i ropstvo, a nekada učestvuju u terorističkim i nasilnim ekstremističkim činovima. **Svi oni su bili svedoci ekstremnog nasilja i živeli u nesigurnim i nezdravim uslovima.** Takođe je bitno napomenuti da razočarenje u terorističku grupu ne mora uvek da podrazumeva i udaljavanje od nasilne ideologije niti raskid sa džihadističkim ciljevima po povratku ovih ljudi u EU.
- Žene povratnici:** Pojedine analize predstavljaju žene koje su se priključile Islamskoj Državi kao žrtve¹⁶. Ova perspektiva uskraćuje ženama mogućnost preuzimanja mera i zanemaruje činjenicu da su **obično žene sa Zapada koje su se priključile džihadističkim grupama veoma ideoološki motivisane.** Za mnoge žene je pristupanje Islamskoj Državi podstaknuto **utopijskim idealima** i ispunjava njihovu potrebu za **uzbuđenjem i značajem.** Propaganda Islamske Države usredsređena je na projektovanje idealizovane slike o životu u Siriji i Iraku. Ostali faktori koji navode žene da napuste Evropu i priključe se Islamskoj Državi obuhvataju tinejdžerke koje su privučene idejom da će se udati za „ratnike“ ili (navodnom ili stvarnom) diskriminacijom. Mnoge žene žele uspostavljanje takozvanog kalifata u skladu sa proročkom metodologijom koji u suštini – u njihovom sistemu uverenja – predstavlja sistem vladanja. Islamska Država projektuje romansiranu predstavu o društvu koje je oslobođeno od diskriminacije i u kojem je ženama dozvoljeno da upražnjavaju svoju religiju. Dijalektički salafističko-džihadistički pogled prema kojem Islamska Država deli svet na suprotnosti kao što su čistoća i nečistoća, usredsređen je na odbacivanje materijalnog sveta (*dunya*) koji pristalice osuđuju zbog korupcije i zagađenja.

Mnoge žene navedene su da poveruju kako će im pridruživanje Islamskoj Državi dati osećaj **osnaženosti**. Neke od njih su ovo videle kao revolt koji će ih oslobođiti od roditeljskih zabrana i tradicije, omogućiti im da pronađu novi identitet, zajednicu i osećaj pripadnosti. Pridružujući se Islamskoj Državi one su pretpostavile da će moći da donose samostalne odluke o životu i budućnosti, te da će moći da se udaju bez kontrole porodice. Islamska Država projektuje porodicu kao osnovnu fokalnu tačku koja pruža stabilnost FTF na putu na front i održava moral u borbenim redovima.

¹⁴ Dutch General Intelligence and Security Service (2017), Focus on Returnees. Available at <https://english.aivd.nl/publications/publications/2017/02/15/publicationfocus-on-returnees>.

¹⁵ Dutch General Intelligence and Security Service (2016), Life with ISIS: the Myth Unravelled . Available at <https://english.aivd.nl/publications/publications/2016/06/17/life-with-isis-the-myth-unravelled-available-in-arabic>.

¹⁶ Videti, na primer, Lakhani, S., Ahmadi, B. (2016), Women in Extremist Movements: Not Just Passive Victims, (U.S. Institute of Peace). Available at <https://www.usip.org/blog/2016/11/women-extremist-movements-not-just-passivevictims>.

Časopis *Dabiq* slika žene kao majke koje su neophodne za dugoročni opstanak takozvane Islamske Države. Glavna dužnost žena jeste da odgajaju decu i da ih indoktriniraju o osnovnim vrednostima takozvog kalifata: sinovi treba da se žrtvuju kao mučenici, a crkve da prate majčin primer.

Islamska Država je razvila složenu birokratiju o javnim vrlinama koje zagovaraju *Hisbah* i šerijatski sudovi. Ovo podrazumeva dugačak spisak propisanih pravila oblačenja i ponašanja. Na primer, sve žene moraju da imaju muškarca staratelja koji će im dozvoliti da izađu iz kuće. Žene moraju da budu u pratnji staratelja (*mahram*) s kojim su u rodbinskoj vezi, npr. brat ili otac, ili drugih žena kad god izlaze iz kuće ili putuju. Ženska Kansa jedinica zagovara javne vrline, izriče kazne i blokira puteve u potrazi za ženama (vodeći računa da muškarci ne mogu da nose zar da bi se sakrili). Nekoliko žena sa Zapada se pridružilo ovoj jedinici.

Vrbovanje žena za Islamsku Državu obično se odvija putem društvenih medija i društvenih aktivnosti kao što su čuvanje dece, priprema hrane i učešće na demonstracijama aktivista.

Takođe je jasno da žene imaju aktivnu ulogu u širenju propagande Islamske Države na društvenim medijima kako bi se privukle i vrbovale druge žene. Žene u Siriji takođe stope na raspolažanju drugim ženama koje traže savete o načinu na koji treba da se spreme za putovanje (*hidžra*), šta da spakuju, koliko novca da ponesu itd.

Žene povratnici često se vraćaju u rodne zemlje u okviru EU iz jednog ili više razloga: neke su razočarane pošto su doživele nevolje i ugnjetavanje ili su im poginuli muževi; ostale se vraćaju iz zdravstvenih razloga ili zbog podrške porodice. U nekoliko slučajeva porodice su platile otkup da bi te žene bile oslobođene i spasene. Pojedine žene se vraćaju pod pritiskom porodice.

Važno je napomenuti da će neke žene kao pristalice Islamske Države vršiti pritisak na povratnice nakon dolaska kući.

- **Deca povratnici:** Deca i maloletnici koji su odvedeni u Siriju ili koji su rođeni u porodicama odanim Islamskoj Državi predstavljaju poseban i ozbiljan problem. Značajan broj dece je u Siriju i Irak odveden od strane jednog ili oba roditelja. Mnogo dece je rođeno i u FTF porodicama na terenu. Deca koja su rođena na terenu izložena su opasnosti od toga da nemaju državljanstvo jer su krštenice Islamske Države nevažeće. Podaci o roditeljima neophodni su da bi se omogućio povratak dece u Evropu zajedno sa roditeljima.

Veoma je teško dati tačan broj dece koja žive na teritoriji pod kontrolom Islamske Države u Siriji i Iraku. Mnoge žene ubrzo zatrudne zato što je kontracepcija nelegalna i zato što Islamska Država želi porodice sa što više dece. Na primer, holandski koordinator za borbu protiv terorizma procenjuje da najmanje 80 dece povezane sa Holandijom živi na teritoriji pod kontrolom Islamske Države u Siriji i Iraku. Od tog poznatog broja od 80 dece, njih 30% je staro između četiri i osam godina, a gotovo polovina ima najviše tri godine. Prema francuskim zvaničnicima, na teritoriji pod kontrolom Islamske Države živi 460 maloletnih Francuza, pri čemu je polovina njih mlađa od pet godina, a trećina je rođena tamo. Belgijski zvaničnici prijavili su da na teritoriji pod kontrolom Islamske Države živi oko 78 maloletnih Belgijanaca.

Vrbovanje dece za Islamsku Državu počinje zvanično u uzrastu od 9 godina i nastavlja se otprilike do njihove 15. godine. Deca od samo 9 godina obučavaju se za upotrebu oružja.¹⁷ Mnoga od njih se vrbuju na različite načine, od verske indoktrinacije u džamijama i kampovima, preko njihovih roditelja do primamljive finansijske pomoći. Takva socijalizacija dece obavlja se u najmanje šest faza: „namamljivanje, školovanje, odabir, pokoravanje, specijalizacija i stacioniranje“¹⁸. Ova „mladunčad kalifata“ (*Ashbal al-Khilafah*) često su primorana da odlaze u kampove gde prolaze intenzivnu ideološku indoktrinaciju, borbenu obuku (borilačke veštine i samoodbrana) i uče kao da postupaju sa zarobljenicima.

¹⁷ Dutch General Intelligence and Security Service (2017), Focus on Returnees. Available at <https://english.aivd.nl/publications/publications/2017/02/15/publicationfocus-on-returnees>.

¹⁸ Horgan, J. G., Taylor, M., Winter, C., From Cubs to Lions: A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State. Studies in Conflict & Terrorism (Volume 40, Issue 7, 2017).

Deca koju vrbuje Islamska Država indoktrinirana su tako da pokazuju apsolutnu odanost i posvećenost žrtvovanju za uzvišene ciljeve. Ova odanost usađuje se na verskoj nastavi i gledanjem snimaka o Islamskoj Državi. Nakon prijema u redove Islamske Države, deca obavljaju višestruke uloge: kao špijuni, propovednici, regruteri, vojnici, dželati i bombaši-samoubice. Učitelji i zvaničnici Islamske Države zahtevaju od dece da postupaju kao doušnici, da prijavljuju svako sumnjivo ponašanje svojih roditelja i ostalih kojim se krše verski zakoni ili se ukazuje na protivljenje vladavini Islamske Države.

Devojčice često moraju da ostanu kod kuće sa majkama da bi bile vaspitavane kao podrška budućim muževima. Takođe se podstiče versko obrazovanje. Prema manifestu Islamske Države „Žene u Islamskoj Državi: Manifest i studija slučaja“, devojčice mogu da se udaju već sa devet godina, a najkasnije sa 16 ili 17 godina. Devojčice ne treba da rade.

Deca se takođe koriste za propagandu Islamske Države na sledeće načine: Islamska Država snima i distribuira snimke pogubljenja na kojima deca varvarski ubijaju zarobljenike. Način na koji ova grupa koristi decu nije samo taktičan, već i strateški u smislu izgradnje države i stvaranja nove generacije. Deca se podstiču da postanu bombaši-samoubice, a tu ulogu njihovi instruktori naglašavaju kao najuzvišeniji poziv za religioznu muslimansku omladinu.

Van kampova za obuku deca pohađaju škole Islamske Države gde u nastavnom planu postoji samo versko obrazovanje. Islamska Država je sastavila nastavni plan na dva nivoa: „Salafizacija [islama] i islamizacija [društva]“.¹⁹ U ovom procesu Islamska Država zagovara samo ono što ona smatra čistim tumačenjem islama, usredređujući se na pripremanje sledećih generacija s naglaskom na „kalifat“, izgradnju države, nasilje i apokalipsu.

Blagostanje dece mora da bude prioritet u multiagencijskom postupanju. Deca su izuzetno povodljiva i fleksiborna. Njihovo izlaganje ekstremnim nivoima nasilja izaziva traumu i potencijalnu neosetljivost dece na brutalnost i nasilje. Glavni rizik je to što ona mogu da podražavaju ono što vide da rade odrasli. Ovo ih traumatizuje i dovodi do psihosocijalnih problema, a moguće i do ogromnog bezbednosnog rizika u budućnosti. Razumevanje stepena indoktrinacije, izloženosti nasilju i doživljenih uslova života presudno je za procenjivanje ove dece.

Dodatna literatura: *U učionici kalifata: Udžbenici, referentna literatura i metode indoktrinacije Islamske Države*, Jacob Olidort: ovaj rad opisuje kako se školju deca u takozvanom kalifatu.

2.3.3 Različiti motivi za povratak

Možemo utvrditi razlike razloge i motive zbog kojih FTF žele da se vrate kući:

1. namera da izvedu napad;
2. razočarenje i kajanje – nekima od njih je dosta loših životnih uslova, ostali ne vide nikakvu šansu u ostanju (zbog toga što je teroristička grupa kojoj su pripadali izgubila moć);²⁰
3. porodični pritisak i intervencija;
4. zdravstveni razlozi (tj. povrede ili porođaj);
5. povratak nakon izbeglištva u Turskoj;
6. hapšenje i ekstradicija u EU.

2.4 Izazovi u vezi s inostranim terorističkim borcima povratnicima

Borci povratnici FTF su glavna opasnost po bezbednost zbog svog iskustva na bojnom polju, obuke za upotrebu oružja i povezanosti sa međunarodnim terorističkim mrežama. **Desenzibilizacija u vezi s upotrebom nasilja, u kombinaciji s posttraumatskim stresnim poremećajem** (PTSD), koji često prati ratno iskustvo i potencijalno učešće u zverstvima poput onih koje Islamska Država s ponosom objavljuje, dodatno povećava potencijalnu opasnost od povratnika.

¹⁹ Olidort J. (2016), Inside the Caliphate's Classroom: Textbooks, Guidance Literature and Indoctrination Methods of the Islamic State, Policy Focus 147

²⁰ Prva 3 tipa inspirisana su tipologijom koju primenjuje g-din Ričard Baret, direktor Globalne strateške mreže.

Ovaj spoj različitih faktora rizika dodatno je pogoršan **poniženjem, frustracijom, brutalnošću, traumom i gubitkom**. Kombinovani efekat svega toga može da bude dalja radikalizacija, ratne veštine i niži prag za nasilje i ubijanje, kao i mentalni sklop zasnovan na ratovanju. Mnogi FTF pate od asocijalnih psiholoških poremećaja koji se manifestuju niskom kontrolom impulsivnosti, problemima sa upravljanjem besom, agresijom i nasiljem u društvenim odnosima. FTF se često vraćaju u prvobitna radikalna okruženja ili kriminalne bande, što ima negativan uticaj na njihovu društvenu dinamiku.

Postoje brojni **bezbednosni problemi** i mogući scenariji za povratnike FTF. Oni koji su uspeli da stignu u Tursku, Siriju ili Irak, odnosno susedne države, možda će potražiti podršku konzulata bez odgovarajućih ličnih dokumenata ili pasoša, kao i bez finansijskih sredstava. Procedure i planovi za nepredviđene situacije neophodni su čim se povratnici pojave u inostranstvu. To mora biti propraćeno – kao što je opisano u stavu 2.2.4 – saradnjom između nacionalnog i lokalnog nivoa. Podaci o deci koja nemaju krštenicu ili lična dokumenta moraju da budu obrađeni i koordinirani.

Izazovi za žene povratnike:

- duboka posvećenost idealu „kalifata“ i Islamskoj Državi;
- vršnjački pritisak od grupe žena kod kuće koje podržavaju Islamsku Državu;
- mogućnost da odu od kuće i stvarni odlazak jer Islamska Država ima cilj da drži žene na okupu kod kuće; kršenje ovog pravila takođe znači i kršenje tabua o rodnoj segregaciji;
- stigmatizacija u okviru zajednice;
- nasilje i ograničeno kretanje koje su žene doživele/iskusile;
- problemi sa zaštitom dece jer i deca mogu da budu radikalizovana.

Izazovi za decu povratnike:

- dokazivanje roditeljstva i nacionalnosti (moguće na osnovu DNK testiranja);
- psihički i psihološki problemi;
- bavljenje velikim stresom i traumom, čiji se uticaj može manifestovati kroz gubitak moći govora, agresiju, intenzivan strah i simptome posttraumatskog stresnog poremećaja;
- borbeno iskustvo i izloženost nasilju i kažnjavanju kao sastavni deo svakodnevnog života;
- indoktrinacija (deca u mladom uzrastu uče da su svi koji ne poštuju pravilno i strogo tumačenje islama nevernici, odnosno *kufar*, pa moraju biti ubijeni);
- bavljenje učešćem dece u pogubljenjima;
- bavljenje prethodnim učešćem dece u terorističke misije ili sakupljanje ciljanih informacija na Zapadu i obaveštajnih podataka korisnih za Islamsku Državu;
- iskustvo sa ugovorenim brakovima i seksualnim zlostavljanjem;
- fizičke patnje zbog pretrpljenih batina, torture i silovanja;
- povrede dobijene usled kazne ili u borbi;
- odvojenost od roditelja – kao cilj kampova za obuku;
- osetljivost na uticaj stavova i ponašanja roditelja;
- stigmatizacija „teroriste“ u školi;
- raskinute rodbinske veze i izmenjeni oblici odanosti, naročito među decom koja traže pripadnost i identitet;
- nedostatak znanja o društvu EU i normama.

3 Istraga i procena rizika

Ovo poglavlje daje okvir za obavljanje procena opasnosti i rizika u vezi sa povratnicima. Cilj je da se usmeri proces izrade odgovarajućih alatki koje policija i timovi za multiagencijsku saradnju mogu da koriste u proceni rizika u vezi s povratnicima i interventnim merama. Ovo poglavlje pruža pregled nekoliko modela za procenu rizika koji su smisljeni u različite svrhe. Nije razvijen nijedan poseban model s fokusom na FTF. Važno je napomenuti da ovaj priručnik predstavlja upravo takav model, RAN CoE Povratnici 45.

Postoje četiri radnje kao preduslov za dolazak povratnika u svoju rodnu zemlju:

1. Povratnik se mora identifikovati i ispitati radi informacija o njegovom putovanju, aktivnostima i povratku, kao i radi informacija o terorističkoj organizaciji kojoj se pridružio.
2. Mora se obaviti procena rizika u vezi sa opasnošću koju taj povratnik predstavlja za društvo.
3. Na nacionalnom nivou, nacionalna tačka za kontakt ili operativna jedinica takođe treba da počnu da pripremaju – u multiagencijskom okruženju – intervencije koje su neophodne za smanjivanje rizika po dolasku povratnika u društvo (za dodatne detalje videti poglavlje 4). Ovo lice trebalo bi takođe da uspostavi kontakte s lokalnim timom za multiagencijsku saradnju.
4. Lokalnim tim za multiagencijsku saradnju treba da počne da priprema koordinisani pristup prilagođen okolnostima i rizicima koje povratnici predstavljaju prilikom povratka u svoj rodni grad.

Prva dva preduslova obrađena su u ovom poglavlju – a druga dva u [poglavlju 4](#).

3.1.1 Posle odlaska u Siriju / direktna priprema za povratak

U slučajevima kada pojedinci uspeju da se priključe terorističkim grupama u inostranstvu, neophodno je da policija započne rad još pre njihovog povratka.

Postoje tri ključna razloga za to:

1. Preti veliki rizik da će se braća i sestre, odnosno vršnjaci naći na meti i biti vrbovani iz inostranstva. Sprečavanje lančanog vrbovanja koje koristi iste metodološke i finansijske mreže predstavlja prioritet za policiju.
2. U slučajevima kada porodice nisu svesne predstojećeg odlaska nekog člana, neophodno im je ozbiljno savetovanje i podrška kako bi se izgradio odnos poverenja sa rodbinom i osobama bliskim inostranom borcu u cilju pružanja pomoći prilikom resocijalizacije i reintegracije povratnika FTF.
3. Uspostavljanje kontakta sa porodicom daće dragocen uvid u porodičnu dinamiku i kontekst. To će takođe pružiti mogućnost sakupljanja podataka o okolnostima vezanim za inostranog borca, što će biti dragoceno u vođenju procesa povratka. Većina povratnika ponovo dolazi u poznato okruženje. Od ogromnog značaja je uspostavljanje odnosa unutar tih okruženja i dobijanje informacija o ostalim ranjivim pojedinцима, kao i o načinu na koji bi povratnik mogao da utiče na radikalna okruženja. (Za više informacija o podršci porodice videti poglavlje 4).

Gotovo svi pristupi povratnicima u Evropi prate isti proces. Ovaj proces je u kratkim crtama predstavio holandski koordinator za borbu protiv terorizma u svom biltenu [Sveobuhvatni pristup povratnicima \(slika 3\)](#). Pristup povratnicima je manje-više isti kao pristup koji se razvija i unapređuje za radikalizovane pojedince koji hoće da oputuju ili su sprečeni da odu u takozvani kalifat. Ovaj **pristup zasnovan na obaveštajnim podacima i istraži postaje prva linija odgovora**, počev od krivične istrage i procene rizika i opasnosti koje povratnik predstavlja za zajednicu i društvo. Slučajevе kada nema krivičnog gonjenja rešavaće lokalni tim za multiagencijsku saradnju koji će zauzeti individualni stav prema tom slučaju. Nalazi RAN policijske radne grupe (RAN POL) ističu da nije potreban nikakav radikalno nov pristup i institucije za postupanje s povratnicima. Umesto toga, cilj treba da bude primena uspešnih pristupa, njihovo prilagođavanje i unapređivanje.

Putovanje	Da bi sprečile ljudi da putuju u namjeri da se pridruže terorističkim organizacijama, lokalne i nacionalne vlasti i ostale institucije blisko sarađuju. Kada otkriju da neko želi da otpuste i pridruži se terorističkim organizacijama, o toj osobi se razgovara u multidisciplinarnom timu za upravljanje slučajem. U sastavu ovog tima su predstavnici opštine i nacionalne policije, javni tužilac i ostale lokalne i nacionalne institucije. Oni odmeravaju i određuju intervencije na osnovu pojedinačnog slučaja. Primeri intervencija su: oduzimanje pasoša, upotreba međunarodnih sistema za prepoznavanje putnika, nalozi za hapšenje u okviru Evrope ili mere za zaštitu dece	Vlasti stalno sakupljaju informacije kako bi izgradile kriični slučaj protiv povratnika i mogле da ih krivično gone kada se vrati.
Povratak	Povratnici se otkrivaju što je ranije moguće da bi se na minimum smanjila potencijalna pretnja koju predstavljaju. Javni tužilac i policija istražuju poznate džihadiste koji putuju. Oni su takođe predmet obaveštajne istrage. Ove istrage mogu da otkriju i to da neko želi da se vrati u Holandiju ili Evropu. Informacije se razmenjuju na međunarodnom nivou da bi se blagovremeno otkrili povratnici. Ako neki povratnik bude nađen van Holandije, može biti deportovan u Holandiju pod policijskom pratinjom.	
Dolazak	Svaki povratnik hapsi se radi ispitivanja i krivično se goni na osnovu krivične istrage. Osim toga, vrši se procena opasnosti koju predstavlja svaki povratnik. Povratnici su takođe predmet diskusije u multidisciplinarnom timu za vođenje slučaja	
Individualni pristup	Multidisciplinarni tim za upravljanje slučajem odlučuje koje su intervencije najpogodnije da bi se na minimum smanjila potencijalna opasnost od povratnika. Ključ je specijalno prilagođen pristup. Primer intervencija su: krivično gonjenje, sudske zabrane, specijalni programi ili program deradikalizacije. Ako je neka osoba osuđena i pritvorena, za nju je tokom i posle pritvora zadužen multidisciplinarni tim za upravljanje slučajem	Krivična istraga

Slika 4: Holandski pristup povratnicima

3.1.2 Specijalne tačke delovanja za policajce koji se bave povratnicima

- Otvoriti **dosije** za svakoga ko je otišao u Siriju. Ovo treba da obuhvati i praćenje i istragu, kao i opcije prevencije i resocijalizacije.
- Uspostaviti **proces upravljanja slučajem** kako bi se povratnicima bavilo preko dostupnih multiagencijskih struktura. Istovremeno se odvijaju dva procesa: 1) praćenje i istraga; i 2) sprečavanje i stupanje u kontakt s porodicom.
- Treba uspostaviti proces upravljanja slučajem kako bi se postupilo sa povratnicima sa decom zasnovanom na multiagencijskoj saradnji radi zaštite dece i rešavanja slučajeva zloupotrebe dece. Upravljanje slučajem bavi se čitavom porodicom koja je izložena riziku.
- Isprobati protokole za deljenje informacija** u scenariju sa povratnicima. Kakva poboljšanja su potreba i koje opcije i resursi stoje na raspolaganju? Preporučljivo je voditi kratku, specijalnu svesku o bavljenju povratnicima i beležiti procese, procedure i resurse.
- Treba razmisliti o imenovanju **policajskog stručnjaka** za pitanja povratnika i ekstremizma kojem će praktičari prve linije moći da se obrate za konsultacije **24 sata dnevno svakoga dana u nedelji**.
- Stupiti u kontakt sa FTS** i porodicom čim neko otpuste u Siriju ili Irak. Određeni policajci, kao što su policajci zaduženi za kontakt sa porodicom i pouzdani policajci za rad u zajednici treba da budu na raspolažanju radi konsultacija o policijskim pitanjima. Porodice očajnički žele informacije o tome šta se dešava, kako mogu da vrate decu i šta će se tačno dogoditi kada se njihova deca/supružnici vrate. Mogu da budu korisne i kućne posete, zajedno sa podrškom porodice ili socijalnim službama. Važno je da policajac (ili neko drugi) ima odgovarajuće lične veštine za ostvarivanje ovakvog odnosa i interakcije. (Videti poglavlje 4 o podršci porodice.)

- U slučajevima kada policije nemaju poverenja u policiju i ostale institucije, treba primeniti **tehnike uticaja** kako bi se napravio prvi korak. Neki policajci primenjuju tehnike pregovaranja u talačkim krizama kako bi izgradili odnos s pojedincima koji upadljivo mrze ili se suprotstavljuju policiji. Šest ključnih principa uticaja koje je smislio Robert B. Čaldini²¹ (konzistentnost, reciprocitet, simpatija, slaganje, autoritet i oskudica) predstavljaju dokazan pristup za vršenje uticaja na povratnike i porodice.
- U slučajevima kada povratnici imaju decu, treba **konsultovati stručnjake koji su specijalisti za mentalno zdravlje** da bi se osmislio specijalan tretman za traumu, kao i odgovarajuće procedure procene. Lekcije dobijene od dece vojnika, kao i od dece izložene domaćem nasilju ili seksualnom zlostavljanju, govore nam da su, kada je reč o tretiranju, neophodne dugoročne intervencije specijalista – a ne policije. Za policajca je obavezno da odredi kako treba raditi s decom koja su moguće svedoci, žrtve ili počinoci. Iz policijskog iskustva u slučajevima zlostavljanja dece i domaćeg nasilja mogu se dobiti dragocene lekcije. (Videti poglavlje 5 o deci.)
- Proveriti **finansijsku situaciju** povratnika, uključujući račune u banci, dugovanja i transfere novca. Finansijske istrage doprinose razumevanju odnosa u okviru mreža. Mnogi inostrani borci nagomilali su dugove i preneli sredstva kako bi se dodvorili terorističkoj grupi kojoj su se pridružili.

Praksa na delu: Primeri kako policija koristi razgovor kao intervenciju:

Vodič za intervencije policije u razgovoru: Dijalog koji promoviše odgovornost i pozitivne promene, Državna policijska uprava Norveške, 2011

3.1.3 Povratnici u tranzitu i dolazak kući

Inostrani borci koji pokušavaju da se vrate u Evropu nailaze na bezbroj praktičnih prepreka. Putovanje iz Siri-je u Tursku ili Libiju, a zatim u Italiju, je teško i opasno. Kada se regruti pridruže Islamskoj Državi, na primer, od njih se zahteva da predaju pasoše organizaciji iz bezbednosnih razloga. Ta dokumenta zatim se uništavaju ili ih krijumčari ljudi koriste u terorističke svrhe ili ostale nezakonite radnje.

Pojedini inostrani borci ipak uspevaju da se vrate u EU nezapaženo. Inostrani borci povratnici i njihove porodice češće se obraćaju konzulatu ili ambasadi da bi zatražili nove pasoše. Ostale inostrane borce presreću nacionalne vlasti koje, nakon ispitivanja i istrage, mogu da obaveste ambasadu/konzulatu drugih zemalja i da im isporuče povratnike. Ovo obaveštajnim službama i policiji obezbeđuje mehanizme ranog upozoravanja koji im skreću pažnju na povratnike mnogo pre njihovog povratka kući. Ti različiti scenariji sa sobom nose čitav niz različitih konzularnih problema:

- potvrđivanje identiteta povratnika;
- bavljenje decom koja su rođena „bez državljanstva“ i bez dokaza o identitetu;
- kako u praksi prebaciti povratnike i njihove porodice natrag u rodnu zemlju – da li organizovati oružanu pratnju ili neki drugi bezbednosni način?
- kako i kada ispitati maloletnike;
- deljenje informacija između obaveštajnih službi i policije, kao i između policije i ostalih državnih tela – istražne i pravosudne procedure mogu da utiču na spremnost deljenja informacija o tome da se neko vraća;
- da li i kada treba obavestiti porodice.

Pojedine države članice EU osnovale su **multidisciplinarne timove u ambasadama/konzulatima** u inostranstvu gde povratnici prvo stignu u tranzitu, koji je zadužen za bavljenje praktičnim pitanjima i započinjanje krivične istrage.

²¹ Cialdini, R. (2006), *Influence: The Psychology of Persuasion*, Harper Business, New York.

Prvi izazov ili zadatak jeste **krivična istraga i analiza opasnosti u smislu nacionalne bezbednosti**. Ovo treba da obuhvati elemente fizičkih i psiholoških potreba, kao i ostalih relevantnih problema. Početnu procenu rizika mogu da obave bezbednosne i obaveštajne službe i policija. Mnoge od tih službi i policijskih agencija ne znaju gde se nalaze inostrani borci; razlog(e) za odlazak u Siriju ili Irak; kojim organizacijama su se pridružili; koje su radnje obavljali; razlog(e) za povratak; gde će se vratiti, kao ni stepen opasnosti od nasilja koju predstavljaju po društvo.

Sprovodenje krivične istrage i procene rizika je složen zadatak koji zahteva višestruke istražne alatke i modele procene rizika. Prvi zadatak pred obaveštajnim službama i policijom jeste da pažljivo obave ispitivanje i razgovore sa inostranim borcima.

3.2 Alatke za procenu rizika od nasilnog ekstremizma

Postoji veoma mali broj alatki za procenu rizika od nasilnog ekstremizma koje su ispitane i potvrđeno efikasne. Različite vlade koriste alatke za procenu rizika od nasilja kako za teroriste i ekstremiste u zatvorskom okruženju, ili kao dijagnostički instrument za proveru radikalizovanih pojedinaca, odnosno njihovih rizika i potreba. Oni su zasnovani na dokazima dobijenim iz pregleda obimne literature o terorizmu.

Postoje tri osnovna modela procene rizika:

1. Profesionalno prosuđivanje koje podrazumeva predviđanje rizika samo na osnovu stručnjakovog iskustva i znanja o pojedincu koji se procenjuje;
2. Aktuarske alatke zasnovane na kontrolnim listama pokazatelja rizika, koristeći formulu koja daje celokupnu prognozu rizika (npr. visok, srednji ili nizak rizik).
3. Strukturisana profesionalna ocena (SPJ), koja kombinuje oba pristupa (stručni i aktuarski) da bi sistematicno upravljala procesom, procenjujući rizike i vrednujući pojedinca u kontekstu. U ovom SPJ modelu procena je zasnovana kako na prisustvu, tako i na relevantnosti faktora rizika za datog pojedinca.

Ovi modeli usmeravaju multiagencijskih proces, stvaraju zajedničko razumevanje u svim državnim agencijama i pružaju upotrebljive pokazatelje rizika o nasilju u budućnosti.

Procene rizika obično obavljaju obučeni profesionalci u okviru policije ili socijalnih službi. Formalna obuka nije obavezna za sve alatke za procenu rizika. One se često koriste kao smernice zajedno sa ostalim relevantnim informacijama dobijenim iz razgovora sa povratnicima i njihovim porodicama. Izdvaja se nekoliko alatki za procenu rizika: ERG+22, IR46, VERA-2 i TRAP-18. Britanska vlada primenjuje ERG22+ u procesu provere pojedinaca upućenih u Channel proces. Slično tome, Procena rizika od nasilnog ekstremizma (VERA-2) je u širokoj upotrebi u zatvorima i službama za uslovnu kaznu u nekoliko zemalja. IR46 je holandski model procene rizika koji se primenjuje u multiagencijskom okruženju u Haaglanden Regionalnoj sigurnoj kući (Veiligheidshuis). Protokol procene terorističke radikalizacije (TRAP-18) koristi se kao istražni okvir i obuhvata 8 proksimalnih upozoravajućih ponašanja i 10 dugoročnijih distalnih karakteristika. Videti pregled ove četiri alatke za procenu rizika u Aneksu 1.

Ove četiri alatke daju smernice o obavljanju procene rizika. Njihovi elementi takođe se mogu modifikovati za upotrebu kao alatke za procenu rizika za FTF. Sve alatke za procenu rizika koriste spiskove pokazatelja faktora kao što su: (i) uverenja i stavovi, (ii) kontekst i namera, (iii) istorijat i sposobnosti, (iv) posvećenost i motivacija i (v) zaštitne okolnosti. Pokazatelji su dati u nastavku kao smernica za profesionalnu ocenu.

Važno je napomenuti da svaka procena rizika treba da se zasniva na triangulaciji i oceni iz višestrukih izvora. Takođe je važno proceniti rodni aspekt i primeniti ostale profesionalne ocene o ulozi maloletnika. Alatke za procenu rizika treba da budu jedna komponenta strategije procene zasnovane na više metoda, koja koristi posebne alatke u multiagencijskom okruženju. One treba da se kombinuju s policijskim razgovorima i ostalim relevantnim izvorima kako bi pružile dijagnostičku ili detaljniju sliku o pojedincima koji predstavljaju potencijalni rizik.

3.2.1 RAN CoE Returnee 45

Na osnovu iskustva s prethodno pomenutim alatkama za procenu rizika, **razvili smo alatku za istraživanje rizika koja se specijalno koristi za povratnike**. **RAN CoE Returnee 45** jeste alatka za istraživanje rizika koja se koristi u vezi s povratnicima FTF kako bi se pomoglo u organizovanom razmatranju i operativnom planiranju za moguće intervencije i smanjila opasnost od nasilja. To je okvir za opšte ispitivanje motiva, nivoa posvećenosti i ostalih faktora rizika tokom čitavog FTF procesa – od odlaska do povratka.

Glavni razlog za izradu RAN CoE Returnee 45 bio je to što postojeće alatke za procenu rizika nisu bile direktno povezane s parametrima za povratnike FTF, već su bile usredsređene na procenu rizika u zatvorima (VERA), na multiagencijske procene (ERG22) ili usmerene na pojedinačne aktere (TRAP-18). Postoje određene karakteristike koje su zajedničke za RAN CoE Returnee 45 i ostale alatke, kao i snažna dokazna baza za rizično ponašanje ekstremista, ali ova nova alatka takođe uzima u obzir posebna rizična ponašanja specifična u slučajevima FTF, od njihovog odlaska do povratka.

AN CoE Returnee 45 daje **obrazac za multiagencijski odgovor** u organizovanju operativnih podataka o povratnicima, pa se te oblasti sa specijalnim fokusom mogu prepoznati i izdvojiti prilikom planiranja intervencija. Obrazac služi kao kontrolna lista i specijalisti za intervencije obezbeđuje brz pregled nivoa rizika kako bi prepoznati problem mogao dalje da se istraži. Kada je reč o svim alatkama za procenu ili istraživanje rizika, važno je naglasiti da je ovo samo jedna alatka u procesu i da mora da se proveri u odnosu na čitav niz ostalih izvora informacija (kao što su policijski razgovori itd.). Alatka za istraživanje rizika nije prognostička alatka već način da se prepoznaju i organizuju vrste rizičnog ponašanja koje dodatno treba da procene relevantni stručnjaci.

Svaki odeljak sadrži sistem rangiranja rizika koji pruža naznaku o posebnim vrstama rizičnog ponašanja koja zahtevaju dodatnu pažnju. Procenitelj analizira zbog čega neki pojedinac ima visok, srednji ili nizak rezultat i prepoznaje oblasti koje je potrebno dodatno istražiti. Alatka služi kao osnov za diskusiju u multiagencijskom okruženju, gde se donose odluke o posebnim aktivnostima smanjivanja rizika, kao i o svim dodatnim aktivnostima koje su neophodne. Važno je primetiti da se ovakvom rizičnom ponašanju kao protivteža stavljuju zaštitni faktori kao što su podrška porodice i ostali faktori stabilnosti. Zaštitni faktori treba da se uzimaju u obzir u celokupnoj proceni rizika kod povratnika.

4 Multiagencijski sporazum o intervenciji

Ovo poglavlje pokriva preduslove pod brojem 3 i 4 (*videti poglavlje 3*). Pruža okvir za sprovođenje multi-agencijske koordinacije na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou.

Iskustva širom Evrope pokazuju da su **multiagencijske strukture i radni procesi presudni za bavljenje slučajevima FTF**. Rano i efikasno prepoznavanje povratnika, unapređeno deljenje informacija i zajedničko donošenje odluka su mogući jedino kada su aktivnosti koordinisane. Informacije o osobi koja odlazi da bi se pri-družila terorističkoj grupi treba podeliti s relevantnim partnerima na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Takvo deljenje informacija postaje značajno čim postoje signali da se FTF vraća kući.

Kada povratnik stigne, obaveštajne procene i policijske istrage su preduslov za određivanje odgovarajućeg odgovora u skladu s posebnim okolnostima svakog slučaja. Odgovori mogu da obuhvate sudski postupak, administrativne mere ili mere resocijalizacije. Paralelno s time obavlja se rad na nacionalnom nivou i u okviru lokalnog multiagencijskog koordinacionog tima. Ovaj tim se fokusira na smanjivanje rizika koje povratnik predstavlja po društvo koordinišući **holističke strukture i radne procedure** u cilju pripreme reintegracije i resocijalizacije unutar društva, kada ne postoji dovoljno dokaza za krivično gonjenje. Kao alternativa, tim se priprema za mogući proces oslobođanja.

4.1 Koordinacija na nacionalnom nivou

Na početku je presudno napraviti razliku između koordinacije na nacionalnom nivou i lokalnog multiagencijskog pristupa. Odgovornost za koordinaciju na nacionalnom nivou obuhvata napore policije i obaveštajnih službi, procenu rizika povratnika i moguće krivično gonjenje. Koordinacija na nacionalnom nivou takođe je neophodna da bi se pokrenuli napor u cilju rehabilitacije. Ovo je presudno za smanjivanje rizika koje povratnik predstavlja za društvo. Rehabilitacioni napor obuhvataju medicinsku pomoć ili lečenje mentalnog zdravlja – ukoliko je potrebno – ili praćenje dece od strane službi za zaštitu dece.

Ako je povratnik **osloboden, odnosno nije krivično gonjen**, lokalni/regionalni multiagencijski tim treba da se uključi ili da preuzme (u zavisnosti od podele odgovornosti unutar zemlje) koordinaciju odgovora za ovog povratnika i da se usredsredi na njegovu resocijalizaciju i rehabilitaciju u okviru društva. Praktičari koji podržavaju povratnika u njegovom konkretnom povratku u društvo – posle svega – na lokalnom nivou.

Ključna stavka jeste obezbediti postojanje **vertikalne i horizontalne koordinacije između nacionalnog i lokalnog /regionalnog nivoa** od trenutka kada povratnik uđe u državu članicu EU, kao i da agencije ili vlasti ne rade u različite svrhe. Da bi se to postiglo, imenuje se nacionalna tačka kontakta ili operativna jedinica. Zadaci i veličina, stepen i ovlašćenja te tačke za kontakt ili operativne jedinice zavisi od broja FTF koji se trenutno nalaze na teritoriji pod kontrolom terorista i od očekivanog broja povratnika. Ako je primenjivo, ova tačka kontakta ili operativna jedinica treba da budu deo nacionalnog koordinacionog tela za borbu protiv terorizma ili sprečavanje radikalizacije. Oni takođe treba blisko da sarađuju s obaveštajnim službama, nacionalnom policijom i pravosudnim organima. Obezbeđujući potpunu koordinaciju napora, tačka kontakta ili operativna jedinica nude jednu tačku kontakta za (lokalne) agencije koje sve bave povratnicima FTF i omogućava im da prate izazove, mere i rezultate.

Predviđeno je da nacionalna tačka kontakta ili operativna jedinica obavlja tri ključna koordinaciona zadatka:

1. zadatak: Smanjivanje na minimum rizika po društvo tako što će se odmah započeti s radom na reintegraciji

Sveopšti cilj jeste **smanjivanje na minimum rizika koje povratnici predstavljaju po društvo** koordinišući pokretanje njihove (krajnje) rehabilitacije i reintegracije u društvo. To podrazumeva neodložno organizovanje neophodne medicinske pomoći i obezbeđivanje pregleda mentalnog zdravlja koji će obaviti stručnjaci. Ako je reč o deci, nacionalna tačka kontakta može da angažuje i službe za zaštitu dece ili da po potrebi organizuje hraniteljsku negu.

Kontaktiranje s lokalnim/regionalnim **multiagencijskim koordinacionim timom u rodnom mestu povratnika** da bi se obezbedio koordiniran protok informacija s lokalnog/regionalnog nivoa na nacionalni nivo takođe je jedna od dužnosti nacionalne tačke kontakta ili operativne jedinice, zajedno s pružanjem pomoći na lokalnom/regionalnom nivou u pripremama za povratak FTF. Nacionalna tačka za kontakt ili operativna jedinica mogla bi takođe da pomogne u sastavljanju nacionalne politike i strategije komunikacije (videti poglavlje 8) o povratnicima, a takođe bi mogla da bude zadužena za izradu nacionalnog pregleda uloženih npora i rezultata u sastavljanju politike.

2. zadatak: Tačka kontakta na regionalnom i lokalnom nivou

Nacionalna tačka za kontakt ili operativna jedinica takođe može da bude **tačka za kontakt za regionalne ili lokalne vlasti**. Glavni zadatak bio bi da pomaže ovim vlastima u bavljenju povratnicima. Važno je da brzo obezbeđivanje informacija i pomoći.

Podzadaci:

- pomoći u uspostavljanju koordiniranog protoka informacija s lokalnog/regionalnog nivoa na nacionalni nivo i obrnuto, uključivanje opština koje se bave ili pripremaju za povratak FTF u zajednicu;
- pružiti pomoći i informacije u vezi s povratnicima, uključujući mentalno zdravlje, zaštitu dece, obrazovanje, zaposlenje, smeštaj, komunikaciju i obezbeđivanje konteksta za ono što su povratnici doživeli;
- povezati lokalne vlasti s ostalim nacionalnim organizacijama ukoliko je to potrebno;
- povezati lokalne vlasti s ostalim lokalnim organizacijama koje se bave povratnicima;
- prikupljati informacije o lokalnim problemima i rezultatima.

3. zadatak: Olakšavanje razmene u okviru EU

Drugi mogući zadatak nacionalne tačke za kontakt ili operativne jedinice jeste **povezivanje s nacionalnim tačkama za kontakt/operativnim jedinicama u ostalim državama članicama EU** u cilju razmene informacija o povratnicima i iskustvima s krivičnim gonjenjem i resocijalizacijom. Kontakt bi takođe olakšao/podstakao razmenu iskustava i dobre prakse između nacionalnih kreatora politike, lokalnih koordinatora i praktičara prve linije u raznim zemljama.

4.2 Multiagencijski proces na lokalnom i regionalnom nivou

Osnovno funkcionisanje lokalnog/regionalnog multiagencijskog pristupa, uključujući strukturisane intervencije i koordinaciju između raznih agencija, kao i glavni principi za efikasno upravljanje slučajevima, detaljno su objašnjeni u ranijem radu o politici RAN CoE, *Razvijanje lokalnog preventivnog okvira i glavnih principa* (videti „Dodatnu literaturu“ u nastavku).

Mnoge lokalne vlasti širom Evrope trenutno nemaju jasne procedure za postupanje s povratnicima, već su umesto toga integrisale pitanja povratnika u redovne multiagencijske strukture. U postupanju s povratnicima putem lokalne multiagencijske saradnje u obzir treba uzeti nekoliko elemenata.

Uneti elemente u vezi s povratnicima u postojeći scenario

Uspostavljene strukture i saradnja između lokalnih vlasti, policije i ostalih zakonskih partnera (kao što su obrazovanje, socijalne službe, službe za zaštitu dece, službe za rad s mladima, pa čak i službe za postupanje s prestupnicima) treba da postoje kao preduslov kako bi mogle da se osmisle procedure i protokol za posebne slučajeve. Važno je postići **jasne dogovore o pojedinačnim ulogama i ograničenjima svih uključenih aktera**. Efikasna koordinacija zahteva isprobavanje različitih scenarija za rešavanje slučajeva, uključujući i one koji se posebno usredsređuju na povratnike. Ti scenariji takođe treba da obuhvate razne izazove i rešenja za različite profile povratnika i situacije (muškarci, žene, deca i čitave porodice).

Dodatna literatura: *RAN CoE rad o politici, Razvijanje lokalnog okvira za prevenciju i glavne principe*, usredsređuje se na način razvijanja potrebnog okvira i komponenti za lokalne akcione planove prevencije. Koji su glavni izazovi u ovom radu, a koji su glavni principi? Ovaj dokument zasnovan je na ogromnom praktičnom iskustvu i zajedničkim pametnim rešenjima iz više od 20 gradova Evrope.

Grad Kopenhagen (Danska) razvio je *lokalni okvir* za sprečavanje radikalizacije. Napori koje Kopenhagen ulaže protiv radikalizacije su sastavni deo inicijative Bezbedan grad i blisko sarađuju sa radom na sprečavanju kriminala i stvaranju osećaja bezbednosti u gradu. Grad blisko sarađuje sa SSP (lokalna saradnja između škola, omladinskih klubova, socijalnih službi i policije) i policijom Kopenhagena u sprečavanju radikalizacije.

Protokol za deljenje informacija

Glavni problem za multiagencijsku saradnju jesu **zakonske prepreke u deljenju informacija o pojedincima**. Zbog toga je neophodno poštovanje Protokola o deljenju informacija (ISP) između agencija uključenih u strukture multiagencijske saradnje. Ovaj Protokol (ISP) objašnjava zakonske prepreke u razmeni podataka između različitih agencija i navodi načine o diskusiji i vođenju slučajeva na multiagencijskim sastancima. Protokol takođe jasno objašnjava ko je u procesu protoka informacija zadužen za određene informacije (kako se one prenose iz bezbednosne službe u policiju, a zatim u druge agencije).

Lokalna tačka za kontakt

Imenovanje jedne tačke/osobe za kontakt u lokalnim socijalnim službama i ostalim agencijama **stvara povjerenje u mehanizme deljenja informacija**. Socijalne službe se često žale da su informacije o povratnicima nesistematične i da često nedostaju. Važno je od svih partnera dobiti informacije i obaveštajne podatke o povratniku, zajednici i porodici pre, tokom i nakon putovanja. Ne sme se zaboraviti da se obaveste partneri o onome šta se dogodilo s podeljenim informacijama.

Praksa na delu: Danski centar za prevenciju ekstremizma, koji funkcioniše na nacionalnom i lokalnom nivou, predstavlja mesto za razmenu dobre prakse. Centar pruža direktnu operativnu podršku lokalnim opštinama koje su zadužene za slučajeve povratnika.

Mogući različiti modeli saradnje

Postoje različiti načini obezbeđivanja saradnje kada je ona neophodna. U zavisnosti od organizacione strukture i stepena problema s povratnicima, multiagencijska koordinacija na lokalnom nivou može da bude stalna ili privremena struktura.

- *Multiagencijska struktura na lokalnom/regionalnom nivou:* Korišćenje i prilagođavanje postojeće strukture za multiagencijsku saradnju važno je za obezbeđivanje saradnje, efikasnosti i koordinacije. Rad s povratnicima obično se obavlja u okviru postojećih multiagencijskih procesa. Danski SSP model podrazumeva čvrstu saradnju između škola, socijalnih službi i policije, a funkcioniše duže od četiri decenije kao podrška u sprečavanju kriminala. Ovaj tip strukture postoji i u Holandiji, odnosno u njenim „sigurnim kućama“ koje su takođe usmerene na sprečavanje kriminala.
- *Interventni timovi koji pomažu na lokalnom/regionalnom nivou:* Neke države i regioni formirali su specijalne multiprofesionalne timove koji se mogu pozvati u pomoć na lokalnom ili regionalnom nivou umesto multiagencijskih struktura. Primer za to je finski model Anchor (u kojem profesionalci rade na sprečavanju kriminala i sprovode intervencije protiv ekstremizma u koordiniranim i ciljanim akcijama). Ovaj model proširen je i na saradnju sa jednom NVO koja putem mentorstva podržava raskid s ideološki motivisanim nasiljem.

Saveti za multiagencijsku saradnju:²²

- **Probne procedure** i Protokoli za deljenje informacija koji koriste različite scenarije u vezi s povratnicima i slučajeve iz stvarnog života.
- Čim se dobiju informacije o odlasku, treba otvoriti dosije za tog pojedinca, kako bi se olakšalo praćenje i istraga, kao i prevencija i resocijalizacija.
- **Utvrđiti ko (koja agencija) preuzima vođstvo** kao vođa tima za dati slučaj.
- Osnovati poseban tim za multiagencijsku saradnju s povratnicima ili održavati posebne sastanke s lokalnim /regionalnim multiagencijskim timom.
- **Uspostaviti kontakt sa povratnicima i njihovim porodicama što je ranije moguće** u procesu. Ključ je izgradnja odnosa s povratnicima i njihovim porodicama. Porodica uglavnom ima potrebu da shvati situaciju, način na koji mogu da vrate svoje dete i šta će se dogoditi kada dete ponovo kroči u rodnu zemlju. Kontakt s porodicom treba da ostvare policajci s relevantnim veštinama i stručnošću, kao što su policajci zaduženi za porodična pitanja ili policajci od poverenja u zajednici. Iako će se oni predstaviti kao policajci, njihov glavni zadatci jeste da podrže porodicu u policijskim pitanjima.

Praksa na delu: Lokalna policijska jedinica u Hagu izradila je koncept "Podrške u borbi protiv terorizma, ekstremizma i radikalizacije" gde policijski stručnjaci pružaju savete kolegama koji nisu temeljno upoznati sa ekstremizmom i povratnicima. Policajci koji pružaju podršku dostupni su za savete 24 sata dnevno. Interni priručnik za sve policajce sadrži uputstva koja treba pratiti u slučaju kada se neki pojedinac nađe na meti radikalizacije i želi da se pridruži terorističkom pokretu. Jedno od poglavja zove se "Šta uraditi kada se povratnik pojavi na radaru" i navodi koga treba kontaktirati i šta treba registrovati u policijskom sistemu.

Praksa na delu: Orhus model počiva na Infocentru i redovnim multiagencijskim sastancima koji uključuju predstavnike socijalnih službi, škola i policije. Za pitanja kao što su FTF povratnici, Orhus je uspostavio poseban plan za Siriju koji uključuje grupe za različite oblike intervencije, na primer provere i procene rizika, mentorstvo, porodične mreže, socijalne službe i zaposlenje.

- Obezbediti **saradnju socijalnih službi i policije** pre uspostavljanja kontakta s porodicom čiji je član otpuštovalo u zonu sukoba ili se vratio iz nje.
- Izgraditi **odnos s porodicom** ili zamoliti neku drugu agenciju da to uradi.
- Usredosrediti se na **braću, sestre** i ostale članove porodice koji bi mogli da postanu osetljivi na nasilni ekstremizam.
- Deca se prvenstveno posmatraju kao žrtve. Međutim, na osnovu događaja u Siriji i Iraku vidi se da i **deca od devet godina takođe predstavljaju rizik**, bilo kratkoročni ili dugoročni. Ukoliko su otac ili majka povratnici u pritvoru ili zatvoru, prioritet je zaštiti decu. Dete mora da bude procenjeno iz nekoliko perspektiva, a nekada su potrebni meseci, pa čak i godine pre nego što se rizično ponašanje ispolji.
- Obezbediti brz i specijalizovan pristup **stručnjacima za mentalno zdravlje**. Danski institut za dostojanstvo, koji radi na reintegraciji povratnika, ističe rani tretman; 90% povratnika iz Danske potiče iz porodica u kojima je bar jedan od roditelja bio traumatizovan.
- U većini zemalja promene u zakonodavstvu podrazumevaju da putovanje u Siriju i Irak podleže **zakoni ma o terorizmu**. Stoga će u većini zemalja povratnici biti zadržani u pritvoru i biće im izrečena zatvorska kazna. To je prozor otvoren za mogućnost prilaženja takvim pojedincima.

²² Ovu zbirku saveta i lekcija sastavili su praktičari u okviru RAN.

- Procena na lokalnom nivou ne treba da se usredsredi isključivo na rizike. Namera je da se podrži procena rizika, ali bi trebalo i da pomogne u stvaranju posebno prilagođenih planova za pojedince. Stoga se određeni delovi procene mogu usmeriti na **brigu i resocijalizaciju**.
- Multiagencijski tim možda će morati da uspostavi/upravlja odnosima između NVO u ovoj oblasti. U većini zemalja izlaznim programima rukovodi **NVO**; NVO je u boljoj poziciji da izgradi poverenje i pouzdanost kod povratnika. S obzirom na to da saradnja s policijom može da naškodi ovom poverenju, moraju postojati jasni dogовори i процеси у вези с делjenjem информација. Кључ је transparentnost између укључених агенција и према штитењику. Координација програма ресоцијализације биће у надлеžности општине или излазне организације. Полиција може да буде укључена уколико постоји забринутост у погледу безбедности, било у полицији или у некој другој укљученој агенцији.
- Usvojiti **Akcione planove koji su orijentisani na proces i individualizovani** kako bi se obezbedila координација, континуитет и накнадно праћење сваког слуčaja. Ови Акциони планови су специјално смишљени и navode опције за mentorstvo, психолошку помоћ и помоћ у случају трауме, родитељске мреже и саветовање, а могуће и излазне програме. Они укључују не само повратника већ и најближу друштвenu подршку (тј. породицу).

5 Krivično gonjenje

Ovo poglavlje usredsređuje se na strategiju reagovanja nakon krivičnog gonjenja povratnika, kada on počne da služi zatvorsku odnosno uslovnu kaznu.

5.1.1 Opšti pregled i problemi

U državama članicama EU biće, po pravilu, sprovedena istraga o svim povratnicima za koje se sumnja da žive sa ili su uključeni u terorističke grupe i aktivnosti u inostranstvu, kako bi se proverilo da li povratnicima treba suditi na osnovu kriminalnih radnji. Kada se zna da se povratnik vratio ili kada on dobrovoljno stupi u kontakt s vlastima, obično slede njegovo hapšenje i ispitivanje. Na osnovu dostupnih dokaza, biće preuzeti dalji koraci u okviru krivičnog pravosuđa.

Razlike između povratnika prestupnika i ostalih nasilnih ekstremističkih/terorističkih prestupnika

U okviru krivičnog pravosuđa postoji veliki broj različitih tipova nasilnih ekstremista/terorista. Te razlike zasnovane su na ličnosti, iskustvu, motivaciji, sposobnosti, namerama, razočarenju ili verovanju u ciljeve Islamske Države, na znacima, traumi ili otpornosti, dužini boravka u inostranstvu i na dokazima o počinjenom kriminalu. Isto se odnosi na povratnike.

Okolnosti u kojima su ljudi živeli u inostranstvu obično je teže utvrditi nego ono u kome su ljudi živeli u domaćem ekstremističkom okruženju. Iako druga grupa može da ima psihološki uticaj, ljudi koji žive u ratnoj zoni (naročito imajući u vidu zverstva džihadističkih pokreta) mnogo će verovatnije patiti od PTSD.

U okviru grupe povratnika postoje razlike na osnovu **vrste počinjenog zločina**: planiranje/vršenje terorističkog napada, putovanje u terorističku zonu, davanje resursa terorističkoj organizaciji, vrbovanje, širenje propagande i slično. Nisu svi povratnici (uvek) nasilni ekstremisti, a može im se suditi za druge zločine koji nisu povezani s terorističkim radnjama. Neki od njih nikada nisu ni bili ekstremisti, a u ratnu zonu su otišli iz drugih razloga. Neki od njih su izgubili veru u ideologiju zbog ličnog iskustva.

Pojedini praktičari kažu da je s prvom generacijom povratnika (u ranoj fazi Islamske Države) bilo lakše postupati nego s ostalim radikalima jer su se mnogi od njih vratili razočarani u ideologiju, terorističku organizaciju odnosno okolnosti u kojima su morali da žive. Današnji povratnici deluju mnogo okorelije kada je reč o uverenjima, a obučeni su i uvežbani kako da postupaju i reaguju na (zvanično i nezvanično) ispitivanje.

Takođe se razlikuje i to da li će povratnici imati poseban „**status**“ u **zatvoru**. Kod nekih zatvorenika biti povratnik znači izvesni „herojski“ čin; kod ostalih to ima suprotan efekat: povratnici se mogu smatrati i izdajnicima jer su napustili Islamsku Državu. Povratnici takođe mogu da se nađu na meti drugih prestupnika zbog svojih uverenja, na primer, desničarskih ekstremista.

5.1.2 Posebni problemi u vezi s povratnicima

Očekivani porast broja povratnika staviće niz izazova pred krivično pravosuđe. Iako je fokus ovog poglavlja stavljen na perspektivu zatvora i uslovne kazne, ono takođe ističe izazove za pravosudni sistem.

- Nedostatak jasnog profila povratnika FTF u zatvorskom okruženju i na odsluženju uslovne kazne:** Trenutno postoji siva zona za one koji su nameravali da oputuju kao FTF, ali su bili sprečeni pre ili tokom putovanja, i za one koji su zaista bili u zoni sukoba pod kontrolom terorista. U brojnim evropskim zemljama oni podležu istom pravosudnom pristupu (zakoni koji zabranjuju pripremu, pokušaje odlaska ili uključivanje u (ekstremističke) grupe kao što je Islamska Država ili da postanu deo jedne od tih grupa). Preporučljivo je one koji su sprečeni da odu posmatrati kao zasebnu grupu jer nemogućnost dolaska na željeno odredište može da ojača osećanje nepravednog tretmana na Zapadu, dok se privlačna slika o životu u Islamskoj Državi ne dovodi u pitanje ni užasima ni stvarnošću ratovanja i krvoprolića.

- **Teškoće u prikupljanju dokaza:** Poseban izazov za sve koji se bave FTF i povratnicima u odnosu, na primer, na domaće desničarske ekstremiste, jeste pristup informacijama i dokazima koji bi podržali krivično gonjenje. Povratnici FTF su najverovatnije bili uključeni u terorističke aktivnosti van EU, u oblastima s drugačijim zakonodavstvom i obično u oblastima s ograničenim pristupom (pouzdanim) informacijama na terenu.
- **Kraće zatvorske kazne i prevremeno oslobođanje:** Nedostatak potkrepljujućih dokaza može da dovede do kraćih zatvorskih kazni, što znači da će se povratnici brže vratiti u društvo. Zbog razlika u vrsti presude i dužini zatvorske kazne, moguće je da će veliki broj prestupnika biti oslobođen u kratkom vremenskom roku. To ostavlja manje vremena za rehabilitaciju i deradikalizaciju u zatvoru. Priprema za njihovo oslobođanje zahteva pažljivo planiranje i multiagencijski pristup kako bi se sprečilo da se povratnici vrate svojim starim obrascima i mrežama, odnosno njihovo počinjavanje novih prestupa.

Studija slučaja – povratnik koji je prevremeno oslobođen

Muškarac koji se vratio u grad A 2015. godine bio je kratko u zatvoru i brzo je pušten na slobodu. Univerzitetski je obrazovan i nije imao krivični dosije, a njegova reintegracija se dobro odvijala. Grupa povratnika (protiv kojih je on svedočio) uskoro će možda biti puštena na slobodu. Ovo izaziva mnogo stresa i neizvesnosti za povratnika jer su šanse da će naići na te povratnike veoma velike. Isto tako, njegova snaha (supruga njegovog brata koji je poginuo na frontu) pokušala je da stupi u kontakt s njime jer želi da se vrati. Iako on odlično sarađuje s vlastima i podelio je ovu informaciju, i dalje se plaši da će na neki način ponovo biti povezan sa Sirijom.

Naučene lekcije:

- U relativno malom gradu je poštovanje uslova puštanja na slobodu, kao što je izbegavanje kontakta s izvesnim licima iz stare mreže odnosno učestvovanje u programima deradikalizacije, prilično teško jer su mreže koncentrisane, a resursi oskudni. Može se razmotriti preseljenje ovog povratnika kako bi mogao da poštuje uslove puštanja na slobodu. To bi trebalo uporediti s mogućim negativnim efektima preseljenja.
- Slučajevi su ponekad povezani; ovo može da otvori vrata dodatnim informacijama i kompletnejoj slici.
- Jasne procedure deljenja informacija neophodne su jer povezani slučajevi takođe mogu da predstavljaju opasnost za stručnjake koji rade na njima, kao i za sve ljudе koji su bliski s povratnicima, ukoliko te posebne informacije dođu u pogrešne ruke.

- **Zakonodavstvo i kažnjavanje:** Posle usvajanja Direktive EU o borbi protiv terorizma, države članice EU imaju obavezu da kriminalizaciju prošire i na terorističke činove u fazi pripreme. Ovo može da dovede do povećanog broja lica kojima će se suditi za širi obim različitih terorističkih prestupa, odnosno onih koji su povezani s terorizmom. Grupa terorističkih osuđenika stoga će postati mnogo raznolikija, što se mora uzeti u obzir prilikom izricanja kazne (dužina i uslovi kazne) i boravka u zatvoru (stepen bezbednosti).
- **Javno mišljenje o povratnicima:** Predstava o povratnicima u društvu i politički pritisak otežavaju osoblju i rukovodstvu da doneše odluke koje podrazumevaju bezbednost i pravičnost (u kojoj meri treba da ste strogi u poređenju s ostalim zatvorenicima?) i kako na to gledaju povratnici (o nama se vodi veća briga nego o ostalima).
- **Žene i maloletni povratnici:** Veoma malo sudskih nadležnosti je do sada imalo iskustva sa ženama koje se vraćaju iz zona sukoba i postaju deo krivičnog sistema. Osuđivanje žena je teže jer često ne postoji dovoljno dokaza o tome da li su zaista bile uključene u borbu ili su pomagale u organizovanju napada. Taj mali broj dosadašnjih slučajeva ukazuje na to da će se u ovoj oblasti pojaviti novi izazovi, na primer, kako treba postupati s osuđenicama u terorističkim jedinicama. Deca i maloletnici takođe predstavljaju posebne izazove o kojima će detaljnije biti reči u poglavljju 5 o deci povratnicima.

5.2 Osnovni principi iz zatvorske perspektive

Osnovni principi o postupanju s povratnicima u zatvorskom okruženju slični su onima za postupanje s nasilnim ekstremističkim/terorističkim prestupnicima uopšte. Radna grupa RAN o zatvoru i uslovnoj kazni (RAN P&P) zabeležila je detaljno ove principe u radnom dokumentu RAN P&P. Glavni zaključci o postupanju sa svim tipovima nasilnih ekstremističkih prestupnika su:

- bezbednost društva se najbolje ostvaruje promovisanjem blagostanja i rehabilitacije prestupnika;
- teroristički zločini obuhvataju čitav niz aktivnosti; pojedinci osuđeni za terorističke činove ne predstavljaju uvek isti rizik po društvo;
- prestupnici mogu da dožive pozitivne promene i potrebna im je podrška da bi se udaljili od nasilnog ekstremizma;
- opšta ljudska prava moraju se poštovati sve vreme i u svim okolnostima;
- promovisanje pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenika i zdrave atmosfere u zatvoru je preduslov za smanjenje rizika povezanih s radikalizacijom i za podsticanje rehabilitacije i reintegracije;
- multiagencijska saradnja je presudna u sprečavanju radikalizacije i podržavanju procesa prekida s prethodnom praksom.

Dodata literatura: *Radni dokument RAN P&P iz 2016.* godine pruža pregled svih pitanja kojima se bavi zatvorsko osoblje i službe za uslovnu kaznu u vezi s nasilnim ekstremističkim prestupnicima i intervencijama razvijenim kao odgovor u okviru EU. Osnovni principi objašnjeni su o ovom radu koji daje dodatne smernice o trendovima, izazovima, metodama i intervencijama relevantnim za zatvorsko okruženje i izdržavanje uslovne kazne.

Kada je reč o sankcijama i merama za zatvore i zajednice, Savet Evrope *veb-sajt* daje pregled standarda sadržanih u različitim konvencijama, preporukama, protokolima i smernicama o sankcijama u zatvorima i zajednici.

5.3 Konkretnе metode i modeli intervencije u zatvorskom okruženju

Kada je povratnik osuđen na zatvorsku kaznu, postoje dve glavne oblasti u kojima zatvori mogu da primene konkretnе metode i intervencije:

- sigurnost i bezbednost (kako bi se garantovala sigurnost i blagostanje zatvorenika, zatvorske populacije, članova osoblja i šireg društva – ovo se može posmatrati kao kratkoročna bezbednosna mera tokom zatvorske kazne);
- rehabilitacija i reintegracija (da bi se zatvorenik podržao u udaljavanju od nasilnog ekstremizma i pripremio za život bez kriminala nakon povratka u društvo. Ovo bi trebalo da garantuje dugoročnu bezbednost posle odslužene kazne).

Proces, pravovremenost i odlučivanje o ovim metodama i intervencijama razlikovaće se u svakom nadležnom pravosuđu, u zavisnosti od zakonskog okvira i posebnih sudskih odluka, procene rizika koji predstavlja povratnik, dostupnosti profesionalaca koji će sprovesti intervencije, dostupnosti mesta u specijalnim zatvorskim krilima, kao i od posebnih pravila i propisa koji važe u zatvoru.

Uopšteno govoreći, povratnik će ući u zatvor nakon hapšenja i kada počnu pripreme za suđenje. U pojedinim slučajevima povratnici ne moraju da ostanu u zatvoru u periodu pre suđenja, već mogu da budu kod kuće (moguće pod elektronskim nadzorom). Procena rizika počeće u ovoj fazi, a obavljaće je službenici zaduženi za uslovnu kaznu, psiholozi ili socijalni radnici (u zavisnosti od date infrastrukture), a rezultati će uglavnom biti izneti na sudu. Malo je verovatno da će ostale intervencije biti pokrenute tokom ove faze jer povratnici ne žele da budu inkriminisani – pokazujući da su, na primer, zbog radikalizacije negativno uticali na suđenje (takođe advokat može da ih posavetuje da ne učestvuju).

Po završetku suđenja i donošenja odluke o kazni (zatvorskoj ili u zajednici), povratnik će biti smešten u skladu s kaznom. Različite nadležnosti imaju različita pravila o tome kako se zatvorenik **šalje u određeni zatvor ili zatvorsko krilo** i ko donosi odluke o tome (npr. sudija, Ministarstvo pravde, upravnik zatvora).

Početna procena rizika koja je obavljena pre suđenja predstavlja osnov za zatvorski rad s prestupnikom. **Procenu rizika treba uvek ponoviti posle izvesnog vremena** kako bi se utvrdilo da li se profil rizika kod datog prestupnika menja. Ova procena takođe će pružiti informacije za intervencije koje će se obaviti (kako u pogledu sigurnosti i bezbednosti, tako i rehabilitacije). Odluke o ovim intervencijama često će se donositi u timovima koji okupljaju razne profesionalce, kao što su zatvorsko osoblje, upravnik zatvora, psiholozi, zatvorsko osoblje u okviru programa rehabilitacije, policajci i tako dalje, u zavisnosti od specifične nacionalne i lokalne infrastrukture.

5.3.1 Metode i intervencije u pogledu bezbednosti i sigurnosti

Povratnici mogu da predstavljaju posebne izazove ukoliko su izvesno vreme boravili u ratnoj zoni i stekli određene veštine (kao što su manipulacija, veštine ratovanja, način korišćenja običnih predmeta kao oružje) pomoću kojih bi mogli da naškode ostalima. Ako su doživeli ozbiljnu traumu odnosno pate od nekih drugih mentalnih poremećaja i oboljenja, takođe mogu da budu opasni kako za sebe, tako i za sve u okruženju.

Pošto je populacija povratnika u evropskim pravosudnim sistemima i dalje malobrojna, **nisu smišljene nikakve posebne mere bezbednosti i sigurnosti za ovu ciljnu grupu**. Međutim, u poslednje vreme su ogromni napori usmereni ka osmišljavanju posebnih bezbednosti i sigurnosti u vezi s nasilnim ekstremističkim i terorističkim prestupnicima uopšte. Ove mere predstavljaju dodatu vrednost u radu s povratnicima:

- **Specijalno praćenje i prikupljanje informacija:** alatke za specijalno praćenje i deljenje informacija osmišljene su za zatvorski sistem, odnosno u saradnji s policijom, službama za uslovnu kaznu i obaveštajnim službama kako bi se pratili potencijalni procesi radikalizacije u zatvoru. Ne dešava se uvek da osumnjičeni za radikalizaciju budu osuđeni zbog terorističkih aktivnosti (odnosno onih koje su povezane s terorizmom). U pojedinim slučajevima moglo bi se ispostaviti da je teško dokazati terorističke aktivnosti povratnika, ali da ih je moguće krivično goniti zbog drugih kriminalnih prestupa. Važno je u okviru šire zatvorske populacije pratiti da li je prisutna radikalizacija, odnosno da li su regruteri aktivni. Zatvorska služba i Ministarstvo pravde Italije razvilo je posebni sistem praćenja koji se zove Situaciona soba, a opisan je u radu koji je pomenut u nastavku teksta.

Dodatna literatura: *RAN P&P ex post evaluacija je rad o studijskoj poseti italijanskom kaznenom sistemu* i daje pregled italijanskog pristupa bavljenju radikalizacijom među zatvorenicima i terorističkim prestupnicima. Evaluacija objašnjava metode bezbednosti i prikupljanja informacija, kao i njihov pristup rehabilitaciji.

- **Posebna procena rizika:** U brojnim pravosudnim sistemima u Evropi procene rizika služe za razumevanje rizika kojem je prestupnik izložen u vezi sa, na primer, povratništvom ili nasilnim ponašanjem. Nedavno su razvijene nove procene rizika s fokusom prvenstveno na utvrđivanju rizika od ekstremizma. Ove posebne procene obično se koriste zajedno s „redovnim“ procenama rizika koje nisu usredsređene na ideološki aspekt. One mogu da pruže informacije o nivou mera bezbednosti i sigurnosti koje se primenjuju, ali i o posebno prilagođenom planu rehabilitacije za povratnika. Alatke ERG i VERA-2 (videti Aneks 1) posebno su namenjene proceni rizika. Prema zatvorskim praktičarima, ove procene rizika takođe se koriste za slučajeve povratnika i pokazale su se kao korisne.
- **Posebni režimi:** termin „režim“ odnosi se kako na poseban niz mera bezbednosti i sigurnosti koje se preduzimaju kod nasilnih ekstremističkih/terorističkih prestupnika, tako i na izbor režima: razdvajanje ovih prestupnika u okviru opšte zatvorske populacije ili njihovo grupisanje u zasebnim zatvorskim krilima. **U većini država članica EU već je usvojen protokol koji propisuje u koji bezbednosni režim treba staviti prestupnike osuđene za terorističke aktivnosti (odnosno one koji su povezane s terorizmom).**

Na primer, mogu se smestiti u objekte srednje ili visoke bezbednosti. Ponekad je režim predodređen geografski, pa su prioritet objekti u blizini sudova pred kojim se vode dati slučajevi. Tokom poslednje decenije neke zemlje su napravile i posebna zatvorska krila specijalno za terorističke prestupnike. Takva krila sada postoje u Belgiji, Francuskoj i Holandiji, a trenutno su u fazi izgradnje u Velikoj Britaniji. Radna grupa RAN P&P dala je pregled odabira režima i njihovih prednosti i nedostataka. Šifra za nasilne ekstremističke prestupnike je VEO:

Izbor režima	Potencijalne prednosti	Potencijalni nedostaci
Zadržavanje	<ul style="list-style-type: none"> – Strogo praćenje – Ograničen uticaj na opštu populaciju – Fokusirane intervencije – Specijalizovano osoblje – Pozitivno uveravanje u javnu bezbednost 	<ul style="list-style-type: none"> – Nove i snažnije veze među zatvorenicima – Smanjeno poverenje između osoblja i zatvorenika – Ukorenjeni opozicioni način razmišljanja – Pojačana percepcija nepravde – Uticaj obeležavanja, stigmatizacija – Status povezan s boravkom u specijalnoj jedinici – Smatra se da svi VEO predstavljaju podjednak rizik – Teškoće u pronalaženju osoblja – Veliki finansijski troškovi
Razdvajanje	<ul style="list-style-type: none"> – Manja stigmatizacija i marginalizacija – Ne utvrđuje se status zbog boravka u specijalnoj jedinici – Prilike za pozitivan uticaj ostalih 	<ul style="list-style-type: none"> – Generalistički kadar, troškovi obuke – Teško je garantovati kvalitet obaveštajnog rada – Izazovi u vezi s poznavanjem zatvorenika i dinamike bezbednosti – VEO mogu da izvrše uticaj na ostale – VEO mogu da potpadnu pod uticaj kriminalnih bandi
Kombinovanje	<ul style="list-style-type: none"> – Posebno osmišljen odgovor na pojedinačne potrebe/rizike 	<ul style="list-style-type: none"> – Kriterijumi selekcije/procena rizika su neprecizni.

Ova tabela pruža kratak pregled. Njen sadržaj je detaljnije objašnjen u radnom dokumentu RAN P&P iz 2016. godine.

Iskustvo praktičara: Povratnici u specijalnim krilima

Specijalna krila imaju određeno iskustvo s povratnicima. Dosadašnje iskustvo pokazuje da se oni ne razlikuju od ostalih terorista u ovim krilima. Psihološkinja koja radi u specijalnom krilu za teroriste primetila je da joj je teško da ostvari pravi kontakt s većinom povratnika. Oni deluju kao da su obučeni za „model ponašanja“ prema vlastima i ne otkrivaju svoja prava razmišljanja i emocije. Iako zatvorsko osoblje ceni njihovo uzorno i učitivo ponašanje, ipak mora da bude svesno skrivenih motiva i da uvek bude na oprezu.

Dodatna literatura: *Ova RAN P&P ex post evaluacija o holandskom krilu za teroriste u zatvoru Vught* pruža pregled holanskog pristupa terorističkim prestupnicima uopšte, kao i detaljnije objašnjenje specijalnog režima u zatvoru u Vughtu. Evaluacija obuhvata procenu rizika, prednosti i nedostatke specijalnog zatvorskog krila, način funkcionisanja režima i njegov razvoj tokom vremena, kao i pitanja u vezi s osobljem.

- **Specijalizovano osoblje:** Bez obzira na to da li su nasilni ekstremisti/teroristi smešteni u specijalna krila, mnoge države u EU ulažu u obuku specijalizovanog osoblja za rad s ovim tipom prestupnika. Iako nisu ograničeni samo na povratnike, postoje određeni aspekti u vezi s ekstremističkim prestupnicima

koji mogu da dovedu do problematičnih situacija za osoblje. Oni mogu da pokušaju da manipulišu ili da regrutuju osoblje, odnosno da ih navedu na ekstremistički način razmišljanja. S druge strane, oni mogu da odbacuju osoblje na osnovu svog ideološkog uverenja da nisu „humanî“ (pa ih, na primer, nazivaju psima). Skorašnji incidenti u kojima su teroristički prestupnici napali zatvorsko osoblje takođe su povećali nivo stresa kod svih koji rade s ovim prestupnicima. Kao što pokazuje istraživanje dinamičke bezbednosti, svakodnevni odnosi između osoblja i prestupnika presudni su za održavanje bezbednog i sigurnog zatvorskog okruženja. Pošto se očekuje porast broja povratnika u zatvore, obavezno je ulaganje u obuku specijalizovanog osoblja.

5.3.2 Rehabilitacija i integracija: metode i intervencije

Dužina povratnikove zatvorske kazne uticaće na vreme koje će biti uloženo u rehabilitaciju i integraciju u zatvorskom okruženju. Pošto opšta javnost obično posmatra povratnike kao pojedince koji ne zaslužuju „pomoć“, nekada je **teško obezrediti dovoljno sredstava** i programa uprkos rizicima koje predstavlja izostanak takvih usluga. Rehabilitacione intervencije postoje u različitim vidovima i oblicima, što će biti detaljno objašnjeno u nastavku. Do danas nije osmišljen nikakav specijalni program integracije ili rehabilitacije za povratnike.

Osnovni principi Radne grupe RAN P&P zagovaraju **prilagođavanje rehabilitacije prestupniku**. Planovi rehabilitacije uglavnom su mešavina intervencija zasnovanih na proceni rizika i potreba prestupnika. Planove pravi tim sačinjen od različitih profesionalaca (zatvorski čuvari, upravnik zatvora, psiholozi, osoblje koje rukovodi rehabilitacijom intervencijama) i o njima će se diskutovati s prestupnikom. Da li je učešće u intervencijama dobrovoljno ili obavezno zavisi od uslova izrečene kazne i od zatvorske politike. Uopšteno uzev, praktičari veruju da će dobrovoljno učešće dovesti do boljih rezultata jer već postoji unutrašnja motivacija za učešće.

Uzimanje u obzir **potreba i želja koje je izrazio prestupnik** takođe je presudno za plan rehabilitacije. Ukoliko oni žele, na primer, da uče strani jezik ili neki zanat, biće korisno proveriti da li se to može uklopiti u plan rehabilitacije jer će istovremeno podstaći dobru saradnju s prestupnikom i obezrediti usredsređenost na budućnost.

Studija slučaja – rehabilitacija povratnika u zatvoru

Muškarac povratnik star između 25 i 28 godina oputovao je u Siriju nakon proglašenja takozvanog kalifata. Poticao je iz porodice srednje klase, imao je dobro plaćen posao i visok stepen obrazovanja. Ostao je u Siriji tri meseca. Ne postoje jasni dokazi da je učestvovao u borbama. Uspeo je da se vrati rekvši da ide po suprugu koja ga čeka na turskoj granici. Međutim, uhapšen je nekoliko meseci posle povratka, a njegovo hapšenje izazvalo je veliku medijsku pažnju. U proleće 2017. godine i dalje je bio u zatvoru, odakle je stupio u kontakt s jednom NVO radi podrške. Boravak u pritvoru i višečasovna izolacija učinili su ga nestabilnim, pa ponekad odbija kontakt. Takođe iskazuje ogromno nepoverenje prema sistemu, te nevoljno prihvata savete od onih koji pokušavaju da ga podrže. Uticaj politike i medija uvećava njegovo nepoverenje i otežava mu da izgradi odnose zasnovane na poverenju.

Naučene lekcije:

- Osoblje NVO treba da razmisli o tome da upotrebi sopstvena imena i biografije da bi dokazalo autentičnost – na taj način su u ovom slučaju učvrstili povratnikovo poverenje u iskrenost NVO.
- Upornost se obično isplati. U konkretnom slučaju NVO je održala kontakt čak i kada je pritvoren povratnik odbijao da vidi njene radnike. Ovo su radili da bi povratnik osetio svoju vrednost.
- Možda je korisno ne postavljati direktna pitanja o boravku u Siriji, ali pokazati interesovanje kada se ta tema pokrene. NVO uključena u ovaj slučaj nikada nije podsticala razgovor o tome.
- Predrasude i predubeđenja se mogu izbeći tako što se neće čitati svi dosijei i medijski izveštaji pre susreta s pojedincem.
- To pomaže u obezbeđivanju dobrog kontakta sa zatvorskom administracijom i ostalim institucijama.

Izlazni programi

Ovo zbirno ime odnosi se na programe i intervencije čiji je cilj udaljavanje od, odnosno deradikalizacija nasilnih ekstremističkih/terorističkih prestupnika. Kao što je Radna grupa RAN EXIT navela u svojoj ex post evaluaciji o „Minimalnim metodološkim zahtevima za izlazne intervencije“:

Deradikalizacija je uobičajeni izraz u javnoj debati, ali ga ne prihvata uvek većina ljudi koja radi na deradikalizaciji. Ovaj izraz ne odslikava sve što se odnosi na lica koja napuštaju ekstremističko okruženje, odnosno menjaju svoj obrazac razmišljanja. Pored promene mentalnog sklopa i načina razmišljanja, ovaj proces takođe zahteva promene ponašanja (kao što je uzdržavanje od nasilja) i praktične promene (kao što su posao, smeštaj i škola). Oslobađanje je izraz koji se koristi za ove promene. „Izlaz“ predstavlja spoj deradikalizacije i oslobađanja. Ostali izrazi, na primer, „rehabilitacija“ ili „resocijalizacija“, više se odnose na cilj procesa.

U praksi, **programi i specijalno prilagođeni planovi rehabilitacije povratnika obuhvataju elemente deradikalizacije i oslobađanja**. Kako će plan rehabilitacije izgledati zavisi u velikoj meri od procene rizika i potreba koju obavljaju stručnjaci u okviru kaznenog sistema, od dostupnosti intervencija i spremnosti ili dužnosti prestupnika da učestvuje u njima.

- **Obezbeđivanje redovnih intervencija:** Svaki zatvorski sistem ima standardne intervencije kao podršku rehabilitaciji zatvorenika. One uključuju pristup zaposlenju, rekreaciji i obrazovanju. Ove vrste aktivnosti pomažu zatvorenicima da se pripreme za izlazak na slobodu i reintegraciju u društvo. Pošto je vrlo verovatno da će se većina pritvorenih povratnika vratiti u društvo (ponekad za svega nekoliko meseci/godina), važno je staviti im na raspolaganje ove redovne aktivnosti. One će moguće imati efekat normalizacije posle života u oblasti sukoba. Stoga ove aktivnosti mogu same po sebi da ostvare efekat oslobađanja i deradikalizacije.
- **Rad na ideološkoj dimenziji:** Da li će zatvoreni povratnici zadržati ekstremističku ideologiju i način razmišljanja zavisi od njihove motivacije i podsticaja zbog kojih su primarno postali inostrani borci – kao i od njihovih iskustava i izloženosti ovoj dimenziji tokom boravka u terorističkoj grupi. Početna procena je neophodna da bi se utvrdio stepen u kojem se očekuje da će rehabilitaciona intervencija uticati na povratnikov mentalni sklop ili da li će druge intervencije više odgovarati povratnikovim rizicima i potrebama. Ukoliko procena pokaže potrebu za intervencijom na ideološkom nivou, postoji nekoliko oblika u kojima intervencija može da se sprovede.
  - **Savetovanje jedan na jedan:** Na ovim sesijama će s povratnikom razgovarati profesionalac specijalizovan za ideologiju, teologiju, ekstremizam ili srodne oblasti. Cilj je da se kroz razgovore povratnikov pogled na svet „otvori“ za različite perspektive i tumačenja. Pojedine zemlje su imenovale specijalne stručnjake za deradikalizaciju koji obavljaju ovu vrstu savetovanja. Preporučuje se dobrovoljno učešće u ovim savetodavnim sesijama; sesije takođe stvaraju bezbedan prostor za deljenje misli i emocija.
  - **Sesije s grupnim dijalogom:** kao sredstvo prikazivanja situacija iz stvarnog života (kada se ljudi često postave na tuđe mesto) i za iskorišćavanja razlika u pogledima i mišljenjima, sesije s grupnim dijalogom mogu da budu efikasan način za pokretanje emocija i procesa razmišljanja o pogledima na svet. Najbolje je grupni pristup kombinovati s individualnim. Posebnu pažnju treba voditi o sledećem:
    - ko može da bude deo grupe (pažljiv odabir je neophodan; nije dobro staviti u istu grupu prestupnike koji su se već zbljžili u zatvoru, već je korisno imati različite profile);
    - dobrovoljan ili obavezani pristup (preporučuje se dobrovoljan);
    - ko će voditi grupu (to treba da bude neko ko poseduje stručnost za datu temu i iskustvo u dinamici grupe);
    - dinamika grupe i stvaranje bezbednog prostora (da bi se izbeglo zastrašivanje/maltretiranje koje ometa proces učenja).

- *Obrazovanje i razmišljanje*: postoji nekoliko načina na koji povratnik može da razmisli o svojim uverenjima i pogledima na svet. Nuđenje raznih knjiga, časopisa i dokumentarnih filmova koji prikazuju niz različitih perspektiva o, na primer, spoljnoj politici, dvostrukim standardima i diskriminaciji, može da posluži kao okidač koji će prtvorene povratnike navesti da se školuju i da razmišljaju, naročito dok su u svojim celijama.

Praksa na delu: grupni dijalog

Nemačka organizacija Mreža za prevenciju nasilja osmisnila je program grupne obuke koji se zove: Preuzimanje odgovornosti – raskid s mržnjom i nasiljem – učenje o odgovornosti. Ova organizacija radi prvenstveno s mladim ekstremističkim prestupnicima. [Za više informacija i detalja za kontakt videti zbirku RAN.](#)

- **Pružanje verske i duhovne podrške:** Zatvori su po svojoj prirodi kontekst u kojem mnogi prestupnici u jednom trenutku oseću potrebu za duhovnim ili verskim usmeravanjem. Tu potrebu nekada pokreće čitav niz podsticaja: želja da se nastavi upražnjavanje religije, da se ostvare prava i značenje života, da se pomogne u pronalaženju „duševnog mira“, da se obnovi osećanje sopstvene vrednosti, da se podrže promene ponašanja, da se dobije zaštita od određenih grupa, da se dobije prilika za susret s pripadnicima suprotnog pola, da se stekne pristup posebnim resursima i tako dalje. Važno je shvatiti da ovakvu raznolikost motiva treba posmatrati kao „normalnu“, a ne direktno uznenirujući u smislu ekstremističke verske ideologije.
- Praksa pokazuje da pojedini povratnici u zatvoru upražnjavaju svoju veru i zainteresovani su za nju. Obezbeđivanje **odgovarajuće verske brige** preko sveštenika (u konkretnom slučaju imama, ali i ostalih veroučitelja) pomaže da se iskoriste pozitivni efekti religioznog načina života i doprinosi udaljavanju zatvorenika od ekstremističke verske ideologije kroz razgovor o različitim verskim tumačenjima i perspektivama.
- Prilikom pružanja ovakve brige važno je da sveštenici budu pravilno odabrani i obučeni za rad u zatvorskem okruženju. Isto se odnosi i na verske materijale i izvore koji su dostupni u zatvorskom okruženju. Vredi istaći da **sveštenici treba da budu sposobljeni za rad u poverljivom okruženju** (istovremeno zadržavajući legitimnost u očima zatvorenika) i **ne treba automatski da im se kao zadatak postave ciljevi deradikalizacije** (jer im je za to potrebna posebna obuka).

Dodatna literatura: Evropska organizacija zatvorskih i korektivnih službi (EuroPris) ima stručnu grupu specijalizovanu za radikalizaciju u zatvorima, koja je sastavila [izveštaj o sveštenicima i deradikalizaciji u zatvoru.](#)

- **Ponovno povezivanje s porodicom i društvenim okruženjem:** Ključna karakteristika ekstremističkih i terorističkih grupa jeste njihov cilj da izoluju ranjive ljude od uobičajenog društvenog okruženja kako bi lakše potpali pod uticaj i bili vrbovani. U brojnim slučajevima je obnavljanje pozitivnih odnosa s porodicom i društvenom mrežom važan korak u rehabilitaciji. Ovo takođe garantuje bezbednu mrežu nakon izlaska iz zatvora. Međutim, u pojedinim slučajevima društvena mreža i porodica ne utiču pozitivno, nekada su čak u doslihu s prestupnikom još dok je u zatvoru. Zato je neophodna pažljiva procena pre nego što se u rehabilitacione intervencije uključe porodica i društvena mreža.

U pojedinim slučajevima porodica se oseća osramoćeno i obeleženo zbog povezanosti svog člana s terorističkom grupom, pa ne želi da bude u kontaktu s njim. Ukoliko je o tome reč, biće potrebno vremena za ponovnu izgradnju odnosa i poverenja. Može se ispostaviti da je proces ponovnog povezivanja s porodicom teži kada su u pitanju preobraćenici koji su postali FTF, a zatim se vratili. U takvim slučajevima porodica i društveni kontakti obično nisu u stanju da shvate zbog čega se ta osoba pre svega preobratila, pa nisu sigurni kako da postupe. Kako se približava dan puštanja na slobodu, važno je da postoji bezbed-

nosna mreža koja će sprečiti da se prestupnik vrati svojim starim obrascima ponašanja i da bude ponovo regrutovan odmah po izlasku iz zatvora.

Praksa na delu: Austrijska konferencija za društvene mreže

Austrijska konferencija za društvene mreže je zanimljiv eksperiment i primer kako se porodica i društvena mreža uključuju u pripreme za izlazak terorističkog prestupnika na slobodu.

Za više informacija obratiti se ***Neustart***, Austrijskoj službi za uslovnu kaznu.

Studija slučaja – rehabilitacija povratnika uz učešće porodice

Mladić je oputovao u Siriju prvi put 2012. godine. Tamo je ostao šest sedmica i zatim se vratio. Tokom 2013. godine dva puta je išao u Siriju i oba puta je u toj zemlji ostao po šest sedmica. Sumnjaljivo je da se borio za grupu Džabhat al-Nusra koja je povezana s Al Kaidom. Uprkos sumnji u kriminalno ponašanje, nije bilo dovoljno osnova za krivično gonjenje. Multiagencijski partnerski tim pokušavao je da uspostavi kontakt s njim još od 2010. godine, ali je on uvek bio „negde, u zavisnosti od situacije u tom trenutku“.

Tokom 2015. povratnik se oženio i postao otac. Marta 2016. uhapšen je i zatvoren zbog krađe velikog broja pasoša. Multiagencijski partnerski tim iskoristio je tu priliku da izgradi odnos s njegovom širom porodicom, a naročito blizak odnos s njegovom suprugom i sinčićem, nudeći i pomoći vlasti. On je oslobođen u decembru 2016, da bi se u januaru 2017. godine dobrovoljno obratio vlastima i zatražio pomoći u organizovanju novog načina života. U februaru je otpočeo Izlazni program. Vlasti su ostale u bliskom kontaktu s povratnikom suprugom i detetom, a dodeljen mu je i mentor da bi mu učvrstio životne i obrazovne veštine.

Naučene lekcije:

- Važno je uspostaviti više ulaznih tačaka za povratnika i njegovu/hnjenu porodicu i izgraditi poverenje i dobre odnose.
- Pripremiti se za izdržljivost i upornost prilikom približavanja takvom pojedincu.

- **Pružanje psihološke podrške i intervencija u slučaju traume:** Ovo je standardna intervencija u zatvorima. Generalno govoreći, procena prestupnikovog mentalnog zdravlja je deo celokupne procene rizika i potreba. Trebalo bi da postoji i procena za povratnike, s naročitim naglaskom na psihološke probleme i traume koji bi mogli da se pojave zbog njihovog boravka u zoni sukoba. Ukoliko se utvrde problemi s mentalnim zdravljem (kao što je granični sindrom, autizam itd.), treba obezbediti tretman i razmislisti prilikom uključivanja povratnika u druge šeme. Zatvori treba da poboljšaju kapacitete odnosno pristup stručnjacima za traumu koji će se baviti ovom posebnom grupom.
- **Nuđenje mentorskih programa:** mentorski programi za nasilne ekstremističke i terorističke prestupnike usvojeni su u nekoliko zemalja poput Velike Britanije, Danske i Norveške. Programi se mogu prilagoditi da bi odgovarali profilima povratnika u zatvoru. Ideja u osnovi programa jeste da se određena osoba dodeli prestatniku kao mentor i oni se redovno sastaju da bi razgovarali i u nekim slučajevima sproveli aktivnosti. Mentor mogu da budu članovi osoblja, pripadnici zajednice, stručnjaci iz NVO, verske vođe, bivši prestupnici itd. Da bi se sproveo efikasan mentorski program, treba realizovati sledeće:
  - Bez obzira na njihovo poreklo, najvažniji kriterijum jeste da postoji izvesna povezanost ili „podudaranje“ između mentora i štićenika kao temelj na kojem će moći da se izgradi odnos zasnovan na poverenju.
  - U zatvorskom okruženju takođe je važno da mentor ima dobre kontakte sa zatvorskim osobljem koje se svakodnevno bavi njegovim štićenikom.

- Mentore treba pažljivo proveriti pre nego što stupe u kontakt s potencijalnim štićenikom. Ukoliko bilo kojoj strani ne prija druga osoba, treba obustaviti mentorstvo.
- Bitno je da povezanost između mentora i štićenika ne postoji u cilju ostvarivanja određenog rezultata, već kao jedna od intervencija u procesu rehabilitacije prestupnika. Takođe je važno ne vršiti pritisak na odnos i obezbediti da se mentor ne posmatra kao „deo sistema“ (sistem u koji mnogi ekstremistički prestupnici nemaju poverenja).
- Mentor treba da prođu obuku pre početka programa. Obuka treba da se usredredi na okolnosti koje se očekuju tokom rada s povratnikom, signale koji izazivaju zabrinutost i na potrebu njihovog prijavljivanja zatvorskim vlastima, kako voditi otvoren razgovor i graditi poverenje, te kako objasniti granice i upravljati očekivanjima.
- Ukoliko to dozvoljava okvir intervencije, preporučljivo je održati dobro mentorstvo i nakon izlaska štićenika na slobodu, te omogućiti da se mentor i štićenik i dalje sastaju.
- U svakom trenutku treba voditi računa o bezbednosti mentora i njihovih porodica/društvenih mreža. Mentor treba da imaju nekoga kome će prijaviti sumnjivo ponašanje. Ukoliko se koristi samo vlastito ime mentora, poseban broj telefona ili mejl za kontakte, to može da pomogne u zaštiti mentora od negativnih namera (u slučaju da se pojave).

Praksa na delu: Rehabilitacija terorističkih prestupnika i prestupnica „jedan na jedan“ (TACT)

The Unity Initiative (TUI) je specijalno interventno savetodavno telo u Velikoj Britaniji. Ono ima specijalne programe za (ideološku) rehabilitaciju terorističkih prestupnika i povratnika iz Islamske Države. Detalji o njihovom programu dostupni su na njihovom [web-sajtu](#).

Program „Back on track“ Danska je jedna od prvih država članica EU koja je razvila mentorski program za nasilne ekstremističke i terorističke prestupnike. [Više o programu pročitati u Zbirci RAN](#).

- Rad s bivšim ekstremistima (prestupnicima) / bivšim vojnicima: Kao deo obrazovno ili ideološki usmernih intervencija, sastanci s bivšim ekstremistima ili bivšim vojnicima/veteranima (koji su takođe doživeli rat i sukobe) mogu da pomognu dajući drugačiju perspektivu o iskustvima povratnika; oni mogu da saznaju i uče zahvaljujući pričama u kojima se pominju strah, napetost i trauma. Zbog svog iskustva, bivši vojnici i veterani možda uživaju veću legitimnost i poštovanje u očima povratnika, pa će biti u mogućnosti da lakše dopru do njih, da ih shvate i povežu se sa njima. U radu s bivšim ekstremistima naročito je važno:
  - da su oni zaista bivši ekstremisti i da su se otvoreno distancirali od ekstremističkih ideologija i grupa;
  - a su obučeni i imaju iskustva u radu sa ekstremistima, a poželjno bi bilo da su i sami bili prestupnici;
  - da se sprovodi praćenje kako bi se obezbedilo da potajno ne nameravaju da utiču ili regrutuju osobe s kojima su u kontaktu ili da dobiju informacije. Takođe bi trebalo voditi računa o bezbednosti i sigurnosti bivših ekstremista – jer njih često smatraju izdajnicima.

Dodatna literatura: [**RAN EXIT ex- post paper of RAN EXIT on how to set up an exit intervention**](#) pruža dodatne informacije o tome kako treba raditi s bivšim borcima.

5.4 Glavni principi iz perspektive uslovne kazne

Reintegracija ima za cilj da spreči nasilno ponašanje i omogući inkluziju i učešće u društvu. **Osećaj pripadnosti i prihvaćenosti čini posvećenost nasilju manje održivom.** Radikalne ideje nisu opasne same po sebi, iako su i dalje faktor rizika za nasilno ponašanje u određenim okolnostima. Istraživanja o nasilnim ekstremističkim prestupnicima (VEO) posle izlaska na slobodu su ograničena i nije dovoljno poznato šta pomaže njihovo privikavanje. Međutim, Radna grupa RAN P&P je prepoznala neke uopštene principe za dobru praksu prema kojima će se rukovoditi i rad s povratnicima:

- Reintegracioni planovi treba da budu uključeni u radne planove za povratnika čim to uslovi njegove kazne to dozvole. To znači da rehabilitacioni planovi već uzimaju u obzir dužinu zatvorske kazne i mogućnosti nastavka intervencija po oslobađanju povratnika. Na primer, kada je mentor deo rehabilitacionog programa, treba se postarati da mentor bude i dalje angažovan posle oslobađanja povratnika. Ovo je takođe značajno za versko savetovanje i programe jer povratnici mogu da se povežu sa verskim organizacijama u zajednici.
- Procene rizika i potreba (kao što je objašnjeno u poglavlju 3) predstavljaju ključ za osmišljavanje efikasnih programa reintegracije. Službe za uslovnu kaznu (ili njihovi nacionalni ekvivalenti) treba da sarađuju u ovoj proceni tokom završne faze zatvorske kazne. Individualizacija procena je neophodna; one treba da olakšaju proces udaljavanja odnosno deradikalizacije prepoznajući potencijal za davanje doprinosa društvu. Preporučuje se da multidisciplinarni timovi procene individualne potrebe i rizike prestupnika.
- Ključ za to jeste upravljanje tranzicijom. To podrazumeva saradnju različitih organizacija (zatvor, služba za uslovnu kaznu, policija, lokalne vlasti, organizacije podrške itd.) kako bi se obezbedila neometana tranzicija prestupnika iz zatvorskog okruženja u lokalnu zajednicu. Pošto su tranzicioni periodi one tačke kada je rizik od vraćanja ideologiji visok, važno je imati važeće planove pre održavanja kompletne zatvorske kazne.
- Poverenje je središte efikasnog uslovnog rada i često se proces povezivanja ekstremističkih prestupnika sa službenicima za uslovnu kaznu sprovodi imajući u vidu građenje poverenja. Službenici za uslovnu kaznu koji imaju isto kulturno ili versko poreklo kao i prestupnik, mogu da pomognu u uspostavljanju poverenja.
- Studije o uzdržavanju – načinu na koji pojedinci prestaju ili se uzdržavaju od kriminala – ukazuju na značaj zajedničkog osmišljavanja procesa s ostalima. „Ostali“ obuhvataju službenike za korektivne mere i ostala lica u društvenim mrežama. Predstavnici iz drugih organizacija s kojima se sarađuje, uključujući organizacije u okviru zajednice koje pomažu u nalaženju posla ili verskog i duhovnog usmeravanja, kao i socijalne službe, mogu da ispune potrebe za društvenom podrškom i da smanje izvore rizika. Prijatelji, članovi porodice i ostali značajni odnosi presudni su za uzdržavanje od kriminala i za učvršćivanje pozitivnog pogleda na nenasilno ponašanje, kao i pozitivnog identiteta. Ova saradnja u osmišljavanju procesa je ključna za reintegraciju jer nisu dovoljni samo napor i odluka prestupnika da se reintegriše u društvo, već i društvo (naročito oni u prestupnikovom bliskom okruženju) treba da ga prihvati i da bude spremno da mu ponudi drugu šansu.

5.5 Metode i modeli intervencije u vezi s uslovnom kaznom

Zatvorsko okruženje i uslovna kazna se u nekim aspektima poklapaju, ali se isto tako razlikuju. Zajednička karakteristika je to što još nisu osmišljene posebne intervencije za povratnike. Stoga će metode i intervencije koje se primenjuju na terorističke prestupnike na uslovnoj kazni biti dragocene i u postupanju s povratnicima. Pošto se povratnici vraćaju u društvo posle izdržavanja zatvorske kazne, pojaviće se dodatni izazovi kako za samog povratnika, tako i za službe podrške i zajednicu. Ovi izazovi nekada ometaju reintegracione intervencije, kao što je objašnjeno u pregledu različitih vrsta intervencija, datom u ovom pasusu.

Studija slučaja – Podrška posle oslobođanja 1

Povratnik je kao dvadesetogodišnjak otišao u Siriju 2013. godine, zajedno s devojkom. Nije bio visoko obrazovan i nije mogao da se duže zadrži ni na jednom poslu. Pre odlaska nije učestvovao u kriminalnim radnjama i nije imao kriminalni dosije. Vratio se 2014. i zbog toga se smatra jednom od prvih generacija inostranih terorističkih boraca. Ostao je u Siriji tri meseca. Osuđen je zbog učešća u borbama pod okriljem Islamske Države iako poriče da je bio pripadnik Islamske Države. Pošto se vratio 2014. godine, kada nije postojalo mnogo prepreka kao danas, lako je prešao granicu. Vratio se sa suprugom koja je tada bila u drugom stanju (ovo je bio važan razlog za povratak) i koja se porodila nakon povratka u rodnu zemlju u EU. Po povratku se prijavio lokalnim vlastima i policiji, ali je ostao u zajednici nekoliko meseci pre nego što ga je zvanično uhapsio veliki tim policajaca. Pošto se prethodno prijavio vlastima, smatrao je da je ovakav način hapšenja bespotreban. Na sudu je osuđen na zatvorsku kaznu od dve godine. Sada je već godinu dana na uslovnoj kazni i živi sa suprugom i detetom u drugom gradu. Službe za uslovnu kaznu su u početku bile angažovane i iznele su svoje procene na sudu. Tokom boravka u zatvoru imao je ograničen kontakt sa službama za uslovnu kaznu; po izlasku iz zatvora omogućen mu je kontakt jednom sedmično. On je dosledan i pouzdan kada je reč o sastancima sa službom za uslovnu kaznu, ali je tim primetio da je počeo otvoreno da izražava svoje simpatije prema Islamskoj Državi i činjenicu da je učestvovao u borbama. Ne govori otvoreno o svojoj mreži. Ostaće na uslovnoj kazni još godinu dana.

Naučene lekcije:

- Iako je služba za uslovnu kaznu imala indikacije da se povezao sa nekim ljudima iz stare mreže, ne mogu da razgovaraju o tome s njim jer bi mu to bilo sumnjivo. Moraju da sačekaju da im da „zeleno svetlo“ kako ne bi poljuljali njegovo poverenje.
- Dvogodišnja zatvorska kazna ostavila je traga na ovom povratniku. Strog režim je doživeo kao težak i ponižavajući, a njegova simpatija prema ideologiji Islamske Države se povećala. Razlog za to je i činjenica da je u zatvoru bio zajedno sa ostalim osuđenim teroristima sa sličnim načinom razmišljanja, što je ostavilo manje prostora za slanje suprotnih i alternativnih poruka. Ipak je dobio izvesnu podršku od zatvorskog osoblja i imama, ali je ta podrška minimalno delovala na njega. Praktičari zaduženi za uslovnu kaznu moraju da budu upoznati s ovom pričom i potencijalnom štetom koja je pričinjena tokom boravka u zatvoru.
- Ispostavilo se da je za izgradnju poverenja potrebno mnogo vremena i strpljenja jer povratnici iskazuju veliko nepoverenje. Za ponovno uspostavljanje poverenja važan je otvoren i transparentan stav prema povratniku o onome šta može da očekuje od službenika za uslovnu kaznu, kao i kako će oni izveštavati o njegovom slučaju.
- Praktičari za uslovnu kaznu imaju zadatku da podrže reintegraciju prestupnika i u tim slučajevima treba da se pripreme za dug i složen put. U konkretnom slučaju reintegracija je veoma teška. Povratnik je pokušao da se poveže sa džamijom, ali tamo nije dobro dočekan. On je takođe uključen u postupak reintegracije na poslu kojim rukovodi lokalno telo, ali još nije našao posao. Ne želi da bude u kontaktu s policijom. On je u kontaktu samo sa lokalnim telom, službenikom za uslovnu kaznu i službom za podršku porodice. Nedavno je takođe pokazao interesovanje za psihološku podršku. Njegova supruga ne želi kontakt ni sa kim. Čini se da ni povratnik ne želi da se reintegriše u društvo u svojoj rodnoj zemlji niti da živi u nekoj islamskoj zemlji. Međutim, shvatio je da preseljenje u zemlju svog nasleđa nije opcija jer bi odmah bio uhapšen – tamo je obeležen kao osuđeni terorista.
- Pošto je u ovaj slučaj uključeno više različitih organizacija, za uslovnu kaznu je neophodno imati dobru multiagencijsku saradnju. Od velike koristi su dostupnost partnerskog „okruglog stola“ gde razne organizacije mogu da razgovaraju o slučaju, istraživanje načina za deljenje informacija i međusobno otkrivanje interesa i ciljeva.

- **Podrška tokom uslovne kazne:** U većini slučajeva, kraj zatvorske kazne (ili prevremeno oslobađanje) obuhvatiće obavezne sastanke sa službenikom za uslovnu kaznu kako bi se podržao i pratio povratnikov reintegracioni put. Stručnjaci za uslovnu kaznu služe kao „menadžeri slučaja“ koji predvode ostale institucije i agencije za podršku kao što su lokalne vlasti, policija, NVO i slično. Dužina podrške tokom uslovne kazne obično zavisi od odluke suda. Praktičari navode da je taj period često suviše kratak, pa je zbog toga neophodno imati širi plan podrške kada se završi period obavezne podrške. Lokalne vlasti, koje u mnogim slučajevima nadgledaju finansijske i ostale oblike podrške za povratnike, mogu da imaju ulogu u ovome, baš kao i NVO ili organizacije u zajednici i mentori. Ti napor u glavnom moraju da budu na dobrovoljnoj osnovi. Lokalne vlasti mogu da izvrše određeni uticaj u saradnji zbog finansijske podrške. S obzirom na to da rad sa terorističkim prestupnicima na uslovnoj kazni može da bude prilično stresan (zbog javne i političke nesigurnosti u vezi s terorističkim prestupnicima), važno je da osoblje zaduženo za uslovnu kaznu bude osnaženo i podržano u svom radu. Podrška treba da obuhvati sledeće:
  - *Obuka za službenike za uslovnu kaznu:* specijalna obuka o radikalizaciji, ideologiji, načinu postupanja sa zabrinjavajućim znacima i tako dalje može da pomogne ovim službenicima da osećaju veću sigurnost u svakodnevnom radu.
  - *Rad u timu:* zajednički rad s ostalim službenicima za uslovnu kaznu, koji rade s istom grupom prestupnika, kao i sa specijalistima/stručnjacima koji odlično poznaju terorizam, radikalizaciju i povezane oblasti, može takođe da pomogne u stvaranju sigurnog prostora u kojem ovi službenici mogu da podele probleme i razloge za zabrinutost.

Praksa na delu: Holandski TER timovi za uslovnu kaznu

Holandska služba za uslovnu kaznu osnovala je 2012. godine specijalni tim koji se bavi teroristima, ekstremistima i radikalima (TER) na uslovnoj kazni. Tim je sastavljen od 13 (međunarodno) obučenih i specijalizovanih službenika za uslovnu kaznu. Više o ovome pročitati u **RAN Zbirci pristupa i prakse**.

Za više informacija obratiti se [Holandskoj službi za uslovnu kaznu](#).

- **Praktična podrška:** Kao u svakom procesu reintegracije, određeni broj praktičnih problema javlja se i u organizaciji pripreme za dolazak osuđenog povratnika u društvo. Pre svega, povratniku će biti potrebno mesto gde će živeti. Iz iskustva se vidi da je potrebno обратити pažnju na to da li povratnik dolazi u svoje rodno mesto ili negde drugo. Ovo će zavisiti od brojnih faktora kao što su:
  - spremnost lokalnih/regionalnih vlasti da ih prime natrag;
  - spremnost vlasnika/stambenih udruženja da obezbede smeštaj;
  - spremnost članova porodice da obezbede smeštaj;
  - veze sa starom mrežom (da li su pozitivne ili negativne, da li uslovi puštanja na slobodu ograničavaju kontakt sa pojedinim članovima stare mreže, kakav je status povratnika u staroj mreži, npr. da li je heroj ili izdajnik);
  - da li su multiagencijske strukture za podršku dostupne na predviđenoj lokaciji.
- Osim smeštaja, određeni vidovi finansijske podrške najverovatnije će se obezbeđivati putem sistema socijalne zaštite jer je pronalaženje posla nekada problematično. Poslodavci se možda plaše da osuđenog terorista i povratnika uključe u svoju radnu snagu. Većina zemalja takođe ima specijalne spiskove osuđenih terorista zbog kojih će im biti teško, na primer, da otvore račun u banci. Podrška nacionalne/lokalne vlasti neophodna je i obično je preduslov za povratnika da sarađuje s vlastima, pa čak i da učestvuje u rehabilitacionim programima. Isto tako, kada je reč o obrazovanju, povratniku će biti potrebna pomoći da se poveže s obrazovnim ustanovama.

Službenici za uslovnu kaznu, lokalne vlasti i ostali profesionalci za podršku mogu takođe da podrže povratnika u ponovnom građenju pozitivne mreže i povezivanju s verskim institucijama, sportskim klubovima, organizacijama za rekreativnu, dobrovoljnim radom itd. Međutim, u svakom od ovih slučajeva javna predstava o FTF i povratnicima može da oteža njihovo prihvatanje u tim krugovima. Zbog medijske pažnje nekada je teško čak i ne isticati se previše.

Studija slučaja – Podrška posle oslobođanja 2

Muškarac sada star 24 godine. U Siriju je otišao 2012. godine, a početkom 2014. vratio se u rodni grad sa suprugom i detetom. Nije jasno zašto i kako se vratio. Njegov povratak je primetio oprezni policajac na dužnosti u zajednici i prijavio ga vlastima. Povratnik je zatim uhapšen, krivično gonjen i osuđen na tri godine zatvora zbog pridruživanja terorističkoj organizaciji. Tokom izdržavanja zatvorske kazne postojala je čvrsta saradnja između upravnika zatvora, psihologa, službenika za uslovnu kaznu i vođe slučaja u zatvoru. Ovi akteri počeli su da se pripremaju za puštanje osuđenika na slobodu šest meseci unapred. Postavljajući mu pitanje: „Šta će ti biti potrebno kada izađeš iz zatvora?“ ili „Kako očekuješ da ćeš provoditi dane po izlasku?“, oni su ga uključili u planiranje. Sproveden je multiagencijski plan reintegracije. Fokus plana jeste da se smanji rizik koji on predstavlja reintegrišući ga u društvo što je brže moguće i produžavajući proces i praćenje.

Poseban niz uslova puštanja na slobodu formulisan je u saradnji sa službenikom za uslovnu kaznu. Povratnik sada živi sa suprugom i detetom u rodnom gradu. Trenutno živi od socijalne pomoći, ali mora svakoga dana da radi u radnoj jedinici za reintegraciju u okviru zajednice. Ova jedinica ga prati prvenstveno zbog znakova radikalizacije odnosno regrutovanja drugih koji rade s njim. Takođe mu je omogućen tretman mentalnog zdravlja i mentorstvo. Kontakt njega i mentora, koji je takođe lokalni vođa slučaja, jeste stabilan. Njih dvojica se sastaju svake sedmice i kad god se on „uspaniči“ ili iskaže ekstremistička razmišljanja, obraća se mentoru.

U ovom trenutku multiagencijski tim uključen u reintegraciju povratnika obuhvata lokalnog koordinatora i vođu slučaja, stručnjaka za mentalno zdravlje (terapeuta), vođu slučaja iz socijalne službe, policajca, službenika za uslovnu kaznu, radnika za podršku porodice i radnika na izlaznom programu.

Nastavljena je saradnja sa zatvorskim psihijatrom i službenikom za uslovnu kaznu, a zatim s lokalnim koordinatorom slučaja, a diskusije o slučaju se redovno održavaju. Opšti utisak uključenih praktičara jeste da će ovom čoveku biti potrebno mentorstvo i tretman u neodređenom vremenskom periodu.

Naučene lekcije:

- Važno je po imenu poznavati FTF u gradu, kao i njihove porodice i prethodno okruženje. Na taj način se povećava šansa za dobijanje obaveštenja kada se neki FTF vратi.
- Poštovanje želje porodice da deca ostanu u porodici može se upotrebiti kao sredstvo za kontaktiranje s povratnicima. U ovom slučaju povratnik je želeo da mu dete živi kod njegovih roditelja, a ne u hraniteljskoj porodici. Razgovarajući s porodicom, a zatim i sa povratnikom na tu temu, lokalne vlasti uspele su da uspostave kontakt s povratnikom.
- Saradnja sa zatvorskim osobljem i službenicima za uslovnu kaznu i uključivanje povratnika u njegov plan reintegracije presudni su u pripremi njegovog povratka u društvo.
- Početak građenja odnosa s povratnikom dok je još u zatvoru može biti dragocena investicija. Ovaj povratnik je izjavio da je mentor imao uticaj na njega samo zato što mu se obratio dok je još bio u zatvoru.
- Ako je povratnik na spisku terorista UN, njegova imovina se zamrzava. Da bi povratnik pokrenuo proceduru „odmrzavanja“, mora da se obrati nacionalnoj vladu. Ako to ne uradi pre izlaska iz zatvora, on neće moći da zarađuje novac, da otvori račun u banci niti da pristupi postojećem računu. Procedura odmrzavanja traje nekoliko meseci.
- Korisno je napraviti jasne dogovore i definisati konkretne ciljeve procesa reintegracije – s partnerima u multiagencijskom timu, ali i s povratnikom. Ukoliko se to ne uradi pravilno, postoji opasnost da će celokupan proces integracije postati problematičan.
- Česti direktni kontakti s povratnikom su obavezni da bi se procenilo kako se povratnik zaista oseća.

- Praćenje povratnikovih aktivnosti, uključujući i praćenje njegovih profila na društvenim mrežama, jeste od vitalnog značaja. U ovom slučaju, analitičar iz opštine prati povratnikovu (javnu) komunikaciju na društvenim mrežama i dostavlja informacije o tome mentoru. Mentor suočava povratnika s izjavama ili postupcima na društvenim mrežama tokom mentorskih sesija.
  - Za reintegraciju je potrebno vreme. To je veoma spor i složen proces. Kada otpočnete ovaj proces, pripremite se da će biti dugoročan.
-
- **Psihološka podrška:** Praksa pokazuje da je veoma teško odrediti psihološko stanje i stepen traume kod povratnika zato što oni obično nisu voljni da podeli priče o onome što su doživeli u inostranstvu, čak ni posle izricanja presude i izdržavanja zatvorske kazne. Ovo takođe predstavlja problem za službe za uslovnu kaznu, čiji je zadatak da usmeravaju povratnike ka odgovarajućoj psihološkoj podršci, kao i da stvore otvoreni odnos zasnovan na poverenju. U većini slučajeva povratnik treba da napravi prvi korak i počne da govori o psihološkim problemima, dozvoljavajući službenicima za uslovnu kaznu i ostalim stručnjacima da im ponude pomoći obezbeđujući im podršku. Iskustvo praktičara pokazuje da pokušaji da se povratnici navedu na razgovor o svojim iskustvima može imati negativan efekat.
  - **Podrška porodice i zajednice:** Porodica i društvena mreža oko povratnika imaju presudnu ulogu u rehabilitaciji i reintegraciji. Postoji mnoštvo raznih scenarija: **porodice koje su razorene, porodice koje misle da je njihov član heroj, porodice koje su zajedno otišle i vratile se** (pri čemu su osuđeni samo pojedini članovi), porodice koje su zasnovane u inostranstvu itd. Prilikom pružanja podrške treba uzeti u obzir šиру mrežu. Službenici za uslovnu kaznu treba da budu svesni da je nemoguće znati šta se zaista događa iza zatvorenih vrata i koliko su čvrste porodične veze. U slučaju da porodica i društvena mreža imaju naizgled negativan uticaj na povratnika (npr. da podstiču njegov ekstremistički način razmišljanja), službenici za uslovnu kaznu i ostali partneri trebalo bi da se potrude da uvedu nove ljudе u društveni krug kako bi obezbedili protivtežu. To mogu da budu verske vođe, mentori iz zajednice ili stručnjaci iz NVO (*treba pogledati i stavove o mentorskim programima i radu s bivšim prestupnicima u zatvorskom okruženju – oni se takođe odnose na uslovnu kaznu*). Ako izgleda da porodica i društvena mreža imaju pozitivan uticaj na promenu, službenici za uslovnu kaznu i ostali partneri trebalo bi da iskoriste taj potencijal i vide da li mogu da uključe članove porodice u elemente procesa rehabilitacije – na primer, u okviru zajedničkih posredničkih sesija ili rekreativne. Glavni cilj bio bi ponovno učvršćivanje porodičnih veza i izbegavanje izolacije povratnika.
  - **Ideološka podrška:** ishod procene rizika i potreba pružiće naznaku o stepenu u kojem je povratnik i dalje ideološki motivisan i da li je ta motivacija i dalje ekstremističke prirode. Službenici za uslovnu kaznu, kao i ostali stručnjaci za podršku koji se bave povratnicima navode da **boravak u zatvoru u pojedinim slučajevima ima negativan efekat na ideološki razvoj**, što znači da učvršćuje ubeđenja povratnika. Ovo je možda prouzrokovano zatvorskim uslovima za koje povratnici smatraju da su ponižavajući i nečovečni (npr. pretrpanost, stalni nadzor, višečasovni boravak u celiji) ili kontaktom s ostalim zatvorenicima koji su delili njihovu ideologiju. Rezultat je nepoverenje i sumnjičavost prema „sistemu“ i vlastima. Iako sve veći broj zatvora nudi rehabilitacione programe i aktivnosti, oni su možda i dalje potpuno različiti od redovnih uslova za zatvorenike. Ukoliko službenik za uslovnu kaznu treba da krene od ovakve polazne tačke, biće mu teško da izgradi odnos zasnovan na poverenju, a u taj odnos neophodno je uložiti mnogo vremena i truda. Učešće u inicijativama smišljenim da utiču na mentalni sklop može da bude obavezno (kao sastavni deo uslova puštanja na slobodu) ili dobrovoljno (ponuda službe za uslovnu kaznu ili neke druge organizacije za podršku koju povratnik treba da prihvati). Ovakvi programi podrške mogu da imaju iste oblike koji su opisani u okviru zatvorskih intervencija (savetovanje jedan na jedan, grupni dijalog, obrazovanje i razmišljanje), ali u okviru zajednice.

Praksa na delu: Holandski program za uslovnu kaznu „Inkluzija“

Inkluzija je individualizovan i specijalno prilagođen program koji je smišljen tokom izdržavanja uslovne kazne. Glavni cilj ove inicijative jeste da se radikalizovani muslimani (pretežno oni koji su vaspitani kao džihadisti) udalje od radikalnih pokreta.

Više o programu pročitati u [**Zbirci RAN pristupa i prakse**](#).

Za više informacija obratiti se [**Holandskoj službi za uslovnu kaznu**](#).

Program Zdrav identitet II

Program Zdrav identitet II razvila je britanska Služba za zatvorsku i uslovnu kaznu. Cilj programa jeste pokušaj da se pojedinci spreče u počinjavanju novih ekstremističkih prestupa. Da bi se to postiglo, učesnici se podstiču i osnažuju za udaljavanje od ekstremističke grupe, cilja ili ideologije.

Saznajte više o programu Zdrav identitet II.

Studija slučaja – Podrška posle oslobođanja 3

Povratnik u srednjim dvadesetim, najmlađe dete iz siromašne porodice. Čitavog života je osećao da mora da se „dokazuje“. Otputovao je u Siriju nakon proglašenja takozvanog kalifata u namjeri da postane bombaš-samoubica. Ne postoje, međutim, jasni dokazi da je on tokom tromesečnog boravka zaista učestvovao u borbama. Prijavio se vlastima 3-4 meseca po povratku. Iako u tom trenutku nisu preduzete nikakve mere, nekoliko meseci kasnije on je uhapšen u stanu u akciji koju je ogroman broj policajaca izveo koristeći helikopter i oružje. U zatvoru je proveo 26 meseci. Tokom tog perioda redovno su ga posećivali roditelji, ali nije dobijao dovoljno pažnje u poređenju s ostalom braćom i sestrama. Ovaj slučaj je propraćen s mnogo pažnje u medijima i politici. Zbog toga je povratnik patio od jake anksioznosti pre izlaska iz zatvora. Oseća da je čitav sistem protiv njega, da ga svi poznaju i da ga sve vreme posmatraju. Oseća da niko ne želi njegovu reintegraciju.

Naučene lekcije:

- nekada je potrebna celodnevna podrška da bi se povratniku pomoglo da se osloboodi anksioznosti – u ovom slučaju podršku je pružila NVO;
- omogućavanje pristupa svešteniku radi savetovanja može biti korisno ukoliko religija ima centralnu ulogu u životu pojedinca;
- nekada je ključ obnavljanje i uspostavljanje strukturisanog načina života. U konkretnom slučaju, NVO podržava napore u cilju stvaranja strukture pomoći smeštaja, obrazovanja, društvenih aktivnosti itd.

6 Opcija bez krivičnog gonjenja/resocijalizacija

Fokus ovog poglavlja u priručniku jeste resocijalizacija povratnika. To mogu da budu muškarci i žene koji (još) nisu osuđeni, oni koji su krivično gonjeni ali nisu okrivljeni, kao i oni koji su već bili u zatvoru, a sada su izašli, ali ne izdržavaju uslovnu kaznu.

6.1 Uvod

Ovo poglavlje obuhvata opcije reagovanja u vezi s resocijalizacijom, rehabilitacijom i reintegracijom povratnika oslanjajući se na četiri teme:

1. podrška porodice;
2. mentorstvo i savetovanje;
3. mentalno zdravlje;
4. praktična pitanja.

Svaki stav razmatra jednu od ovih tema i, pored kratkog opšteg pregleda, daje i elemente koje treba uzeti u obzir prilikom osmišljavanja metoda i intervencija, kao i primere, savete i konkretne slučajeve.

Za odgovore u vezi s uslovnom kaznom videti poglavlje 5. Za odgovore na resocijalizaciju specijalno u vezi s decom videti poglavlje 7.

6.1.1 Opšti pregled

Kada se povratnici vrate, nacionalna policija odnosno obaveštajne službe prvo će ih ispitati kako bi **utvrdili rizik** koji oni predstavljaju i da li je neophodno krivično gonjenje. Ukoliko povratnici (još) nisu krivično gonjeni ili kada su bili pred sudom, ali nisu (više) u zatvoru, oni se vraćaju u društvo. Opšta zamisao jeste da se bezbednost društva najbolje postiže promovisanjem socijalnog blagostanja i rehabilitacije povratnika. Osobe koje jesu deo društva i tako se osećaju ređe će (ponovo) potpasti pod uticaj i biti privučene terorističkim ili nasilnim ekstremističkim grupama. **Proces resocijalizacije se mora specijalno prilagoditi situaciji pojedinca.** Kada se povratniku pruža podrška u procesu resocijalizacije, neophodno je razmotriti razloge njegovog povratak, njegovu ličnu socijalnu situaciju, mentalno stanje i ideološka uverenja.

6.1.2 Četiri glavna principa za resocijalizaciju i reintegraciju povratnika

1. **Resocijalizacija, reintegracija i rehabilitacija** su važne jer sprečavaju povratnike da naškode društvu.
2. Neophodan je **specijalno prilagođen i diferenciran pristup** zasnovan na profilu rizika svakog povratnika. Povratnici se razlikuju, pa su im potrebni i različiti pristupi i raznovrsne intervencije i alatke.
3. **Multidisciplinarni pristup i uključivanje na lokalnom nivou** važni su kako za procenu rizika, tako i za rehabilitaciju /reintegraciju. Sve relevantne organizacije treba da se uključe u sveobuhvatan napor u resocijalizaciji i reintegraciji povratnika. Lokalne ili regionalne vlasti su u najboljoj poziciji da koordiniraju ovaj sveobuhvatni pristup prema određenom povratniku na lokalnom nivou.
4. **Razmena informacija** između obaveštajnih službi, policije i socijalnih organizacija na nacionalnom i regionalnom nivou je od presudnog značaja u postupanju s povratnicima. Treba razmisliti o dodatnom ulaganju u razmenu informacija između nacionalnog i lokalnog nivoa i između raznih organizacija.²³

Praktičari prve linije, kao što su socijalni radnici, radnici zaduženi za izlazne programe, stručnjaci za porodična pitanja i instruktori za mentalno zdravlje primenjuju mnogobrojne programe, metode i intervencije, koji su se pokazali uspešnima u resocijalizaciji, reintegraciji i rehabilitaciji (prethodno) radikalizovanih lica u okviru društva.

²³ Ovi glavni principi usaglašeni su u komunikaciji širom EU, koja se odnosi na povratnike FTF. Na primer, videti Koordinator za borbu protiv terorizma EU, 'Foreign terrorist fighter. returnees: Policy options', Brussels, 29 November 2016 14799/16.

tva.²⁴ Te inicijative mogu se iskoristiti i za povratnike ukoliko su posebno prilagođene povratnicima i ukoliko se uzmu u obzir razlike između povratnika i ostalih (prethodno) radikalizovanih lica.

Za praktičare koji podržavaju povratnike u resocijalizaciji, bilo da su to socijalni radnici, stručnjaci za mentalno zdravlje ili stručnjaci za rad s porodicom, važno je da uzmu u obzir sledećih osam aspekata kada osmišljaju i sprovode intervencije specijalno za povratnike:

- **Osmišljene intervencije na osnovu procene rizika i potreba:** Povratnik može da predstavlja opasnost po društvo. Mora se obaviti procena rizika u vezi s kratkoročnim (napadi, vrbovanje) i dugoročnim opasnostima (psihoza, nasilno ponašanje) koje taj povratnik predstavlja. Ako procena rizika nije obavljena, treba je zatražiti preko lica za kontakt u lokalnoj policiji ili lica zaduženog za povratnike – ne radi stigmatizacije, već zbog utvrđivanja rizika i činjenica. Ove informacije (odnosno deo koji nije poverljiv) takođe je važno podeliti s ostalim organizacijama i osobama koje imaju ulogu u resocijalizaciji povratnika. Za više detalja o proceni rizika videti poglavlje 2.
- **Pripremite se za povećan stepen deljenja informacija:** Pošto povratnici mogu da predstavljaju opasnost po društvo, izloženi su pojačanoj pažnji nacionalne i lokalne vlade, policije i obaveštajnih službi. Stoga se pripremite da delite informacije i da vodite računa o tome da potrebni mehanizmi za deljenje informacija budu pripremljeni i usvojeni. Diskutujte o protoku informacija u okviru lokalnog ili regionalnog multiagencijskog koordinacionog tima. Diskutujte pre svega o tome koje su informacije potrebne, koje će se informacije deliti i sa kime, kao i kada će razmeniti informacije o povratniku. Najbolje je da ovo uradite čim počnu pripreme za povratak pojedinca u lokalnu zajednicu. Razmislite o tome da imate jednog ili dva specijalna službenika za vezu na lokalnom nivou i deo multiagencijskog tima koji će se postarati da relevantne informacije o povratniku idu s lokalnog nivoa na nacionalni i obrnuto.

Saveti Lokalnog koordinatora s iskustvom u vezi s povratnicima: „Na samom početku treba jasno da se razjasne uloge nacionalne policije, obaveštajne agencije, lokalne policije i lokalnih vlasti. Uloge će zavisiti od tipa povratnika, njegovog istorijata, kapaciteta, namere da se bori i sposobnosti (stepena pretnje), kao i psihičkog stanja.“

- **Primenite alatke i metode koje odgovaraju ljudima sa snažnim ubeđenjima:** Većina povratnika i dalje gaji snažna ideološka ubeđenja. Svi oni bili su izloženi snažnoj indoktrinaciji. To podrazumeva ne samo posvećenost džihadu/salafizmu i borbi protiv nevernika, već i izričite ideje o, na primer, demokratiji, seksualnoj orientaciji i ulozi žena.²⁵ Pripremite se da u mentorskom radu примените tehnike i intervencije kada se bavite povratnikom sa snažnim ubeđenjima. *Prilikom mentorstva i savetovanja obratite pažnju na ova „uverenja“ (za više detalja videti odeljak 6.2.2 Mentorstvo i savetovanje kao odgovori za povratnike).*
- **Protivljenje reintegraciji:** Biće i povratnika koji ne žele da se reintegrišu u društvo. Ako se to dogodi, porazgovarajte s lokalnim multiagencijskim koordinacionim timom i procenite ko ima najbolje izgrađen odnos s povratnikom. Da li je to stručnjak za rad s porodicom preko članova povratnikove porodice? Socijalni radnik? Službenik zadužen za zaštitu dece? Ili policajac? Ta osoba/organizacija treba da razjasni povratniku da će moguće biti praćen zbog toga što se pridružio ili je pokušao da se pridruži terorističkoj organizaciji. Možda je ta osoba u stanju da ubedi povratnika da sarađuje. Ako se povratnik apsolutno protivi, porazgovarajte o osnovnom minimumu neophodne saradnje (na osnovu nacionalnih propisa) s lokalnim multiagencijskim timom i nacionalnim vlastima. Uvedite ovo kao obavezu za povratnika. Policija (lokalna) može da nametne ove obaveze. Mentorstvo u cilju udaljavanja ili deradikalizacije povratnika, međutim, neće imati svrhu ukoliko je povratnik primoran na učešće. Ukoliko naiđete na povratnika koji nije spremjan na saradnju, možete se obratiti službenicima za uslovnu kaznu i s njima porazgovarati od posebnim alatkama i intervencijama ubeđivanja.

²⁴ Za inspirativne primere videti Zbirku pristupa i prakse RAN Collection of Approaches and Practices, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation Awareness_network/ran-best-practices_en.

²⁵ The element of ideology and indoctrination plays an even bigger role with returning children, especially when returning from living with Daesh (see chapter 7 ‘Children’).

Praksa na delu: *Sistemsко savetovanje o izlazu:* Nemačka NVO Legato iz Hamburga specijalizovana je za sistemsko savetovanje o izlazu i razvila je poseban program za savetovanje povratnika. Program prati mogući rizik koji povratnik predstavlja, njegove potencijalno dogmatske poglede i specifične izazove. Za više informacija kontaktirati s [Legatom](#).

- **Stavite poseban fokus na bezbednost povratnikovih neposrednih društvenih kontakata:** Pošto su povratnici često bili počinjenici ili svedoci ekstremnog nasilja, postoji veća verovatnoća da će ponovo počiniti ekstremne odnosno nasilne radnje. Posebno obratite pažnju na bezbednost lica oko povratnika, kao i praktičara prve linije koji rade s datim pojedincem. Imajte na umu procenu rizika od povratnika i razgovarajte o riziku od nasilnog ponašanja i načinu bavljenja tim rizikom u okviru multiagencijskog koordinacionog tima (za više detalja videti odeljak 6.2.2 *Mentorstvo i savetovanje kao odgovori za povratnike*).
- **Obavite procene mentalnog i fizičkog stanja:** Život na terorističkoj teritoriji i u ratnoj zoni znači da postoji verovatnoća da će povratnici patiti od traume i ostalih mentalnih problema; možda su bili počinjenici ili svedoci ekstremnog nasilja, smrti članova porodice ili su bili žrtve nasilja (silovanja, batina itd.) i živeli u krajnje nesigurnom okruženju tokom dužeg vremenskog perioda. Procenite mentalno stanje povratnika kada počnete da se bavite njime (za više detalja videti odeljak 6.2.3 *Reakcije na mentalno zdravlje*). Uslovi života na terorističkoj teritoriji su teški i nesigurni. Budite na oprezu da biste primetili fizičke zdravstvene potrebe kao rezultat povreda, ratnih rana, pothranjenosti i oboljenja. Pripremite se da pružite tretman ili da po potrebi uputite povratnika na odgovarajuću osobu (za više detalja videti odeljak 6.2.4 *Praktični odgovori*).
- **Imajte u vidu visok profil povratničkih slučajeva:** Svi povratnički slučajevi privlače značajnu pažnju u medijima i politici. Stiče se utisak da čitavo društvo posmatra povratnika i način na koji ga tretiraju vlada i organizacije za socijalni rad. Svi će pomno pratiti kakve će beneficije dobiti, gde će živiti, ko će ih finansirati i koliku opasnost i dalje predstavljaju. Obratite se ekspertima za komunikaciju iz vaše organizacije i (preko njih) ekspertima za komunikaciju iz lokalnih vlasti, pa pripremite strategiju komunikacije za povratnike kojima se bavite ili se pripremate za taj proces. Videti poglavlje 8 *Multidisciplinarna pitanja za savete o strategiji komunikacije*.
- **Imajte na umu rizik od izolacije i stigmatizacije prilikom pokušaja resocijalizacije:** Ljudi su uglavnom potpuno svesni užasa za koje su odgovorni Islamska Država, Al Kaida i ostale nasilne ekstremističke grupe. Zato će se prema osobama koje se vraćaju iz ovih terorističkih organizacija odnositi nepoverljivo i neprijateljski. Povratnici će biti stigmatizovani i izolovani od lokalne zajednice u koju se vraćaju. Ovo će predstavljati dodatni izazov za resocijalizaciju i reintegraciju povratnika. Možda ćete hteti da uložite dodatne napore kako biste informisali lokalnu zajednicu o razlozima i načinima za sprovođenje povratničke reintegracije. Preseljenje povratnika u drugo mesto ili grad takođe može da bude opcija za razmatranje. Razmotrite i moguće sektaške podele. Pojedine države članice EU prijavile su incidente između kurdske grupe, bivših boraca sirijske armije i povratnika FTF iz Islamske Države.

6.2 Konkretnе metode i modeli intervencije

6.2.1 Reakcije na podršku porodice

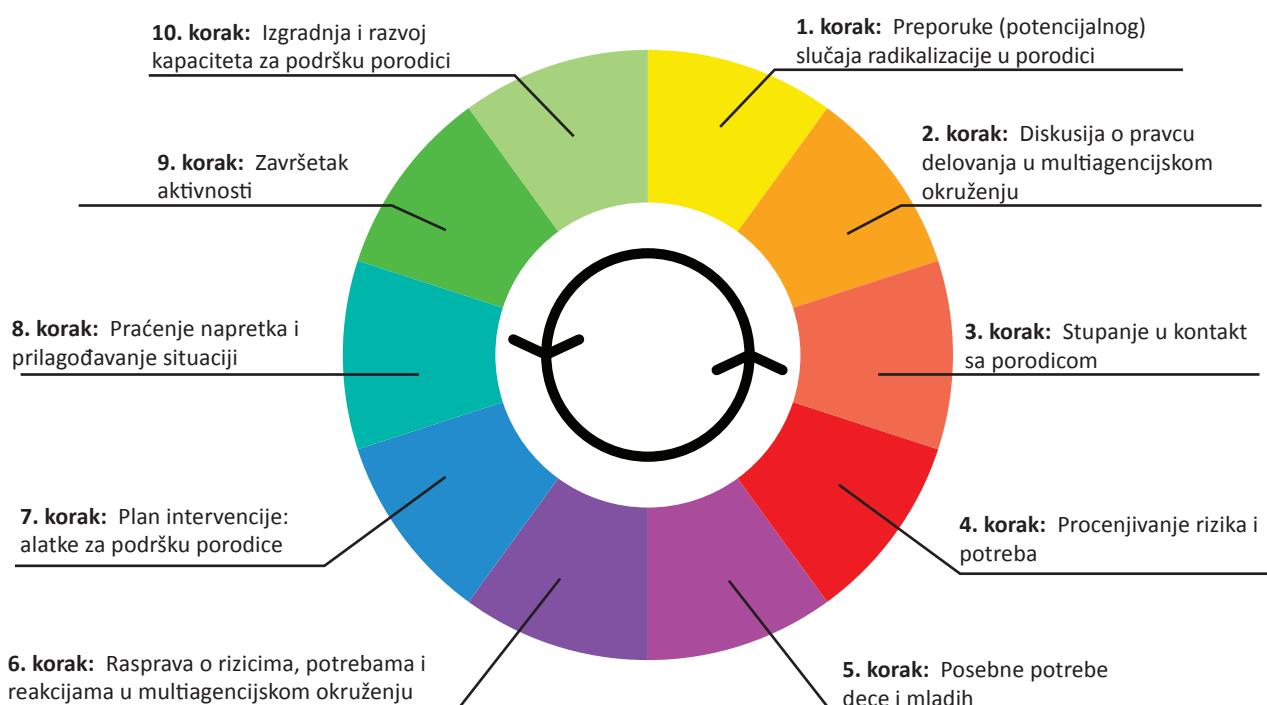
Članovi porodice mogu imati odlučujuću ulogu tokom problematičnog perioda povratnikove resocijalizacije i reintegracije u društvo. Većina ljudi prekida sve veze sa socijalnom mrežom pre odlaska na terorističku teritoriju i povremeno kontaktira samo s majkom, ocem ili braćom i sestrama. Kada se vrate kući, članovi porodice često su jedini društveni kontakti koji su im preostali. Važno je izgraditi odnos s porodicom FTF jer će snažni i utemeljeni kontakti podržati saradnju kada se FTF vrati.

Članovi porodice mogu da obezbede **put za povratak u društvo**. Međutim, važno je proceniti u kojoj meri porodica podržava povratnika i – ako je primenjivo – bračnog partnera i decu. Korisno je podržati one koji

imaju pozitivan uticaj na povratnika. Međutim, nisu svi članovi porodice i prijatelji dobri družbenici tokom resocijalizacije jer možda podržavaju ili pripadaju nekom terorističkom ili nasilnom ekstremističkom pokretu. Ovo treba ispitati pre njihovog uključivanja.

Dodata literatura: **Porodice FTF Islamske Države:** Međunarodni centar za proučavanje radikalizacije i političkog nasilja istražio je 46 javno dostupnih priča o „porodicama iz Islamske Države“ iz 17 zemalja kako bi procenio da li oni imaju zajednička iskustva i emocije. Rezultate istraživanja možete pročitati u ovom [radu](#).

RAN je osmislio **pristup od 10 koraka za rad s porodicama**. Koraci su opisani na dijagramu ispod kao krug jer međusobno utiču jedan na drugi. Koraci su primenjivi uopšte, kao i u pojedinačnim slučajevima. U RAN ex post evaluaciji *Rad s porodicama i zaštita dece od radikalizacije; Smernice korak po korak za praktičare i kreatore politike* 10 koraka je objašnjeno i ilustrovano primerima iz prakse. U ovom radu RAN dati su i fundamentalni principi koji čine temelje dobrog pristupa u podršci porodici.²⁶

Slika 5: pristup podršci porodice u 10 koraka

Dodata literatura: Rad sa porodicom i zaštita dece od radikalizacije Ova [RAN ex post evaluacija daje pristup za podršku porodice u 10 koraka](#), koji je primenjiv i na porodice FTF i FTF povratnika.

Metode podrške porodice: Za savete o izgradnji kapaciteta i metoda u podršci porodice vidite ovu RAN ex post evaluaciju: „[Podrška porodice: šta uspeva?](#)“

Pregled prakse: Za više primera o intervencijama i procesima u vezi sa podrškom porodice videti [poglavlje o podršci porodice u RAN Zbirci pristupa i intervencija](#).

²⁶ Videti pod See Radicalisation Awareness Network (RAN). (2016). Ex post paper, RAN YF&C and RAN H&SC: ‘Working with families and safeguarding children from radicalisation’. Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-hand-sc/docs/ran_yf-c_h-sc_working_with_families_safeguarding_children_en.pdf.

Dodatni elementi koje treba uzeti u obzir prilikom uključivanja/odnosno podržavanja povratnikove porodice:

- 1. Procenite odnos između povratnika i njegove porodice i društvene mreže:** Taj odnos možda je pod velikim pritiskom. Povratnik je prethodno napustio porodicu, možda se izolovao i pre odlaska, a dok je bio u inostranstvu verovatno nije održavao redovan kontakt. Isto tako, članovi porodice možda iskazuju nezadovoljstvo prema povratniku i činjenici da je otišao u nameri da se pridruži terorističkoj organizaciji, a moguće da su zbog te odluke i sami doživeli otuđenost i nevolje. Za razliku od toga, članovi porodice mogu maksimalno da podrže povratnika posmatrajući ga kao heroja koji je napravio pravi izbor. **Praktičari koji rade s ovim porodicama treba da procene odnos između povratnika i članova njegove porodice.** Postoji li uopšte ikakav odnos između njih? Ako postoji, kakve je prirode taj odnos? Da li je porodica spremna da podrži povratnika čak i ako bi to značilo da će ostali pripadnici zajednice zbog toga izolovati ili osuditi porodicu? Da li članovi porodice podržavaju neku terorističku grupu ili radikalizaciju koja je u toku? Treba imati u vidu da je upravo porodična situacija na prvom mestu stvorila plodno tlo za radikalizaciju povratnika. Ako porodica nije opcija za kontakt, pokušajte da uspostavite kontakt s ostalim osobama s kojima je povratnik nekada bio blizak.

Saveti iskusnog službenika u izlaznom programu: „Podržavanje porodica inostranih boraca pokazaće se korisnim kada se borci vrate. Ako te porodice imaju poverenja u izlaznu organizaciju, mogu da postanu važni partneri i da motivišu povratnika na saradnju s programom.“

- 2. Budite transparentni u pogledu prikupljanja informacija i njihovog deljenja sa vlastima:** Oni koji odlaze na terorističku teritoriju obično održavaju izvesni kontakt sa članovima svojih porodica dok su van kuće. Kontakt je mnogo verovatniji kada neko pokušava da se vrati ili planira povratak. Zbog toga je pametno kontaktirati članove porodice onih koji su otišli i ulagati u taj odnos. Njima će možda biti potrebna vaša podrška i želeće da je dobiju. **Ovaj odnos možda će obezbediti dragocene informacije** i priliku da se pripremi relativno lagan povratak. Informacije dobijene od porodice trebalo bi podeliti s (lokalnom) policijom odnosno (lokalnim) vlastima. Budite otvoreni prema povratnikovoj porodici i naglasite da će informacije – navedite tačno koje – biti podeljene s (lokalnim) vlastima; To treba da bude transparentno. Bavite se licem koje se pridružilo terorističkoj organizaciji, a porodica mora da se suoči sa time i posledicama.

Studija slučaja – povezivanje s porodicom potencijalnog povratnika

Devojka stara 17 godina otišla je iz grada A u Siriju 2013. godine. U Siriji se udala za islamskih boraca iz njenog rodnog grada iako ranije nisu bili zajedno. Imaju troje dece. Lokalna struktura za podršku odlično sarađuje s porodicom. Postojali su određeni razlozi za zabrinutost zbog mlađe sestre koja je delovala ranjivo. Ta situacija se popravila. Zbog dužine i intenziteta saradnje s porodicom, ostvarena je dobra povezanost. Devojka je u kontaktu s porodicom i nagovestila je kako želi da se vrati. Međutim, zbog toga je dobila pretnje, uključujući i muža. Zbog toga što muževljeva porodica živi u istom gradu, odnosi dve porodice su zategnuti.

Naučene lekcije:

- Neophodno je pažljivo upravljanje saradjnjom između različitih praktičara. U konkretnom slučaju, obe porodice su dobile podršku lokalne strukture zadužene za podršku. Uprkos tome, deljenje informacija između praktičara za podršku je problematično i podrazumeva rizik.
- Preporučuje se da se porodice podrže informacijama o stepenu u kojem povratak može da se olakša. Ovde je čerka od roditelja tražila novac za povratak. Zakonski okvir nije jasan kada je reč o posledicama takvog postupka (da li je u pitanju pomoći sopstvenom detetu ili podržavanje terorističke grupe?). Roditelji žele da preduzmu mere „ispod žita“ kako ne bi ugrozili svoje dete. Međutim, praktičari su ih posavetovali da dokumentuju celokupnu komunikaciju i transakcije. Posle konsultacija s nacionalnom vladom, porodici su date specifične instrukcije o načinu na koji da pošalju novac.

- Informacijama se mora upravljati veoma pažljivo. U konkretnom slučaju policija bi želela više informacija od kontakta kako bi bolje procenila situaciju i rizik. Roditelji se plaše da se komunikacija njihove čerke prati i ne žele da ugroze svoju unučad. Muževljeva porodica širi glasine kako je čerka i dalje na vodećem položaju u ženskim policijskim snagama Islamske Države. Nije jasno da li je ta informacija tačna.
- Deca se mogu zaštititi ukoliko se pre njihovog povratka postigne dogovor o tome gde će živeti. Ako se u ovom slučaju čerka vrati s decom, postoji razlog za zabrinutost zbog starateljstva jer će i porodica njenog muža želeti starateljstvo. Pored opasnosti od borbe za starateljstvo, napetost između porodica takođe bi mogla negativno da utiče na decu.
- Prisutna je snažna potreba za jasnijim zakonskim okvirom, uključujući i nivo praktičara. Pravni saveti i podrška trebalo bi da se uspostave kako bi se podržali i zaštitili praktičari u slučaju da budu uključeni u sudske slučajeve i kada se od praktičara traži da posavetuju porodice o situacijama s pravnim posledicama. Na ovaj način se izbegava da praktičari snose pojedinačnu zakonsku odgovornost.
- Povratnički slučajevi postali su mnogo konkretniji. Dok su se ranije neke porodice naizgled predavale po principu „šta bude, biće“, sada su mnogo motivisane da vrate svoje članove – i mnogo je verovatnije da će povratnici zaista doći kući.

3. Obavestite porodicu o zakonskim posledicama pružanja pomoći deci: Roditelji i članovi porodice obično su krajnje uključeni u pokušaje da vrate svoju decu kući (čak i ako su oni odrasli ljudi). Obično traže različite načine da im pomognu i ubrzaju njihov povratak, na primer, šaljući novac i putujući u Tursku i Siriju. Zakonski okvir i pravna nauka o takvim postupcima se razlikuju od zemlje do zemlje. Praktičari specijalizovani za podršku porodice stoga bi trebalo da se obučavaju i informišu o zakonskim posledicama takvih postupaka u svojim zemljama kako bi mogli pravilno da posavetuju porodice. Obavezna je bliska saradnja između praktičara i nacionalne vlade na temu pružanja pomoći u povratku odnosno slanja novca.

Studija slučaja – plaćanje ilegalnog povratka?

Žena je iz grada B oputovala u Siriju i udala se za čoveka iz grada A. Njena porodica u gradu B ju je odbacila, ali ona ima blizak odnos sa svekrvom koja živi u gradu A. Njen muž je poginuo u borbi. Žena je izrazila želju da se vrati. Ona takođe ima decu, a njena svekra je nagovestila da želi da pruži neophodnu brigu o deci. Svekra takođe u gradu B poznaje porodicu druge žene koja je otišla u Siriju. Porodica te druge žene dobila je iste instrukcije da pošalje novac kao i svekra prve žene. Međutim, ove informacije se ne mogu tek tako podeliti sa porodicama iz bezbednosnih razloga. Postoji zabrinutost zbog legitimnosti ovog zahteva – da li ona zaista želi da se vrati ili samo hoće novac? Žena iz grada B je u međuvremenu našla smeštaj u sirijskoj porodici koja se stara o njoj i njenoj deci. Ona je nagovestila da čak želi da prvo pošalje decu u Tursku kako bi bila na sigurnom. Njena svekra je spremna da oputuje u Tursku i preuzeće decu.

Naučene lekcije:

Važno je naglasiti koristi organizovanog povratka i usmeravati očekivanja. U zemlji iz koje dolazi ova porodica važi pristup da se ljudi koji žele da se vrate s decom iz Sirije ili Iraka prijave u konzulatu matične zemlje. Deca prolaze DNK analizu kako bi se utvrdila biološka veza s roditeljom/roditeljima pre nego što porodica može da oputuje. Pošto je za rezultate potrebno izvesno vreme, porodice možda neće biti voljne da čekaju, pa postoji povećana opasnost da će preuzeti stvari u svoje ruke. Povratnici i članovi njihove porodice treba da budu obavešteni o čekanju kako bi mogli da se pripreme. Koristi organizovanog povratka obuhvataju zaštićeno i manje opasno putovanje, direktnu podršku za decu, bolju pripremu da ostanak dece u porodici.

4. Budite svesni dodatnih rizika kojima su izloženi povratnici i njihove porodice:

- povratnik može da bude mentalno labilan, traumatizovan ili još uvek ljut na svoju porodicu, pa postoji mogućnost da će pokušati da im naškodi;
- teroristička organizacija možda želi da se osveti povratniku zbog odlaska, pa preti njegovoj porodici;
- Islamska Država smatra decu (bivših) boraca sopstvenom svojinom, pa u nekoliko zabeleženih slučajeva preti povratniku i njegovoj porodici, pokušavajući da ih nagovori da vrate decu.
- zajednica možda želi da se osveti povratniku zbog toga što je bio u terorističkoj organizaciji, odnosno porodici zbog toga što je pružila podršku povratniku.

O tim rizicima treba razgovarati u lokalnom multiagencijskom interventnom timu i, po potrebi, s nacionalnom vladom. Nacionalna i lokalna policija i stručnjaci za mentalno zdravlje mogu da pomognu u proceni situacije i ublažavanju rizika.

5. Uzmite u obzir položaj porodice u široj zajednici: U zavisnosti od situacije u zajednici, povratnikova porodica može da bude izolovana ili predmet krajnjeg nepoverenja u okruženju zbog toga što je njen član deo terorističke organizacije. Ako je tako, podržite porodicu u njenoj reintegraciji u zajednicu osmišljavanjem specijalnog plana reintegracije. Ne zaboravite da je za ovo potrebna multiagencijska saradnja, a možda i stručnjak za komunikaciju koji će pomoći u saopštavanju situacije u porodici u širem (ali i dalje lokalnom) obimu.

Praksa na delu:

Podrška u prevenciji: Putem **besplatne linije** za pomoć francuska vlada pruža neposrednu podršku roditeljima, rođacima ili vršnjacima pojedinaca koji pokušavaju da otpisuju u Siriju ili Irak ili da se vrate iz Islamske Države. Linija za pomoć može se pozvati radi neposredne pomoći ili informacija. Osoba koja je uputila poziv će – po potrebi – biti povezana sa regionalnim akcionim timom. Ova linija za pomoć može se pozvati radi informacija ili podrške u slučaju da postoje signali o (mogućoj) radikalizaciji ljudi uopšte.

Podrška za roditelje povratnika: Mreža za sprečavanje nasilja (Nemačka) ima porodično savetovalište za podršku roditeljima radikalizovane omladine odnosno FTF. Videti: **Porodično savetovanje – Podrška roditeljima „inostranih boraca“ ili omladine izložene riziku od radikalizacije.**

Mentorstvo i obuka roditelja: Ovaj danski priručnik o lokalnim naporima u oblasti mentorstva, obučavanja roditelja i podržavanja rodbine daje praktičan i obiman opis nekoliko alatki za intervencije i procenu. Videti Danski centar za prevenciju ekstremizma **Mentorski napor, obučavanje roditelja i rodbine i mreža staratelja Rad na životnim veštinama s fokusom na rešenja.**

Obuka o otpornosti: Belgija vlada je zahvaljujući sredstvima iz EU razvila program za obuku o otpornosti za ugroženu omladinu i članove njihovih porodica. Program se zove **Bounce**. Program se može primenjivati u bilo kojoj zemlji, a obuhvata smernice o „obučavanju trenera“, ukoliko je dostupna.

Centar za podršku porodice: **Holandski centar za podršku porodice** predstavlja primer kako treba podržati porodice radikalizovanih osoba (uključujući FTF)

Služba za savetovanje o radikalizaciji: Nemačka savezna kancelarija za migraciju i izbeglice (BAMF) pruža podršku porodicama i prijateljima osobe koja je radikalizovana ili je trenutno u procesu radikalizacije. Od 2012. godine **savetodavni centar** služi kao prva tačka kontakta, obaveštavajući porodice o opštem znanju o islamizmu, dajući savete pojedincima, pa čak pomažući roditeljima ili ostalim rođacima mladih koji su otišli od kuće u Siriju ili Irak ili koji su se vratili iz tih zemalja. Savete daju iskusni partneri iz civilnog društva na lokalnom nivou. U saradnji sa saveznim državama izgrađena je nacionalna mreža koja se stalno širi i unapređuje.

Dodatna literatura: Principi reintegracije: Za više informacija o reintegraciji povratnika videti: **Malteški principi reintegracije inostranih terorističkih boraca povratnika (FTF).**

6.2.2 Mentorstvo i savjetovanje

Kada je povratnik spreman za reintegraciju, mentorstvo i savetovanje tokom tog procesa su od vitalnog značaja. Povratnik treba da se integriše i ponovo predstavi u zajednici, susedima, poslodavcima, a možda i mnogobrojnim agencijama i komercijalnim organizacijama (bankama, osiguravajućim društvima itd.). U ovom odeljku govorićemo o mentorstvu i savetovanju kao odgovorima za povratnike.

Studija slučaja – uloga mentorstva

Mladić star 18 godina pohađa srednju školu i odlazi u lokalnu džamiju. Postaje član radikalne salafističke omladinske grupe. Što se više radikalizuje, dolazi do drastičnih promena u njegovom ponašanju. Iz otvorene, ljubazne i posvećene osobe pretvara se introvertnu i povučenu osobu. Nekoliko puta je primećen kao posmatrač koji podržava teroriste tokom suđenja. Napušta školu i posao u lokalnoj samoposluzi. U maju 2013. godine s prijateljom kreće u Siriju. Porodica ostaje u šoku i oseća se veoma nesigurno. Počinje se razgovori lokalnog CVE koordinatora i roditelja. Roditelji dobijaju poziv da se priključe lokalnoj roditeljskoj mreži i često posećuju sastanke. Šest meseci nakon odlaska osamnaestogodišnjak se vraća kući. Njegov otac odmah stupa u kontakt s lokalnim koordinatorom. Narednog dana lokalni koordinator se sastaje s povratnikom i njegovim ocem. Povratnik deluje fizički i emocionalno iscrpljen. Povratnik je otvoren, druželjubiv i predusretljiv i izjavljuje da „želi da vrati svoj stari život“. Povratnik je izuzetno zahvalan za prijem posle dolaska i svi znaci radikalizacije su nestali. Nekoliko sedmica kasnije povratnik se upoznao sa mentorom. Takođe mu je dozvoljeno da se vrati u školu, a uslov za to su mentorstvo i savetovanje. To je uspešno izvedeno, pa je u letu 2016. godine povratnik maturirao s odličnim uspehom.

Naučene lekcije:

- Pripremite se da ulažete u odnose s porodicom i povratnikom kako bi se ideološke i teološke teme obradile u okviru mentorske šeme.
- Ovaj slučaj ilustruje značaj uspostavljanja kontakta sa porodicom i njenog uključivanja u ranoj fazi procesa. To će se kasnije isplatiti.
- Mentorstvo je neophodno za usmeravanje povratnika i obezbeđivanje da oni ispunjavaju svoje obaveze.

Mentorstvo i savetovanje povratnika pošto stignu u društvo takođe se zove izlazni rad. Izlazne intervencije i alatke za pružanje pomoći radikalizovanim osobama koje žele da napuste nasilnu ekstremističku organizaciju takođe su korisne u bavljenju povratnikom. Videti poglavlje 5 za više informacija o programima mentorstva.

Praksa na delu:

Izlazni program u četiri koraka za povratnike: Orhus je razvio izlazni program u četiri koraka za povratnike. Opis programa dostupan je na str. 8 [RAN Ex post evaluacije o Uspostavljanju izlazne intervencije.](#)

Savetovanje i deradikalizacija: Nemačka organizacija Hayat nudi programe savetovanja za osobe učlanjene u radikalne salafističke grupe ili su na putu ka nasilnoj džihadističkoj radikalizaciji, uključujući i osobe koje odlaze u Siriju i ostale zone sukoba. Za više informacija posetiti njihov [web-sajt](#).

Savetovanje u slučaju ekstremizma: Austrijski informativni centar o ekstremizmu nudi direktno savetovanje, ekspertizu kao i radionice i predavanja kako bi se pomoglo rodbini, socijalnim radnicima, nastavnicima i svim ostalim uključenim stranama u slučaju kada se neko pridruži ekstremističkoj grupi. Savetodavna usluga je besplatna, anonimna i poverljive prirode. Više informacija na ovom [web-sajt](#).

Rad u susedstvu i savetovanje: Kitab., tim u VAJA e.v. u Bremenu (Nemačka), radi na sprečavanju procesa radikalizacije koji utiču na omladinu u kontekstu fundamentalističkog islamizma i salafizma. Članovi ovog tima obezbeđuju savetovanje radikalizovanoj osobi i njenim roditeljima, rođacima i drugima koji pripadaju istom društvenom krugu. Za više informacija [kontaktirati sa VAJA](#).

Pored osam aspekata koje treba uzeti u obzir prilikom osmišljavanja i sprovođenja intervencija naročito za povratnike, a koji su pomenuti u odeljku 6.1, postoje još dva elementa koja treba sagledati u mentorstvu za povratnika.

- **Jasno iznesite namere i ciljeve:** Pre početka mentorskog projekta s povratnikom, formulišite jasne namere i ciljeve mentorskog rada. Nekoliko praktičara je primetilo da je teško odrediti ciljeve ukoliko i kada je mentorstvo namenjeno povratnicima. Oni su naveli da su potrebe za mentorstvom beskonačne. Jasne namere i ciljeve treba formulisati kako bi se izbegla situacija u kojoj mentorstvo ostaje suviše površno i ne predstavlja dovoljan izazov za povratnika. To neće podržati pravilnu reintegraciju u društvo.

Studija slučaja – povratnica koja je zatrudnela s poznatim terorističkim borcem

Mlada žena u ranim dvadesetim pošla je za mužem u Siriju 2015. godine da bi ostala sa njim na teritoriji pod kontrolom Islamske Države. Šest meseci kasnije njen muž je umro. Uz pomoć jednog člana porodice koji je oputovao u Tursku i iskoristio tamošnje kontakt, ona se vratila kući u drugom stanju. Ona tvrdi da se nije borila. Otišla je posle muževljeve smrti i nije želela da se uda za nekog drugog čoveka iz Islamske Države. Po povratku je nakratko uhapšena, a pasoš joj je oduzet. Kada se ova žena vratila u rodni grad, socijalni radnik iz opštine – koga je o predstojećem povratku obavestila nacionalna vlada – stupio je u kontakt s njom. Praktičar prve linije proverio je da li je žena mentalno spremna da postane majka. Izgledalo je da jeste, ali je pokazivala znake depresije i traume. Praktičar se plašio da bi ona mogla da se vrati u Islamsku Državu čim se porodi. Za nju je organizovano savetovanje jedan na jedan. Njena porodica i bivši prijatelji podržavali su je sve vreme. Žena se porodila 2016. godine. U isto vreme Islamska Država je položila pravo na novorođenče. Zapretili su ženi i njenoj porodici. Godine 2017. izgledalo je da žena namerava da ostane kod kuće, da planira da nastavi školovanje i sticao se utisak da je manje depresivna. Činilo se da se smanjila opasnost da će joj Islamska Država oteti dete. Ali otac deteta bio je poznat među pristalicama Islamske Države; bio je na veoma visokom položaju pre nego što je umro i uživao je ogromno poštovanje, pa je postojala mogućnost da će njegovo dete privući dodatnu pažnju.

Naučene lekcije:

1. Podrška članova porodice presudna je prilikom reintegracije u društvo. Ova žena se vratila u otvoreno okruženje koje joj je oprostilo i bilo je od velike koristi to što su je i njeni prijatelji toplo dočekali.
2. Bezbednosni rizik je ključni problem. On pomaže u privlačenju pažnje i dobijanju budžeta, ali znatno otežava deljenje informacija. Obaveštajne službe i policija ne daju lako informacije jer su uglavnom poverljive. Zbog toga je prilično teško proceniti slučaj. U konkretnom slučaju su pretnje Islamske Države i njeno polaganje prava na dete dodatno povećali bezbednosni rizik. Transparentnije i brže deljenje informacija moglo bi da pomogne.
3. Kada treba prestati sa mentorstvom? U povratničkim slučajevima je teže proceniti kada je pojedinac integrisan u okviru društva. Sve dok mogu da oputuju u Islamsku Državu ona s njima kontaktira, isplati se biti krajnje obazriv.

- **Bezbednost:** Mentorstvo i savetovanje kao pomoć povratniku da mentalno napusti terorističku organizaciju kojoj je pripadao podrazumevaju rad s pojedincima koji su naviknuti na nasilje i kriminal. Rizik od nasilja prema praktičaru je veoma realan i mora se ozbiljno uzeti u obzir. Taj rizik će varirati u zavisnosti od slučaja i organizacije. Pregled na slici 6 opisuje bezbednosne mere koje treba preduzeti ukoliko situacija to bude zahtevala.

Kancelarija

- Nemojte saopštavati adresu svoje kancelarije ni putem interneta niti na neki drugi način.
- Poverljiva dokumenta i dosijee čuvajte na bezbednom mestu u vašoj kancelariji.
- Angažujte službu obezbeđenja.

Zaštita osoblja

- Sakrijte kućne adrese osoblja.
- Stalno informišite kolege o rasporedu sastanaka i mestu na kom se trenutno nalaze.

Upravljanje slučajem

- **Analizirajte opasnosti:** grupe, osobu/osobe, uloge, opasno znanje, istorijat.
- **Štit:** pripremite informativni plan i mere za izlaznu proceduru.

Komunikacija

- Regulisati informacije. Ne deliti osetljive informacije putem nebezbednih sredstava.
- Ne koristiti privatne telefone u poslovne svrhe.
- Kontrolisati informacije: Ko šta zna?

Visokorizični slučajevi

- Sarađujte sa bezbednosnim agencijama.
- Širite dezinformacije da biste zavarali bivše grupe.
- Napravite planove za nepredviđene situacije i formirajte strukture za kontakt.

Zaštita pojedinaca

- Kažite pojedincu da zabeleži sve pretnje.
- Dajte im dnevnik.
- Premestite ih u novo okruženje.
- Stvorite bezbedno okruženje u kojem će štićenik moći da podeli svoju priču.

Slika 6: Bezbednost za sve

Saveti iskusnog praktičara: „Treba ponovo proceniti bezbednost praktičara prve linije uključenih u slučajeve povratnika. Oni takođe treba da prođu obuku i da dobiju savete i uputstva od kompetentnih stručnjaka. Oni s najviše znanja i stručnosti obično dolaze iz bezbednosnih službi i vojnih obrazovnih ustanova. Međutim, oni koji se često susreću s povratnicima jedan na jedan – kao praktičari – obično ne poseduju neophodno znanje o izazovima i dilemama u vezi sa bezbednošću.“

- **Snažna ubeđenja:** Većina povratnika je gajila ili i dalje gaji snažna ideološka ubeđenja, uključujući i stavove o tome kako bi društvo trebalo da funkcioniše, kao i krajnje dogmatska uverenja o, na primer, demokratiji, seksualnoj orientaciji, ulozi žena i obrazovanju. Da bi se uspešno integrисали u okviru društva, povratnici treba da su svesni činjenice da njihovo mišljenje možda neće deliti većina ljudi u zajednici u koju se reintegrišu. Pripremite se da u mentorskom radu primenite tehnike i intervencije kada se bavite povratnikom sa snažnim ubeđenjima. Po potrebi, možete mnogo naučiti od onih organizacija koje podržavaju desničarske ekstremiste u njihovoj reintegraciji ili iz intervencija koje se primenjuju prilikom reintegracije pripadnika IRA ili ETA.²⁷

Više informacija o mentorstvu i savetovanju dostupno je [u odeljku 5.5.](#)

²⁷ Na primer, Exit Germany, an organisation supporting right-wing extremists wishing to leave their right-wing group <http://www.exit-deutschland.de/english/> or for more information about disengagement of IRA members, see Fergusson, D.M., Swain-Cambell, N.R. and Horwood, J. (2001) Deviant Peer Affiliations, Crime and Substance Use: A Fixed Effects Regression Analysis. Journal of Abnormal Child Psychology, vol.30 (4) pp. 419–430.

Dodatna literatura: *Programi mentorstva*: Ovaj danski priručnik o lokalnim naporima u oblasti mentorstva, obučavanja roditelja i podržavanja rodbine daje praktičan i obiman opis nekoliko programa mentorstva. Videti [Danski centar za prevenciju ekstremizma](#) [Mentorski napor, obučavanje roditelja i rodbine i mreža staratelja Rad na životnim veštinama s fokusom na rešenja](#).

Dodatna praksa: Za više primera o intervencijama i procesima mentorstva i izlaznog rada videti [poglavlje o izlaznim strategijama](#) u Zbirci pristupa i prakse RAN.

6.2.3 Reakcije na mentalno zdravlje

Povratnici će mnogo verovatnije nego prosečna osoba patiti od problema s mentalnim zdravljem. Dugački periodi provedeni na teritoriji pod kontrolom terorista i u zonama sukoba mogu da ostave ozbiljne psihološke tragove. Veliki deo našeg znanja o ovome potiče od traume prouzrokovane sukobom, koju doživljavaju vojnici redovnih oružanih snaga.²⁸ To se odnosi na posttraumatski stresni poremećaj (PTSD) među povratnicima iz zona sukoba – bez obzira na to da li su se borili – usled čega mogu da dožive traumu, da budu osetljivi na radikalizaciju, a moguće i da predstavljaju opasnost po sebe ili društvo. **Iako je PTSD na samom kraju spektra, osobe koje se vraćaju iz zona sukoba takođe mogu da budu podložne ogromnom broju problema povezanih s traumom²⁹:**

- **Fizički problemi:** problemi sa spavanjem, preterani premor; stomačne tegobe i problemi s varenjem; glavobolje i preznojavanje pri samoj pomisli na rat; ubrzani puls ili disanje; pogoršanje postojećih zdravstvenih problema; šok, obamrlost i nesposobnost radovanja.
- **Uobičajene mentalne i emocionalne reakcije:** ružni snovi, noćne more; često vraćanje neželjenih sećanja; bes; nervosa, bespomoćnost ili strah; osećaj krvice, okrivljavanje samog sebe, osramoćenost; osećanje tuge, odbačenosti ili napuštenosti; uznenirenost i lako uzrujavanje, iritiranost, ljutnja; osećanje beznadežnosti u vezi s budućnošću.
- **Reakcije u ponašanju:** problemi s koncentracijom; nervosa, uznenirenost i preterano uzbuđenje; stalni oprez i obazrivost, preterana zabrinutost zbog bezbednosti i sigurnosti; izbegavanje ljudi ili mesta povezanih s traumom; numerena konzumacija alkohola, cigareta ili narkotika; nedovoljno kretanja, slaba ishrana ili lična higijena; problemi s obavljanjem redovnih zadataka na poslu ili u školi; agresivna vožnja.

Psiholozi koji rade s povratnicima takođe prijavljuju i „moralnu štetu“ umesto PTSD: njihovi sistemi uverenja promenjeni su zbog svega što su videli u Siriji, Iraku ili ostalim terorističkim zonama sukoba, pa ih to navodi da preispitaju svoju **moralnu predstavu o svetu i sisteme uverenja**. Oni takođe često osećaju izdaju nakon što su izloženi realnosti sukoba ili su razočarani u sam radikalni cilj. Ovakve reakcije su, na neki način, dobra stvar: one pružaju mogućnost za intervenisanje. Ali ako ostanu bez podrške, ove osobe takođe postaju ranjive.³⁰

Osim psiholoških problema prouzrokovanih boravkom na terorističkoj teritoriji, studije pokazuju da ogroman procenat FTF pati od **mentalnih problema**. Podaci iz tri države članice EU ukazuju da i do 20% FTF pati od određenih problema povezanih s mentalnim zdravljem. Švajcarska navodi da 15–20% FTF imaju probleme s mentalnim zdravljem, dok istraživanja u Holandiji pokazuju da 60% pojedinaca za koje se zna ili prepostavlja da su bili radikalni džihadisti pati od mentalnih problema.³¹

²⁸ Briggs Obe, R., Silverman, T. (2014), Foreign Fighters Innovations in Responding to the Threat, Institute for Strategic Dialogue.

²⁹ US Department of Veterans Affairs (2010), Returning from the War Zone: A guide for military personnel

³⁰ Briggs Obe, R., Silverman, T. (2014), Foreign Fighters Innovations in Responding to the Threat, Institute for Strategic Dialogue.

³¹ Paulussen C., Nijman, J. and Lismont, K., (2017), Mental Health and the Foreign Fighter Phenomenon: A Case Study from the Netherlands, ICCT Report and Mehra, T., (2016), Foreign Terrorist Fighters: Trends, Dynamics and Policy Responses, ICCT Policy Brief.

Praksa na delu: Savetovanje na više nivoa: Francuska organizacija **CAPRI** osmisnila je intervencije za oslobađanje od radikalizacije. Ova organizacija nudi mentorske programe, podržava porodice, obezbeđuje psihološko savetovanje i radi sa teologima. Intervencije su prilagođene potrebama radikalizovane osobe.

Imajući u vidu veliku verovatnoću da će se pojaviti problemi s mentalnim zdravljem, neophodan je pregled mentalnog stanja.

Pregled mentalnog zdravlja povratnika³²

1. Socijalni aspekt:

- a. Kakva je njegova trenutna situacija kada je reč o članovima porodice, prijateljima, obrazovanju, svakodnevnim aktivnostima, uslovima života, finansijama, religiji ili ideologiji?
  - b. Kakva je bila situacija dok su bili u inostranstvu kada je reč o članovima porodice, prijateljima, uslovima života, svakodnevnim aktivnostima, religiji ili ideologiji?
2. Somatski aspekt: kako je njegovo trenutno zdravstveno stanje? Postoje li neki zdravstveni problemi? (premor, bol u grudima, glavobolje, zamagljen vid itd.)
  3. Psihijatrijski aspekt: kako je trenutno mentalno stanje? (uznemirenost, promene raspoloženja, problemi sa spavanjem, zabrinutost, agresivnost itd.) Takođe proverite da li povratnik ima neku zavisnost i testirajte koeficijent inteligencije.
  4. Analiza: sagledajte sve faktore i donesite preliminarni zaključak.
  5. Dvostruka provera: zamolite kolegu da analizira konkretni slučaj i uporedite zaključke.
  6. Razgovarajte o zaključcima u lokalnom multiagencijskom interventnom timu – članovi tima mogli bi da daju značajan doprinos u vezi s povratnikom i njegovom resocijalizacijom. Takođe razgovarajte o mogućim intervencijama i tretmanu.
  7. Donesite konačan zaključak i, po potrebi, osmislite intervenciju i započnite tretman.

Kada osmišljavate reakciju na povratnike u vezi s mentalnim zdravljem, važno je uzeti u obzir sledećih pet aspekata:³³

- Nemojte prepostavljati da razumete povratnika. Motivi su različiti i pojedini povratnici možda čak ni ne razumeju u potpunosti sopstvene motive. Prepostavke mogu da stvore prepreke za izgradnju odnosa s povratnikom.
- Traumična stanja nekada je teško proceniti i često se zanemaruju, pogrešno tumače ili ostaju neotkrivena. Isto tako, trauma ne mora odmah da se manifestuje. Načini prepoznavanja i procenjivanja traume stoga treba da budu uključeni u tretman povratnika. Stručnjak za mentalno zdravlje koji će raditi s povratnikom može da se pripremi tako što će se obratiti stručnjaku specijalizovanom za traumu.
- Nekim povratnicima biće potreban dugotrajan profesionalni tretman odnosno lekovi. U tom slučaju organizujte tretman; izostanak tretmana ili neadekvatan tretman predstavlja rizik.
- Da bi povratnik dobio uspešan tretman, neophodan je koordinisan i holistički pristup usmeren na različite aspekte. Ako tretman nije pažljivo koordinisan, može da izazove konfuziju i frustraciju povratnika, kao i da negativno utiče na intervenciju. Diskutujte o tretmanu u okviru lokalnog multiagencijskog tima
- Potrebni su strpljenje i vreme. Psihološki procesi često su teški i dugotrajni, a potrebe mogu da variraju. Zbog toga pristup službama treba da bude lak i neometan.

³² Elementi alatke za pregled mentalnog zdravlja povratnika zasnovani su na razgovorima sa stručnjacima za mentalno zdravlje.

³³ Ova razmatranja potiču od iskusnog stručnjaka za mentalno zdravlje, koji je radio sa nekoliko povratnika.

Studija slučaja, FTF sa izbegavajućim poremećajem ličnosti

Muškarac je rođen 1993. godine. Njegov otac je zavisnik (kokain, višestruki prestupnik), a odgajila ga je samohrana majka. Otac je fizički zlostavlja majku, što je dovelo do prvog kontakta sa stručnjacima za mentalno zdravlje (savetovanje zbog zlostavljanja). Majka je imala velike dugove, uselila se kod svog poslodavca i udala se za njega. Čovek je osetio ljubomoru i zapostavljenost, počeo je da pije, da puši kanabis i napravio je brojne probleme u školi. Bio je usmeren na loše društvo. Tako je nastao opšti obrazac ponašanja jer ništa nije mogao da privede kraju (škola, kursevi, posao itd.). U 16. godini je poslat u ustanovu, ali je sa 17 godina otišao kako bi živeo u slobodnjem okruženju, a u islam se preobratio sa 18 godina. Dok je sa majkom bio na odmoru, upoznao je devojku koja se preobratila u islam i njenu majku i oženio se za godinu dana. Posle nekoliko meseci, kada je dobio sina, otpotovao je u Siriju (decembar 2012). Ovo je njegova priča iz sopstvene perspektive:

Otišao je u Siriju uveren da će otpočeti nov život u jeftinoj i dobro uređenoj islamskoj zemlji. Njegova supruga i beba će uskoro doći kada bude sve sredio. Kada je video Siriju u stvarnosti (naročito drugu lokaciju), prilično se zabrinuo zbog rata koji se sve brže širio i zbog oružanih sukoba u toku; rekao je svojim „nadređenima“ u Siriji kako želi da se vrati u rodnu zemlju. Ti „nadređeni“ su ga svakodnevno ispitivali nekoliko sedmica. Posumnjali su da radi kao doušnik za obaveštajnu službu u rodnoj zemlji. Posle ispitivanja koja su trajala 2,5 meseca dobio je dozvolu da ode. Tamo je proveo ukupno četiri meseca 2012–2013. godine kao „prva generacija“ koja je otišla u Siriju. Nema detalja o tome kako se vratio. Po povratku u rodnu zemlju bio je krivično gonjen zbog aktivnog učešća u terorističkoj mreži i osuđen na kratku kaznu zatvora. Kada se vratio, bio je lečen zbog PTSD, ali je prestao da uzima lekove posle dva dana „zato što su imali odvratan ukus“. Zatim je dobio uput za specijalno lečenje traume (EMDR), ali mu se nije dopalo što je na dugačkoj listi čekanja, pa uopšte nije ni prošao tretman. Od 2016. godine živi sa suprugom i dvoje dece u iznajmljenom stanu. Nuđeno mu je nekoliko poslova, ali se ni na jednom nije zadržao duže od dve sedmice. Ovaj čovek takođe je željan medijske pažnje, dao je nekoliko intervju novinarima i takođe želi da objavi knjigu. Osim toga, tvrdi da mu je pretio drugi povratnik. Njegov sadašnji „forenzički“ tretman usredsređen je na „izgradnju karaktera/identiteta“; njegova supruga se leči od anoreksije, a obe detete su pod nadzorom službi za zaštitu dece. Pre nekoliko sedmica obaveštajna služba je stupila u kontakt s praktičarom za mentalno zdravlje koji je zadužen za lečenje. Povratnik se povezao sa mlađim i krajnjim radikalizovanim muškarcem, pa ga vlasti prate i sprovodi se nova procena rizika.

Naučene lekcije:

- Pojedinim radikalizovanim licima potrebno je doživotno mentorstvo. U ovom slučaju, izbegavajući poremećaj ličnosti znači da je svaki korak koji ovaj čovek načini „radikalni“ ili „drastičan“; opšti zaključak je da će se ovaj reaktivni obrazac i određeni stepen zavisnosti (od ustanova) zadržati tokom čitavog života, u kombinaciji sa snažnom tendencijom eksternalizacije i manipulacije. Pošto mu nedostaje otpornost ili sopstveni identitet, to će biti glavna tačka fokusa u njegovom lečenju, uključujući i saznavanje načina da sagleda posledice „radikalnih odluka“.
- Važno je obratiti pažnju na cinične stavove o lečenju i po potrebi dodeliti novog praktičara/vođu slučaja. Problem/poremećaj ovog čoveka je jednim delom to što stalno smatra da je neko drugi odgovoran za rešavanje njegovih problema. Nikada ne preuzima nikakvu odgovornost i stalno manipuliše. U jednom trenutku mu se „novi život“ servira na tanjiru, a već u sledećem on povlači još jedan drastičan potez i stvara čitav niz novih problema. Zbog toga su svi uključeni stručnjaci zauzeli ciničan stav. Više ga niko ne uzima ozbiljno, što samo po sebi predstavlja novu opasnost.

6.2.4 Praktični odgovori

Povratnici često prekidaju nezvanične i sve zvanične odnose pre odlaska na teritoriju pod terorističkom kontrolom. Njihov posao, smeštaj, osiguranje i socijalna pomoć ukidaju se zbog toga što se nisu pojavljivali ili vršili update u dužem vremenskom periodu. Većina njih nije ni registrovana na spisku državljana u rodnom

gradu. Prilikom reintegracije u društvo njima je potrebna pomoć da organizuju ovakve praktične stvari i da u najvećoj mogućoj meri ubrzaju proces.

Saveti iskusnog praktičara prve linije: „Povratnici najčešće nisu pravilno/ažurno registrovani u javnom sistemu, pa ne mogu da dobiju podršku i tretman. Potrebno je mnogo vremena da bi se to obavilo redovnim putem, a zahtevi mogu lako da budu odbijeni zbog nedostatka preporuka ili nedovoljnih informacija.“

Za svakog povratnika treba sastaviti pregled praktičnih potreba. Osoba koja je zadužena za mentorstvo ili savetovanje najverovatnije će imati najbolji pregled svega što mu je potrebno. Sa ovim praktičarom treba inicijalno razgovarati i sastaviti nacrt pregleda potrebnih stvari. Taj pregled treba da bude na dnevnom redu sastanka s lokalnim multiagencijskim interventnim timom o datom povratniku.

Praktična pitanja

Praktična pitanja se uglavnom dele na osam kategorija.

- **Početak:** počnite tako što ćete proveriti da li je povratnik registrovan kao državljanin u odgovarajućim nacionalnim i lokalnim bazama podataka.
- **Hitni tretman:** procenite potrebu za zdravstvenim tretmanom usled ratnih rana, zaraznih bolesti ili mentalnih poremećaja i odmah dajte uput. Tretmani mogu da se obezbede čim povratnik uđe u svoju zemlju.
- **Smeštaj:** proverite da li je lokacija na kojoj će povratnik živeti bezbedna za njega i njegovo susedstvo. Po potrebi, obezbedite anonimni smeštaj kako bi se izbegli bezbednosni problemi zbog uznenirenih suseda.
- **Finansije:** pomozite povratniku da se prijavi, ako je neophodno, za finansijsku podršku od lokalne ili nacionalne vlasti. Takođe mu pomozite da otvorи račun u banci, ako je neophodno. Povratnici se možda nalaze na UN spisku terorista, kao i većina FTF. Ako je to slučaj, njihova imovina se zamrzava. Da bi se pokrenula procedura „odmrzavanja“ imovine, moraćete da se obratite nacionalnoj vladi. Procedura odmrzavanja traje nekoliko meseci. U međuvremenu, povratnik neće moći da zarađuje novac, da otvorи račun u banci niti da pristupi postojećem računu.
- **Posao/obrazovanje:** pomozite povratniku da se uključi u strukturisane svakodnevne aktivnosti. Trebalo bi da nađe posao ili da započne školovanje što je pre moguće.
- **Medicinski tretman:** povežite povratnika s (novim) lekarom opšte prakse. Povratniku treba da bude omogućeno da se obrati svom lekaru kad god je to potrebno. Povratniku je možda obezbeđen medicinski tretman u organizaciji nacionalne vlade kada je stigao u zemlju i bio uhapšen. Ako je to slučaj, treba obavestiti njegovog lekara opšte prakse.
- **Mentalno zdravlje:** ukoliko to već nije urađeno, pomozite povratniku da stupi u kontakt s lokalnim službama za mentalno zdravlje, ako je to neophodno.
- **Pravna pitanja:** možda će biti neophodno baviti se posebnim pravnim pitanjima kao što je zvanično priznavanje povratnikove dece, plaćanje novčanih kazni za period pre odlaska na teritoriju pod terorističkom kontrolom ili kako ponovo okupiti članove porodice s različitim nacionalnostima. Potražite pravne savete za povratnika tako što ćete angažovati advokata (verovatno *pro bono*) ili se obratiti lokalnom koordinatoru.

7 Deca povratnici

Uvod ovog priručnika predstavio je pregled složenih problema povezanih s decom povratnicima zbog njihovih iskustava u inostranstvu. Ovo poglavlje usredstavlja se na način reagovanja na te probleme uzimajući u obzir bezbednost i sigurnost samog deteta i njegovog okruženja, kao i na potrebu najbrže moguće resocijalizacije deteta u okviru novog okruženja.

7.1 Opšti pregled

Izazovi pred decom koja su se suočila sa ekstremizmom i terorizmom zahtevaju kako hitno dejstvo, tako i dugoročni pristup jer će se mnogi potencijalni neželjeni efekti pojaviti u znatno kasnijoj fazi.

Šta se podrazumeva pod „decom“? Kao što je navedeno u Konvenciji UN o pravima deteta (UNCRC), dete je svako ljudsko biće mlađe od 18 godina. Principi navedeni u Konvenciji UN o pravima deteta ratifikovani su u svim državama članicama EU. Iz pravne perspektive, države članice EU razlikuju se u svojim pravnim teorijama kada je reč o definisanju da li za osobu mlađu od 18 godina važi zakonodavstvo za maloletnike ili odrasle. To će često zavisiti od prirode prestupa.

Deca povratnici: definicija u ovom priručniku

U ovom priručniku postoje tri grupe koje treba uzeti u obzir kada je reč o deci povratnicima:

- deca koja su napustila EU (s porodicom ili samostalno) da bi živela u terorističkoj organizaciji u inostranstvu i koja su se vratila (s porodicom ili samostalno);
- deca koja su rođena u terorističkim zonama sukoba i koja su zatim otišla u Evropu;
- deca koja su rođena u EU, a čiji su majka odnosno otac uključeni u terorističku organizaciju u inostranstvu (povratnica FTF koja se vratila dok je bila u drugom stanju). U tom slučaju, dete nije prethodno živelo u EU, ali nije živelo ni u terorističkoj zoni sukoba. Ova kategorija takođe je obuhvaćena u priručniku zato što povratnički status roditelja (jednog ili oba) može da utiče na dete u kasnijoj fazi života.

Reakcije neće uvek morati da se razlikuju od grupe do grupe, već će zavisiti od: stepena traume i indoktrinacije, karaktera i ličnosti, neposrednog okruženja deteta i tako dalje.

Deca različitih uzrasta

Iako je očigledno da je uzrast bitan kada je reč o deci povratnicima (kao i dužina perioda u kojem su bili izloženi konfliktnim situacijama i stepen uključenosti), ne postoji jasno definisana smernica o starosnim grupama u vezi s načinom reagovanja. Kada su u pitanju intervencije za decu, trebalo bi poštovati psihološke i psihijatrijske smernice. To znači da su deca klasifikovana u kategorije: **deca/predtinejdžeri i adolescenti**. Odluke o obeležjima svake kategorije treba da donesu profesionalci uzimajući u obzir razlike u razvoju i kulturi. Međutim, generalna smernica jeste da su predtinejdžeri mlađi od 12 ili 13 godina, a da se deca iznad te starosne granice smatraju adolescentima. Intervencije za adolescente moguće su samo ako su oni dostigli određeni kognitivni nivo.³⁴

Od trenutka začeća i tokom trudnoće, dete može da trpi zbog okolnosti u kojima živi majka; to može da doveđe do dugoročnih posledica po rođenju deteta. Ovde je uticaj stresnih perioda na dete u razvoju od presudnog značaja.³⁵ Ako je majka stalno u stanju fiziološkog stresa, to ima štetan uticaj na razvoj fetusa. Smatra se da opasnosti na taj razvoj u prve 3,5 godine (odnosno 1.000 dana) imaju ogroman uticaj na sposobnost deteta da učestvuje u svetu koji ga okružuje.³⁶

³⁴ Theodore, L. (2016) Handbook of Evidence-Based Interventions for Children and Adolescents. Springer, New York.

³⁵ Mulder, E. J., De Medina, P. R., Huijink, A. C., Van den Bergh, B. R., Buitelaar, J. K., & Visser, G. H. (2002). Prenatal maternal stress: effects on pregnancy and the (unborn) child. Early human development, vol. 70(1), pp. 3-14.

³⁶ Hair, N. L., Hanson, J. L., Wolfe, B. L., & Pollak, S. D. (2015). Association of child poverty, brain development, and academic achievement. JAMA pediatrics, vol. 169(9), pp. 822-829.

Kao posledica, ovo bi trebalo uzeti u obzir u postupanju s mlađom decom koja su izložena konfliktnim situacijama u vremenskom periodu koji je relativno dug u odnosu na njihov uzrast.

U slučajevima kada se starija deca (od 12 godina i starija) vrate s teritorije pod kontrolom Islamske Države i pretpostavlja se da su bila svedoci i učesnici u ekstremnom nasilju i zloupotrebi, postoje zabrinutost da su ta deca manje otvorena za intervencije i manje sposobna za promenu. Pored toga, na osnovu kriminološke literature koja ukazuje na uticaje vršnjačkih grupa na prestupe,³⁷ trebalo bi se ozbiljno zabrinuti zbog širenja radikalnih ideja među vršnjacima. Osim toga, neophodno je da sa starijom decom postupa odgovarajuća služba s ključnim uslugama (npr. psihološkom, obrazovnom, duhovnom), koje su posebno prilagođene njihovom stepenu razvoja. Ta deca ne treba da budu uključena u usluge za odrasle.

Međutim, bez obzira na uzrast deteta, zagovaranje razvoja fundamentalnih elemenata kao što su međuljudske veštine, upravljanje emocijama, stabilan porodični život itd. i dalje su ključ da se ovoj deci omogući da postanu pripadnici koji doprinose društvu.

Iskustvo u radu s decom koja su se vratila iz Sirije i Iraka i dalje je veoma ograničeno u EU. Međutim, postoji ogroman korpus iskustava i istraživanja o radu s decom koja su bila izložena ratnim situacijama (npr. deca vojnici), kao i o ozbiljnoj traumi i ekstremističkoj ideologiji uopšte. Pored toga, postoje i relevantne konvencije i međunarodni okviri koje oblikuju politike o pravima i zaštiti dece u osetljivim situacijama i koje pružaju smernice prilikom osmišljavanja politika i intervencija u toj oblasti.

Na osnovu ovog iskustva, praktičari koji rade s decom povratnicima, bilo da su policajci, stručnjaci za mentalno zdravlje, socijalni radnici ili nastavnici, treba prilikom osmišljavanja i sprovođenja intervencija da uzmu u obzir sledeće:

- Deca koja žive/odrastaju u zonama sukoba posebno su osetljiva zbog zlostavljanja s kojim se suočavaju i nasilja kojem su prisustvovali, kao i zbog činjenice da je njihov normalan društveni, moralni, emocionalni i kognitivni razvoj ometen i onemogućen usled ratnih iskustava.³⁸ Osim traume povezane sa životom u zoni sukoba, **proces preseljenja (povratka u EU) može da bude uzrok dodatne traume.** Ovo je još izraženije kada su porodice razdvojene ili kada deca sama putuju.
- Deca koja su izložena oružanim sukobima često će doživeti **višestruku i trajnu traumu**³⁹ povezana s međuljudskim/porodičnim nasiljem, seksualnim zlostavljanjem, gladovanjem, pothranjenošću, zanemarivanjem i napuštanjem. Izloženost višestrukim i ponovljenim traumama predstavlja značajan rizik za razvoj i sveopšte funkcionisanje dece.⁴⁰ Pored toga, postoje i velika mogućnost dalje traumatizacije usled procesa preseljenja i integracije.⁴¹ Nju izazivaju diskriminacija, isključivanje iz društva, nestabilnost, nezaposlenost roditelja i nedostatak vršnjačkih mreža podrške.
- Kada su deca uključena u nasilje, psihološki dokazi potvrđuju nesposobnost dece da na odgovarajući način pristanu na uključivanje u nasilne aktivnosti i nedostatak sposobnosti da u potpunosti shvate posledice tog uključivanja. Vaspitanje dece, kako i njihov biološki razvoj, odrediće u kojem će uzrastu moći da se očekuje da ona shvate i sagledaju posledice svojih postupaka. **Kao deca vojnici, i deca povratnici treba da se posmatraju kao žrtve, a u nekim slučajevima istovremeno i kao počinioци.**
- I pored toga što su se deca vratila u Evropu iz zone sukoba, praktičari treba da budu svesni da su deca i dalje **u tranzisionom okruženju.** Ovo je naročito slučaj kada su roditelji u zatvoru, a deca žive, na primer, u hramiteljskim porodicama. To je nekada prepreka u bavljenju traumom i ponovnom izgradnjom otpornosti⁴².

³⁷ Fergusson, D.M., Swain-Cambell, N.R. and Horwood, J. (2001) Deviant Peer Affiliations, Crime and Substance Use: A Fixed Effects Regression Analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol.30 (4) pp. 419–430.

³⁸ Kohrt, BA., Jordans, MJD., Koirala, S. et al (2014). Designing Mental Health Interventions Informed by Child Development and Human Biology Theory: A Social Ecology Intervention for Child Soldiers in Nepal. *American Journal of Human Biology*, vol. 27, pp. 27-40.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *The Lancet*, vol. 379(9812), pp. 266-282.

⁴² Otpornost se odnosi na sposobnost dece da se suoče i sposobnosti da reaguju kako na uobičajene, tako i na neuobičajene izazove koji se javljaju tokom njihovog razvoja.

- Ideologija Islamske Države i njena brižno orkestrirana infrastruktura zajednice stvorili su temelje za identitet dece koji takođe služi kao zaštitni faktor, omogućavajući im da ostanu otporni i dok žive u datim okolnostima. Intervencije usmerene na ideologiju/poglede na svet dece povratnika treba da imaju u vidu to da **dekonstruisanje temelja njihovog identiteta i tranzicija u novi identitet podrazumeva složen i dugotrajan proces**. Stoga ovakve intervencije treba da se primene u kontekstu širih procesa odnosno mera reintegracije i rehabilitacije.
- Po njihovom povratku, **društveno okruženje deteta** (porodica, zajednica i vršnjačke grupe) imaće veliki uticaj na uspešnost rehabilitacije i resocijalizacije. Praktičari treba da budu svesni da su pojedini povratnici bili pod lupom javnosti/lokalanog okruženja, pa su zbog toga stigmatizovani ili slavni u određenim zajednicama i grupama. Deca različitih uzrasta mogu da u budućnosti postanu meta maltretiranja i zastrašivanja ili, s druge strane, da ponovo budu vrbovana i vraćena u ekstremističke krugove.

Dodatna literatura: Novi priručnik UNODC: Od 2015. godine UNODC pruža tehničku pomoć zemaljama koje su suočene s vrbovanjem i eksplatacijom dece od strane terorista i nasilnih ekstremističkih grupa. Godine 2017. UNODC će objaviti Priručnik koji je usredsređen na tretman dece vrbovane i eksplatisane od strane terorističkih grupa. Priručnik koji je namenjen prvenstveno kreatorima zakona i politika, kao i praktičarima, usredsrediće se na različite uloge pravosudnih aktera u koordinaciji s ostalim sistemima u cilju reagovanja na tri ključne grupe izazova: (i) sprečavanje vrbovanja dece od strane terorističkih i nasilnih ekstremističkih grupa; (ii) prepoznavanje efikasnih pravosudnih odgovora u slučaju dece koju su vrbovale i eksplatisale takve grupe; (iii) promovisanje rehabilitacije i reintegracije te dece. Posebnu pažnju treba posvetiti specifičnoj situaciji i potrebama devojčica.

7.3 Strategija reagovanja na decu povratnike

Ključne prepostavke za strategiju reagovanja:

Kao što je navedeno u **tematskom dokumentu Deca povratnici iz konfliktnih zona RAN⁴³**, prilikom usvajanja politika i strategija u vezi s decom povratnicima, treba prepostaviti sledeće:

- *Sva deca* koja se vraćaju iz Iraka i Sirije bila su izložena određenom stepenu nasilja, pa im je neophodna intervencija.
- Na osnovu intenzivnih programa indoktrinacije, koje ima Islamska Država, mora se smatrati da su *sva deca* u određenom stepenu bila uključena u ekstremističku ideologiju Islamske Države.

Ove prepostavke ne znače da su sva deca sada ili će postati potencijalni nasilni ekstremisti ili teroristi. Međutim, može da bude značajno neprepoznavanje uticaja ovakve ideologije na potencijalnu (re)integraciju u evropsko društvo.

Tri ključna preduslova treba da usmere strategiju za intervencije:

1. **Fokus na ranu intervenciju i normalizaciju:** da bi se postigli najbolji mogući rezultati u resocijalizaciji dece povratnika u zapadno društvo, *počnite* da radite na normalizaciji svakodnevног života dece i da ih socijalizujete u odgovarajuće društvene mreže čim to bude moguće posle njihovog povratka. Deca će imati koristi od strukturisanog „normalnog“ i bezbednog okruženja u okviru kojeg mogu da se druže s vršnjacima u obdaništu ili školi. Osim toga, na osnovu opšthih kriminoloških nalaza, poznato je da će deca koja su počinila prestup pre 12. godine života mnogo verovatnije biti stalni prestupnici.⁴⁴ Iako ovi nalazi

⁴³ Radicalisation Awareness Network (RAN) (2016). Issue Paper: ‘Child returnees from conflict zones’. Available at https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_child_returnees_from_conflict_zones_112016_en.pdf.

⁴⁴ Loeber, R., Farrington, D.P. and Petechuk, D. (2003), Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. Child Delinquency, Bulletin Series (May). Available at <http://www.forensiccounselor.org/images/file/Child%20Delinquency%20Early%20Intervention%20and%20Prevention.pdf>.

nisu uvek povezani sa nasiljem, već pre s devijantnošću i još nije sprovedeno istraživanje o deci koja odrastaju na teritoriji pod terorističkom kontrolom, trebalo bi ih uzeti kao podsticaj za fokusiranje na ranu intervenciju (odnosno što je brže moguće posle povratka dece).

2. **Holistički multiagencijski pristup:** nijedna pojedinačna služba ne može da obezbedi neophodan holistički odgovor za decu povratnike u izolaciji. Prilikom osmišljavanja nacionalnog i lokalnog odgovora za decu povratnike neophodan je multiagencijski pristup kako bi se pozabavilo ličnim, porodičnim i društvenim potrebama deteta. Uopšteno uzev, najverovatnije će u takav pristup biti uključeni sledeći akteri: agencije za sprovođenje zakona, službe za rad sa decom, socijalne službe, lokalne vlasti, škole, zdravstvene ustanove, zatvorske i službe povezane s uslovnom kaznom (npr. kada su roditelji u zatvoru), biroi za zapošljavanje, sportske i rekreativne organizacije, verske i dobrotvorne organizacije itd.
3. **Specijalno prilagođen pristup zasnovan na proceni individualnih rizika i potreba:** svaki slučaj ima sopstveni istorijat, dinamiku, rizike i prilike za rehabilitaciju koje treba uneti u procenu rizika i potreba. Zato ti slučajevi zahtevaju specijalno prilagođen pristup koji uključuje gore pomenute relevantne aktere. Svoj deci je potrebna individualna procena situacije, potreba, pa čak i rizika kako bi se osmisnila odgovarajuća intervencija za svako dete.

Ovi preduslovi ne odnose se isključivo na decu povratnike i zasnovani su na opštoj najboljoj praksi u postupanju sa radikalizovanim pojedincima uključenim u nasilni ekstremizam i terorizam.

Strategija reagovanja može da obuhvati mnoštvo različitih intervencija koje služe da se postigne bezbednost i sigurnost samog deteta, kao i svih onih u njegovom društvenom okruženju. Pored toga, biće i intervencija koje će se usredsrediti na rehabilitaciju i resocijalizaciju deteta u bezbednom i stabilnom okruženju (npr. vraćanje u školu, obezbeđeno savetovanje, učešće u rekreativnim aktivnostima) i kojima je najvažnije blagostanje deteta, ali i opasnost da će dete postati nasilno odnosno radikalizovano u budućnosti. Metode i intervencije koje praktičari primenjuju u radu sa decom povratnicima detaljnije su objašnjene u sledećem odeljku.

Praksa na delu: Uputstva za postupanje s decom povratnicima u Francuskoj

Francuski premijer je 23. marta 2017. predstavio [uputstvo za francuske vlasti i praktičare o postupanju s maloletnim](#) Francuzima i strancima koji se vraćaju na teritoriju Francuske posle boravka u Iraku ili Siriji.

Ovaj pristup naglašava da će svaku individualnu situaciju procenjivati kompetentno tužilaštvo koje će doneti odluku o tome da li je potrebno krivično gonjenje. Tužilaštvo će uputiti predmet sudiji za maloletnike da bi izrekao sve zaštitne mere koje smatra neophodnim.

Cilj je da se obezbedi da sva deca dobiju odgovarajuću brigu (posle somatske i psihološke procene prilikom dolaska) i obrazovanje u skladu s njihovim potrebama, istovremeno ih štiteći od rizika stigmatizacije povezanog za njihovom porodičnom istorijom.

Školovanje je odgovornost akademskog direktora nacionalnih obrazovnih ustanova koji uspostavlja koordinaciju između raznih sektorskih službi koje čine nacionalni državni sistem, obrazovnih ustanova i svih ostalih aktera zaduženih za praćenje ovih maloletnika. Poštovaće se poverljiva priroda svih podeđijenih informacija.

Lokalne jedinice za prevenciju kriminala i radikalizacije i za podršku podršci porodice, u kojima predsedavaju prefekti u bliskoj saradnji s Državnim tužiocem, vode računa o celokupnom naknadnom praćenju ove dece i njihovih roditelja (bez obzira na to da li su protiv njih izrečene sudske mere).

Ovo uputstvo ističe potrebu za pravilnom obukom svih pojedinaca zaduženih za praćenje maloletnika i zahteva formiranje odbora u okviru Ministarstva pravde koje će procenjivati socijalnu i obrazovnu brigu o deci povratnicima.

Grafikon ispod daje pregled kruga za koordinaciju informacija koji će se primenjivati za decu povratnike.

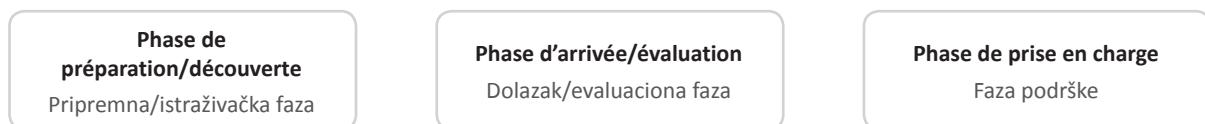
Dodatne informacije dostupne su na internetu.

CIRCUIT D'INFORMATION / INFORMACIONA MREŽA

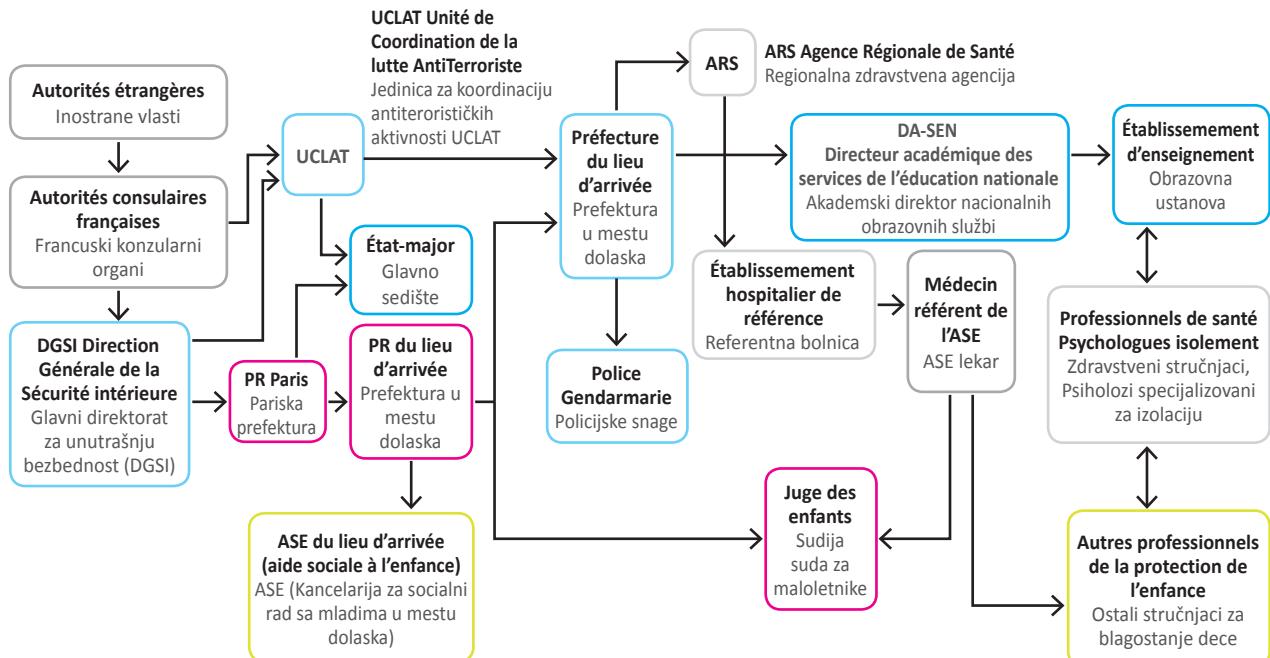
Aneks 3 za „Instruction relative à la prise en charge des mineurs à leur retour de zone irako-syrienne“

– prevod obezbedio RAN CoE

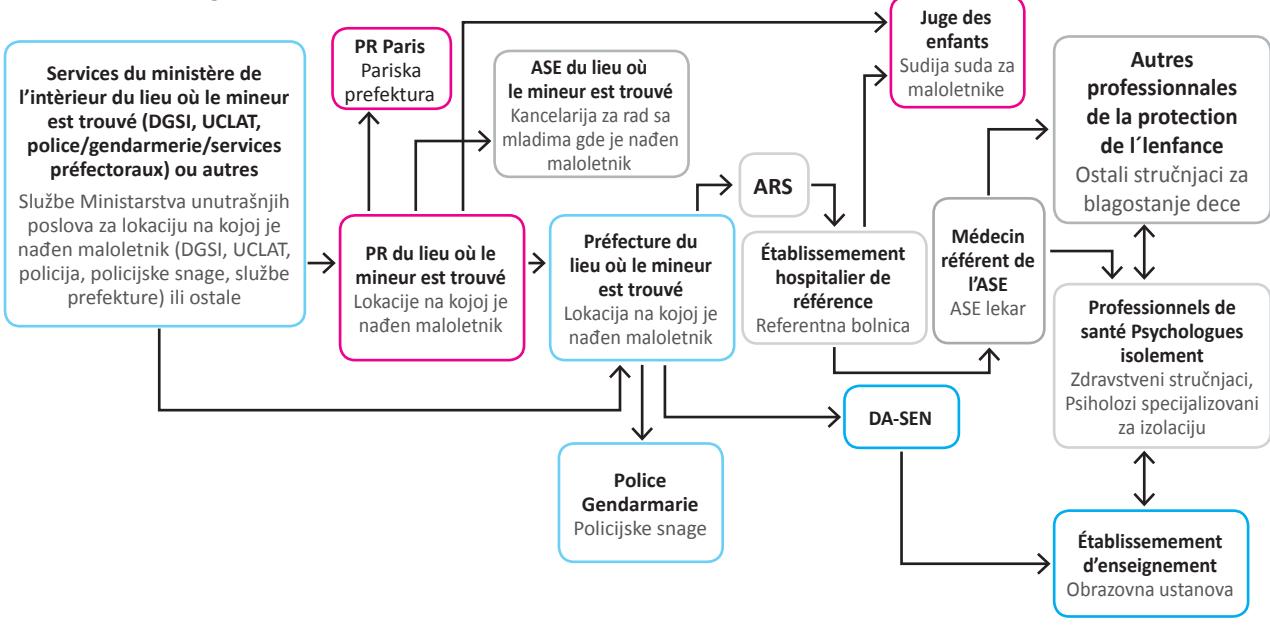
Smernice o podršci maloletnicima po povratku iz iračko-sirijske zone

Entrée programmée / Predviđeni ulazak

Entrée clandestine / Ilegalni ulazak

Ministère des affaires étrangères
Ministarstvo inostranih poslova

Ministère de l'intérieur
Ministarstvo unutrašnjih poslova

Justice
Pravosuđe

Services sociaux
Socijalne službe

Santé
Psychologues
Zdravlje, psihologija

Éducation nationale
Državno obrazovanje

7.4 Metode i intervencije

7.4.1 Zakonski odgovor i zaštita dece

Kada se dete vрати у ЕУ након боравка (или боравка родитеља) у зони сукоба под терористичком контролом, јавља се неколико важних **правних питања**. Практичари који раде с том дејствијом морају бити упознати с овим правним питањима, као и са утицајем који она могу имати на рехабилитацију и ресоцијализацију dece.

- **Nacionalnost deteta:** nacionalност детета и, самим тим, држављанство, зависиће од правне процене у оквиру сваке државе чланице ЕУ. Потешкоће се најчешће јављају када је дете рођено у зони сукоба и не постоје никаква документа која би потврдила биолошку повезаност између детета и родитеља. Међутим, за обезбеђивање reintegracije детета важно је одредити његов правни статус. У неизвесним случајевима DNK тестирање може да пружи доказ о биолошкој повезаности. Када не постоји DNK доказ о биолошкој повезаности, од законодавства и правне науке који важе у датој држави зависи да ли ће детету бити дозвољен улазак у ЕУ или не и с којим статусом.
- **Starateljstvo nad detetom:** могућа су питања о томе ко има starateljstvo над дететом. Као и код националности, посебне правне одлуке зависиће од дате државе. У већини случајева, ако су родитељи и даље zajedno, а сматра се да је један од родитеља у стању да брине о детету, они ће добити (зажедничко) starateljstvo. Много је проблематičније ако један или оба родитеља нису у стању да брину о детету зато што су, нпр. у затвору, физички/ментално нестабилни или представљају потенцијални ризик по детету. У тим случајевима ће робдина попут деде и баке моžda hteti да траži starateljstvo. Уколико решење не буде пронађено у друштвеном окружењу детета, биće одређен посебан staratelj i дете ће бити смештено у неку уstanovu ili u hraniteljsku porodicu. Практичари морају да буду укључени у борбу око starateljstva, као и да умане утицај који ће то имати на дете и његову окolinu. Пракса показује да деца обично остaju с мајком јер се повратнице ређе кривично gone.
- **Krivično gonjenje deteta:** како се обелоданjuju sve страшније приče о улоzi dece u ratovanju u okviru терористичких група (нпр. као бомбаши-самоубице, војници или дželati), све чешће се поставља питање о томе да ли су ова деца одговорна пред законом. Као што је наведено у извештају Међuregionalnog instituta Уједињених нација за истраживање злочина и правде (UNICRI) из 2016. под насловом „Deca i borba protiv terorizma“, постојећи законски оквир о деци коју су vrbovane oružane ili терористичке групе је сложен. Када је рећ о vrbovanju за oružane групе или snage, међunarodno право, sporazumi i protokoli podržавају правак razmišljanja da decu mlađu od 18 godina ne bi trebalo krivično goniti zbog tih radnji, već ih treba reintegrисати i rehabilitovati, без обзира на то да ли су vrbovana na silu ili dobровољно i da li su aktivno ratovali ili su imali неку sporednu ulogu. Међутим, ситуација постаје mnogo složenija u vezi s терористичким групама. Државе чланице ЕУ усвавају sopstvene zakonske okvire o терористичким групама i radnjama, као i o uzrastu u kojem se деци može suditi kao odraslima, a u skladu sa zakonskim okvirom EU i ostalim međunarodnim sporazumima. Prema UNICRI, do sada izgleda nije postojao poseban законски оквир о деци коју су vrbovane oružane ili терористичке групе. Najnovija правна теорија показује да се законске одредбе о малоletnicima примењују и на оптужбе за тероризам. Извештај UNICRI препоручује да „slučajevi s decom uključenom u radnje povezane s terorizmom treba da se rešavaju u skladu s postupkom za maloletnike i pred sudom za maloletnike. Teroristički prestupi ne bi trebalo da se tretiraju drugačije od ostalih krivičnih prestupa koji uključuju decu.“
- **Prava deteta i zaštita deteta:** све државе чланице ЕУ ратификовале су Конвенцију UN о правима детета (UNCRC) и на то су обавезне према међunarодном праву. Принцип у основи ове Конвенције јесте да све државе поступају у најбољим интересима детета. Осим тога, Конвенција обухвата усклађеност са законима о starateljstvu i brizi o деци како би се обезбедило да сва деца имају основна права, као што је право на живот, на sopstveno име и идентитет, родитељско вaspitanje u okviru porodice ili kulturološke групе, i da je povezano s оба родитеља чак и ако они не живе zajedno. Државе имају обавезу да родитељима omoguće izvršavanje svojih родитељskih dužnosti. Postoji i obaveza da se zaseban законски заступник обезбеди детету u свим судским споровима око бриге о njemu i da se garantuje da ће u tim случајевима biti saslušano i mišljenje детета. Исто тако, Конвенција navodi da све uključene strane морају да „preduzmu sve odgovarajuće законодавне, административне, социјалне i образовне mere kako bi se дете заштитilo od svih

oblika fizičkog ili mentalnog nasilja". EU uzima Konvenciju kao početnu tačku za prava deteta i izgradila je svoje politike i postupke u skladu sa Konvencijom. Kada je reč o deci povratnicima, naročito onoj za koju se veruje da su bila uključena u terorističke aktivnosti, izveštaj UNICRI zaključuje sledeće:

„Uopšteno gledano, osnovni principi Konvencije UN, uključujući i pravo deteta na ostvarivanje svojih najboljih interesa kao primarni cilj, izgleda da se ne sprovode u vezi s decom uključenom u terorističke aktivnosti niti u vezi s merama koje se izriču članovima njihovih porodica. Osim toga, nije očigledno da se član 40 (3)(b) [Konvencije UN], koji zahteva od država da uvedu mere za postupanje prema deci ne pribegavajući sudskim postupcima, ili član 37 (b) koji zahteva da se uskraćivanje slobode primenjuje samo kao poslednja instanca i to u najkraćem mogućem vremenskom periodu, primenjuju na bilo kakav smislen način kada je reč o deci uključenoj u aktivnosti povezane s terorizmom“.

U skladu s ovim nalazima i zaključcima, jedna od glavnih preporuka UNICRI je: „Države treba podsticati da obezbede da zakonodavstvo o terorizmu obrati posebnu pažnju na decu i da budu zagarantovana prava deteta koja mu pripadaju prema međunarodnim sporazumima. Ovo će verovatno zahtevati posebne zakonodavne odredbe u vezi s decom od slanja u pritvor do zatvorske kazne i reintegracije u domaćem zakonodavstvu.“

Za više informacija o ovoj temi vidite [Nojšatelski memorandum o dobrim pravosudnim praksama za maloletnike u antiterorističkom kontekstu](#).

- **Multiagencijski pristup i deljenje informacija:** sve države članice UN imaju strukture i procedure koje se bave ranjivom decom. Međutim, deca povratnici predstavljaju novu grupu koja zahteva prilagođavanje postojećih struktura sadašnjoj stvarnosti u smislu saradnje, utvrđivanja odgovornosti, koordinacije i deljenja informacija. Za efikasan, brz i delotvoran rad u multiagencijskom pristupu i za njegovo prilagođavanje deci povratnicima neophodno je sledeće:
  - Jasna zakonska pravila i propisi o deljenju informacija, naročito kada je reč o postupanju sa decom u osetljivim situacijama (roditelji narkomani, porodično nasilje, seksualno zlostavljanje). Praksa pokazuje da je deljenje informacija prikupljenih u bezbednosne svrhe izuzetno teško, mada je ponekad neophodno da bi službe za rad sa decom ili socijalne službe obavile pravilnu procenu potreba deteta. Ovo u nekim slučajevima zahteva prostor za pristup poverljivim informacijama. S druge strane, stručnjaci za podršku porodice mogu saznati nešto o poreklu ili okolnostima deteta što bi moglo da utiče na njegovu bezbednost i sigurnost. Ova vrsta informacija treba da se podeli na strukturisan način s policijom i obaveštajnim službama.
  - Deo strategije reagovanja treba da bude pregled postojećih zakonskih okvira za saradnju između službi kako bi se postigla bezbednost i sigurnost, zaštitilo blagostanje deteta i izradilo odgovarajuće zakonodavstvo koje omogućava deljenje neophodnih informacija.
  - Ujedinjavanje različitih ekspertiza za partnerskim okruglim stolom ili u stručnim jedinicama. Za decu povratnike treba da postoji ekspertiza o traumi (razvoj i način reagovanja), opštem razvoju deteta, prikupljanju podataka, pravosuđu, podršci porodice, obrazovanju i tako dalje. Ove multiagencijske stručne jedinice mogu da pomognu u posebnim slučajevima tako što će osmislit celokupnu obuku za praktičare prve linije i proceniti rizike i potrebe.
- **Pravne smernice za praktičare:** praktičari kao što su stručnjaci za podršku porodice i socijalni radnici u kontaktu s detetom i ostalim povratnicima suočavaju se s brojnim pitanjima koja postavljaju povratnikova porodica i društveni kontakti, uključujući i pitanja pravne prirode. Ona mogu da obuhvate starateljstvo, podršku za slanje novca, nacionalnost, državljanstvo itd. Praktičari takođe govore o povećanom broju sudskih procesa o ovim pitanjima. Da bi se obezbedile tačne informacije pojedincima i porodicama, te da bi se zaštitili praktičari koji su možda uključeni u sudske procese, toplo se preporučuje formiranje strukture za pravnu podršku. To bi bilo mesto (fizički prostor ili na internetu) gde socijalni radnici

ili stručnjaci za podršku porodice mogu da zatraže pravne smernice o pitanjima koja im postavljaju porodice povratnika. Može se razmisliti i o odgovarajućoj pravnoj obuci za praktičare koji se bave decom. Obim te obuke mogao bi da se proširi i obuhvati opšti fokus na prava dece, a naročito na prava dece koja su bila žrtve nasilja, kao i na prava dece u kontaktu s pravosudnim sistemom.

Studija slučaja – prepreke u radu sa decom povratnicima

Žena stara 35 godina s troje dece vratila se s teritorije pod kontrolom Islamske Države nakon perioda od dve godine. Bezbednosne službe su sačekale ženu na aerodromu, ali ona nije uhapšena niti krivično gonjena. Bezbednosne službe su ostale u kontaktu s njom i povremeno su je posećivale. Socijalne službe nisu obaveštene, ali su posle nekoliko meseci saznale za njen povratak. Kada su je socijalni radnici posetili, ona nije želela da priča o svom iskustvu niti o tome gde je bila. Tvrđila je da je živila van teritorije pod kontrolom Islamske Države i da nije učestvovala u aktivnostima Islamske Države. Socijalni radnici su preko njene rodbine saznali da je ova žena s decom zaista živila u Islamskoj Državi i da gaji velike simpatije prema ovoj organizaciji. Njen najstariji sin takođe je bio uključen u indoktrinaciju i bio u kampu za obuku. Ona je uodata za ekstremistu kao druga žena i potpuno je prekinula svaki kontakt s vlastima. Socijalne službe ne mogu da istražuju niti da joj oduzmu decu. Zbog ograničenja u deljenju informacija, nikakve informacije ne smeju da se otkriju školi koju pohađaju njena deca.

Naučene lekcije:

- Prvi period po povratku kući najvažniji je u smislu ostvarivanja kontakta i nuđenja intervencija jer će većina povratnika u tom trenutku biti spremna da razgovara i sarađuje.
- Ako se informacije ne podele, to može otežati sprovođenje intervencija. U tom slučaju, nemogućnost otkrivanja informacija socijalnim službama ili školi značilo je da je bilo teško doći do ove žene ili njene dece.
- Od presudnog značaja jeste to da deca budu uključena od samog početka i da im se ponudi mentalna briga kako bi se izlečila od traume.

7.4.2 Procena rizika i potreba

Rehabilitacija i resocijalizacija dece u velikoj meri zavisi od procena rizika i potreba. Procene treba da obuhvate fizičko i mentalno stanje deteta, stepen traume, stepen indoktrinacije/ekstremističkog načina razmišljanja, stav prema nasilju i slično. Trenutno ne postoje posebne procene rizika za decu povratnike. Međutim, praktičari mogu da iskoriste postojeće psihometrijske alatke koje procenjuju, na primer, multikulturalnost, grupni identitet, kognitivnu fleksibilnost i religioznost.⁴⁵ Pošto su postojeće specijalne procene rizika osmisljene za odrasle i još su u ranoj fazi kada je reč o bazi dokaza, one nisu pogodne za decu povratnike. Imajući u vidu činjenicu da se deca još razvijaju, možda je adekvatnija alatka primena individualnih procena koje obuhvataju procenu rizika, ali se usredsređuju na celokupnu situaciju i potrebe deteta, a u pravcu ostvarivanja njegovih najboljih interesa. Važno je napraviti razliku između devojčica i dečaka povratnika zato što su mnogi od njih možda bili izloženi različitim vrstama nasilja/traume, pa su im zbog toga potrebne specijalne intervencije. Države članice UN stoga treba da investiraju u izradu specijalnih procena za decu povratnike.

⁴⁵ Saklofske, D. H. Schwean, V. L., Reynolds, C. R. (2013) The Oxford Handbook of Child Psychological Assessment. Oxford University Press.

Praksa na delu: Orhus alatka za proveru porodica i dece (u fazi razvoja).

Socijalne službe i infocentar u Orhusu trenutno razvijaju alatku za proveru koju će koristiti praktičari usredsređeni na proces deradikalizacije. Na kraju će ova alatka za proveru imati četiri kategorije dece:

- 9 meseci – 1 godina
- 1–6 godina
- 6–12 godina
- 12–18 godina

Za više informacija o ovoj alatki u fazi razvoja obratite se Orhus infocentru: Christina Lehtinen – cle@aarhus.dk.

7.4.3 Smeštaj i životni uslovi

Postupak u vezi sa starateljstvom utvrdiće gde dete živi. Dete može da živi s roditeljima (jednim ili oba), de-dom i bakom ili ostalim članovima porodice. Deca mogu da žive i u ustanovi ili u hraniteljskoj porodici ukoliko se utvrdi da je njihova biološka porodica nepodobna ili čak predstavlja rizik po rehabilitaciju dece. Ova opcija trebalo bi da bude poslednje sredstvo jer je uticaj na dete značajan i nepredvidiv. Dete može da se vrati u rodno mesto ili grad svojih roditelja (jednog ili oba) ili da otpočne novi život na nekom drugom mestu. Pored zakonskih postupaka i (u nekim slučajevima) zabrana, važno je naglasiti značaj novih uslova života u procesu rehabilitacije. U svrhe rehabilitacije, normalizacija mora da usledi što je pre moguće, ali na nju mogu da utiču faktori kao što je:

- zapošljavanje roditelja;
- strukturisan svakodnevni život;
- dostupnost privatnog životnog prostora;
- dostupnost obrazovanja i rekreativne aktivnosti;
- život u odgovarajućoj zajednici;
- pristup vršnjačkim grupama;
- uzori;
- osećaj samoopredeljenosti.

O ovim faktorima treba da vode računa lica odgovorna za odlučivanje o životnim uslovima deteta (što zavisi od države članice EU, ali je pod najvećim uticajem roditelja/najbliže porodice, lokalnih vlasti, službi za zaštitu dece, sudova za maloletnike).

Studija slučaja: Povratnica s troje dece

Povratnica stara 30 godina boravila je u Siriji 8 meseci s mužem i dvoje dece. Vratila se s decom kada je bila u poodmakloj fazi trudnoće. Njen muž je navodno mrtav. Nije uhapšena pre istrage, a sada živi s troje dece i pokušava da nađe posao. Posle njenog povratka uključile su se brojne organizacije. U početku su bile uključene brojne socijalne službe zbog zabrinutosti za decu i za njeno mentalno stanje (deca su bila pothranjena kada su se vratila), a te službe i dalje prate blagostanje dece. Uključene su i policija i opština, a njihovi predstavnici redovno posećuju ženu. Imenovan je vođa slučaja za koordinaciju celokupne potrebne brige. U njenoj neformalnoj mreži aktivna je njena sestra koja joj pomaže kada treba da ode na zakazani sastanak ili da razgovara sa zvaničnicima. Ova žena je takođe u kontaktu sa svojom porodicom i s muževljevom porodicom, ali u manjoj meri.

Naučene lekcije:

- Važno je proceniti verovatnoću da povratnik ponovo ode na teritoriju pod terorističkom kontrolom kako bi se, na primer, pridružio bračnom partneru. U konkretnom slučaju, ovo je u početku delovalo sasvim moguće, pa se raspravljalo o načinima da se spreči odlazak ove žene u Siriju, a pominjalo se i oduzimanje pasoša. Bitno je imati dobre formalne i neformalne mreže koje mogu da obezbede informacije o povratnicima.
- Postizanje dogovora između socijalnih službi i povratnika može da održi porodicu na okupu. Ovde su postojali razlozi za zabrinutost zbog bezbednosti i sigurnosti dece. Ipak, povratnica je sarađivala sa socijalnim službama, poštovala dogovore, pa joj deca nisu oduzeta.
- Važno je sagledati širu mrežu oko povratnika. Jedan od izazova u konkretnom slučaju jeste to što nije poznato kakav uticaj na nju imaju svekar i svekrrva jer je njihov mlađi sin takođe otišao u Siriju. Postojala je bojazan da bi oni mogli loše da utiču na ovu ženu i njenu decu.
- Ulaganje u brojne vrste podrške i izgradnju odnosa pomaže praktičarima da procene rizike i pronađu prilike za oslobađanje i deradikalizaciju. Mentalno zdravlje ove povratnice je provereno i sada joj se pruža psihološka pomoć. Ona takođe dobija novčanu pomoć jer traži posao, pa se prijavila za socijalnu pomoć neophodnu da bi organizovala život.

7.4.4 Podrška porodice

Bez obzira na to da li su povratnici u biološkoj ili hraniteljskoj porodici, njihovo neposredno društveno okruženje ima presudnu ulogu u procesu rehabilitacije. Kada je reč o deci povratnicima, čitava biološka porodica je najverovatnije doživela sukobe i traumu, pa to predstavlja znatan rizik po blagostanje i stabilnost deteta. Zbog toga ovim porodicama kao osnovnoj jedinici treba obezbediti podršku i stručno usmeravanje (psihološko, o traumi, teološko, pedagoško) kako bi im se pomoglo u reagovanju na traumu i sadašnje okolnosti i probudio njihovu svest o načinima na koje mogu da pomognu u stvaranju bezbednog i stabilnog okruženja u kojem će dete odrastati. (Videti poglavlje 4 za više informacija o podršci porodice.)

7.4.5 Uloga predškolskih ustanova i škola

Dostupnost obrazovanja je od odlučujućeg značaja u procesu rehabilitacije dece povratnika. Ovo je značajan zaštitni faktor jer stvara osećaj bezbednosti, normalizuje svakodnevni život deteta, izlaže ga kulturološkoj različitosti i povećava interakciju s pojedincima van kuće.⁴⁶ Diskusije praktičara u okviru Radne grupe za obrazovanje RAN pružile su značajan uvid (u nastavku) o tome kako škole treba da se uključe u rehabilitaciju dece povratnika ne ugrožavajući bezbednost ostale dece, školskog osoblja i ostalih direktno uključenih strana.

⁴⁶ Kia Keating & Ellis 2007; Hart, 2009

Studija slučaja – Dete koje se vratilo u školu

U martu 2014. godine maloletni mladić je došao – u pratinji oca – da se upiše u školu. Posle ispitivanja je utvrđeno da je dečak bio u Siriji tri meseca i da se upravo vratio. On je takođe poхађao program obuke tokom boravka u Siriji. Ubrzo se pojavio pred sudom za maloletnike gde je sudija doneo odluku da se vradi u školu što je pre moguće. Ta odluka doneta je u roku od jedne sedmice od njegovog povratka. Priča o njegovom povratku imala je nekoliko verzija: 1. Pobegao je zato što je htio da se vrati kući. 2. Otišao je u Istanbul da kupi topliju odeću i zatim pobegao. 3. Vratio se zajedno sa starijim prijateljem.

Zato što je ova škola u to vreme bila suočena sa nekoliko omladinaca koji su vršili radikalizaciju, direktor je odlučio da održi sastanak iza zatvorenih vrata s nekoliko nastavnika kako bi ispitao njihovu reakciju i proverio da li bi mogli da prihvate ovog dečaka u učionici. Nastavnici su se uspaničili, neki su počeli da plaču, a neki su hteli da daju ostavku. Na osnovu tog iskustva, direktor je odlučio da dečaka uputi u drugu školu i u poverenju se obratio jednom kolegi. Obavešteni su samo direktor škole, socijalni radnik, veroučitelj i razredni nastavnik. Sudija za maloletnike takođe je naredio i rad s ličnim instruktorom, pa je otac – u ovom slučaju samohrani roditelj – dobio neophodna uputstva. Proces reintegracije je dobro prošao. Dečak je maturirao na kraju redovne školske godine.

- **Normalizacija kao glavni princip:** Glavni princip u bavljenju povratnicima u obrazovnom okruženju jeste „povratak na normalu“ što je pre moguće. Škole treba da obezbede siguran i uređen prostor u kojem će deca i mlađi osećati podršku, gde postoji struktura i pravila, pa je stres ublažen. Treba na minimum smanjiti rizik od toga da se neki učenik posmatra kao „drugaciji“ i treba uložiti napore da on ne bude u centru pažnje.
- **Postupanje s potencijalnim rizicima koje predstavljaju decu povratnici:** Zbog istorijata i ličnih iskustava, nekada se može pojavitи zabrinutost da će dete povratnik predstavljati opasnost po ostalu decu u školi; iako je to malo verovatno, svest o traumatskim reakcijama (kao što je podražavanje, a u malom broju slučaja i pravo nasilje) i spremnost za bavljenje tim reakcijama trebalo bi da budu sastavni dio procesa obuke za nastavnike. Kao što je već navedeno, procena rizika i potreba treba da se obavi pre nego što dete stigne u školsko okruženje.
- **Škole treba da podstaknu decu na razvoj mišljenja i odgovornosti:** Decu treba podržati kako bi postala pozitivni članovi školske zajednice i dati im priliku da budu uspešna. Ovo je još važnije za decu koja osećaju nepravdu i ljuta su ili zabrinuta zbog događaja u privatnom životu i u svetu. Bavljenje besom i percipiranim nezadovoljstvom i nepravdom je presudno za stvaranje otpornosti prema ekstremističkim rizicima.
- **Prevazići nevoljnost nekih škola da prihvate decu povratnike:** Pojedine škole su nespremne da prihvate decu povratnike jer se plaše da će se ekstremističke ideje raširiti u školi, pa da su čak mogući i teroristički činovi. Ovo bi moglo da stvori tenzije u školi i široj zajednici. Da bi se prevazišli ovi izazovi, osoba/telo koje je prihvatljivo i uživa poverenje školskih upravnika treba da budu imenovani za diskusiju, uбеđivanje i pregovaranje sa školama o saradnji.
- **Deljenje informacija po dolasku deteta povratnika:** Važno je da dete ne dođe u školu nenajavljen. Direktora škole treba obavestiti, a dete treba tretirati u skladu sa školskim procedurama za zaštitu dece. Iako postoje neke koristi od deljenja informacija sa većim brojem zaposlenih, to bi moglo da dovede do predrasuda i stigmatizacije koje usporavaju proces normalizacije. Možda je korisno porazgovarati s porodicom o tome koje informacije treba podeliti i sa kime.
- **Škole treba da obrate dodatnu pažnju na napredak deteta:** Rukovodstvo škole treba da se postara da dete dobije posebnu pažnju i da se sve vreme informiše o aktivnostima i blagostanju deteta. Rukovodstvo može da postavi pitanja zaposlenima, da razgovara s detetom i da odredi nekog zaposlenog za pažljivo posmatranje deteta.

- **Razviti strukturu podrške za škole:** Ovo je neophodno kako bi se školama objasnilo na koje stručnjake mogu da se oslove u radu s decom povratnicima. U multiagencijskoj saradnji škole treba da sarađuju s partnerima u brizi o deci, sa socijalnim radnicima, policajcima, službama za mentalno zdravlje, stručnjacima za traume, službama za fizičko zdravlje, radnicima sa omladinom, NVO s relevantnom stručnošću i organizatorima vanškolskih aktivnosti u cilju podsticanja integracije.
- **Odrediti srednji period prilagođavanja za dete:** Ovo bi moglo da pomogne detetu pri (novom) početku u školskom sistemu (nakon života u potpuno drugaćijem okruženju). Taj period trebalo bi da bude što kraći. U pojedinim zemljama deca moraju odmah da uđu u školski sistem u skladu sa zakonodavstvom/ organizacijom sistema. Tokom perioda prilagođavanja važno je izgraditi poverenje i povezati se s detetom i njegovom porodicom. Tokom tog perioda moguće je obaviti procenu potreba i testirati znanje jezika, psihološko blagostanje i intelektualne sposobnosti.
- **Pronaći dobro slaganje između deteta povratnika i škole:** Neke škole će bolje odgovarati detetu od drugih. Lice koje je odgovorno za škole ili specijalni centar mogu da imaju ključnu ulogu u prepoznavanju najpogodnijih škola. Oni treba da dobiju dodatnu obuku, podršku i finansijska sredstva. Povratak u staro okruženje i školu nekada nisu korisni za dete i porodicu. Premeštaj je u interesu deteta, pa ono – kao i ostali članovi porodice – mogu da krenu od samog početka, bez stigmatizacije ili divljenja. Preporučljivo je izbegavati upis ove dece u škole koje se nalaze blizu mesta napada u Evropi zbog prisustva traumatisovane ili viktimizovane dece i nastavnog osoblja.
- **Postupanje s publicitetom i reakcijama u štampi:** Škole treba da znaju da upisivanje deteta povratnika može da doneše publicitet i tenzije u okviru (školske) zajednice. Roditelji, štampa i političari nekada počinju da postavljaju pitanja i traže razloge za zabrinutost. Za to je potrebna strategija, pa je poverljivost od presudnog značaja. Škole treba da su u stanju da koriste svoj protokol za kriznu komunikaciju. Ako još nemaju protokol, mogle bi da se rukovode prema načinu na koji tretiraju decu sa kriminalnom prošlošću kada se vrati u školu. Preporučuje se da škole prethodno razgovaraju o svojoj strategiji sa nadležnim lokalnim telom/osobom. Uopšteno govoreći, škole ne bi trebalo da daju izjave za štampu.
- **Specijalni programi za decu povratnike:** Kada je reč o ostalim osetljivim pitanjima u vezi s decom, mladi povratnici ne bi trebalo da se izoluju ili prepoznaju za „specijalni“ tretman. Ipak, to ne poništava potrebu za prilagođenim individualnim programima podrške posle procene potreba. Procenu treba obaviti zajedno sa čitavom porodicom i mrežom podrške koja postoji van škole. Rezultati će pomoći školi da proceni kapacitete za učenje.
- **Omogućavanje pristupa ekspertizi o traumi i ekstremizmu:** Iako je školsko osoblje uglavnom obučeno za postupanje s osetljivom decom, preporučuje se dodatna obuka o ekstremizmu i okolnostima u kojima su živela deca povratnici. Škola takođe treba da ima pristup stručnom timu o ovim temama kako bi dobila pomoći i podršku u problematičnim situacijama.

7.4.6 Praksa na osnovu saznanja o traumi

Kao što je jasno naznačeno u tematskom dokumentu RAN Deca povratnici iz konfliktnih zona⁴⁷, svest o traumi je veština koju bi trebalo da savladaju svi praktičari prve linije koji rade s decom povratnicima. Sposobnost prepoznavanja znakova i simptoma traume presudna je za pravilno tumačenje ponašanja dece i osmišljavanje odgovarajućih intervencija. Potrebu za ovom veštinom naglasili su praktičari u Radnoj grupi RAN za zdravstvena i socijalna pitanja (H&SC), koji su takođe pomenuli potrebu za „praksom na osnovu saznanja o traumi“ u radu s decom povratnicima.

Praktičari u radu s decom koja su odrasla u radikalnom okruženju (kako u Evropi, tako i u sadašnjim ratnim zonama) treba da se potruže da shvate različitu prirodu traume i njenog uticaja. Trauma izaziva **reakciju za-**

⁴⁷ Radicalisation Awareness Network (RAN) (2016). Issue Paper: ‘Child returnees from conflict zones’. Available at https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_child_returnees_from_conflict_zones_112016_en.pdf.

visnu od opterećenja – što veću traumu dete doživi, to je veća verovatnoća da će imati psiholoških i fizičkih problema. Rezultirajuće ponašanje obuhvata tendenciju pogrešnog tumačenja razgovora, preteranu osetljivost, kao i preterano reagovanje ili izostanak reagovanja (ili i jedno i drugo) na podsticaje. Kod ove dece se često postavlja pogrešna dijagnoza poremećaja ličnosti, što ukazuje na potrebu da profesionalci podele informacije o ličnoj prošlosti pojedinačne dece.

Praktičari treba da shvate kako funkcioniše „mozak za opstanak“ kod ove dece, odnosno da ona na traumu reaguju po principu **beži / bori se / stani** (što su prirodne reakcije nižih funkcija mozga). Kada osete da su u opasnosti, ljudi će se boriti protiv te opasnosti, pobeti ili stati „kao zamrznuti“. Ovo je tačka kada „mozak koji misli“ kod dece s traumom ustupa mesto nižim funkcijama mozga koje se odmah prebacuju na „režim opstanka“. Do dece koja su u režimu opstanka teško se dopire zato što je njihov početni odgovor da prežive ili da „reaguju“, a ne da razmišljaju „racionalno“ i da vode dijalog sa stručnjacima koji pokušavaju da im pomognu.

Treba shvatiti da nije reč o „neuspehu“ ove dece da se povežu sa službama, kao što se obično prepostavlja, već ta deca „nisu u stanju da se povežu“ zbog percipirane opasnosti. Stručnjaci koji osporavaju ekstremističke ideologije to ne mogu da urade kada je dete u režimu „beži / bori se / stani“ zato što dete u tom trenutku nije sposobno za „razmišljanje“. Važno je postarati se da se dete oseća bezbedno; proces izgradnje odnosa i stvaranja prijatnog i toplog okruženja su ključni faktori koji doprinose **tranziciji deteta iz „režima opstanka“ u „režim razmišljanja“**.

Proces stvaranja bezbednog i stabilnog okruženja i izgradnje odnosa s detetom povratnikom može da potraje nekoliko meseci. Iako je neophodno obezbediti efikasan kontakt pre početka rada na opovrgavanju ekstremističkih pogleda, pojedina istraživanja tvrde da ne treba pokušavati nikakvu značajnu terapeutsku intervenciju najmanje šest meseci jer je deci potrebno da se fizički i psihički prilagode novom okruženju. To ne znači da ne treba pružiti podršku, ali deca koja su doživela ozbiljnu traumu obično su problematična kada je reč o poverenju, što može dodatno ometati uključivanje u terapiju.

Da bi razvili praksu na osnovu saznanja o traumi, praktičari RAN H&SC preporučuju rad s decom na bazi podelenog plana brige u kojem različita tela i ustanove imaju odgovornost i obezbeđuju različite intervencije, a jedan vođa slučaja garantuje kontinuitet podrške. Svi uključeni partneri treba da budu svesni postojanja traume i načina na koji da reaguju. Ovo obuhvata praktičare i osoblje prve linije, kao što su radnici na prijemnom odeljenju koji su često prvi sa kojima se stupa u kontakt u organizacijama. Bitno je da oni shvate načine na koji je ponašanje ove dece odnosno njihovih porodica povezano sa traumom (npr. dete može da bude agresivno zato što je u „režimu opstanka“).

Dodatna literatura: RAN ex post evaluacija sa sastanka RAN H&SC na temu „Deca i mladi koji odraštaju u radikalizovanoj porodici/okruženju“ bavi se traumom i praksom na osnovu saznanja o traumi detaljno i u vezi sa decom.

7.4.7 Bavljenje ekstremističkom ideologijom

Kao što je pomenuto na početku ovog poglavlja, **praktičari treba da prepostave da su deca povratnici u određenom stepenu bila uključena u ekstremističku ideologiju Islamske Države**. Kod odraslih se bavljenje ideoleskom komponentom radikalizacije kroz intervencije obično naziva „deradikalizacija“. Prilagođeni programi deradikalizacije, međutim, tek treba da se osmisle za decu povratnike. Važno je napomenuti da će se u mnogim slučajevima kada je dete u stabilnom domu i redovno pohađa školu, a kada se porodica kao jedinica reintegriše u društvo (npr.

kada roditelji nađu posao ili se školuju), pitanje ekstremizma samo od sebe rešiti. To se dešava zato što je identitet čvrsto povezan sa svakodnevnim iskustvima kod dece koja odrastaju u zoni sukoba. Promena iskustava često je propraćena promenom u stvarima i osobama s kojima se dete identificuje.

Ekstremizam se takođe mora obraditi i to na suptilan način, kroz nijansiran i pažljiv pristup. Pokretanje programa deradikalizacije za mlade koji direktno suočavaju mlade sa pitanjima ideologije i identiteta mogu da dovedu do **krize identiteta kod mladih**, koja će biti pogoršana uobičajenim pitanjima o identitetu koja prate prelaz iz detinjstva u adolescenciju. Stoga je važno raditi na i ponovo izgraditi alternativni pogled na svet zasnovan na pozitivnim i raznovrsnim svakodnevnim iskustvima. Porodica, škole, zajednica i rekreativne organizacije mogu imati pozitivnu ulogu u ponovnom uspostavljanju pogleda deteta na društvo i na njegov identitet i ulogu u okviru društva.

7.4.8 Izgradnja kapaciteta za postupanje s decom povratnicima

Ovaj priručnik daje smernice o načinima reagovanja na decu povratnike. Međutim, mnoge države članice EU ukazale su da još nemaju prave strukture u slučaju naglog priliva dece povratnika. **Od ključnog značaja jeste to da države članice EU počnu da grade ovaj kapacitet**, a naročito u vezi sa sledećim:

- Razvijanje znanja i ekspertize o deci povratnicima putem detaljnog pregleda ekspertize uključujući isku-sne profesionalce za traumu (razvoj i reagovanje), ekstremizam, razvoj deteta, obrazovanje i procenu rizika. Takva ekspertiza trebalo bi da bude lako dostupna za praktičare prve linije koji se bave decom povratnicima i prilagođena lokalnom i nacionalnom kontekstu u kojem će deca povratnici odrastati;
- Osnovna obuka o svesti za praktičare u (direktnom) kontaktu s decom povratnicima (npr. nastavnici, socijalni radnici, članovi organizacija za rekreaciju). Ova osnovna obuka treba da obuhvati minimum sledeće:
  - informacije o situaciji u Siriji/Iraku u kojoj su se ova deca našla;
  - osnovna svest o traumi i vežbe za načine reagovanja kada dete povratnik pokaže određeno ponašanje;
  - način prijavljivanja zabrinjavajućih znakova i kada treba zatražiti dodatnu podršku;
- Jasne zakonske i organizacione strukture za bavljenje decom povratnicima.
- Postojeće socijalne službe i službe za zaštitu dece.

8 Multidisciplinarna pitanja

Poslednje poglavlje ispituje dve široke teme od ogromnog značaja za sve koji rade s povratnicima: različite uloge i motivacije povratnika FTF i povratnica i način komunikacije, kako s povratnicima i njihovim porodicama, tako i sa zajednicama u koje se vraćaju.

8.1 Rodne razlike

Širom Evrope, većina FTF su muškarci (80%). Dok žene u proseku čine 20%, postoje i regionalne varijacije – na primer, proporcija žena niža je u Italiji i Španiji (10%). Iz više razloga važno je uzeti u obzir rodne razlike da bi se sprečile intervencije iz više razloga.

Motivacija za priključivanje džihadističkim grupama mora se shvatiti da bi se osmisili odgovori za FTF povratnike. Kod muškaraca se snažan fokus stavlja na muževnost, život ratnika i glorifikaciju žrtvovanja. **Podkultura o privlačnosti džihadista povezuje mlade u potrazi za senzacijom sa pop-kulturom, propagandom i filmovima.** Održavanje časti reprodukuje se kroz rat i žrtvovanje. Istraživač Evin Ismail je ovo nazvao muževnošću po principu „živi brzo i umri mlad“ u Islamskoj Državi. Mladi regrutovani muškarci često imaju kriminalni dosje i **asocijalne psihološke poremećaje**, što znači da imaju razne poteškoće kao što su niska kontrola impulsivnosti, problemi s upravljanjem besom, sklonost ka nasilju kao sredstvu za dobijanje moći i kontrole, metaforička kratkovidost itd. Mora se raspraviti o traumi prouzrokovanoj potčinjavanjem, doživljavanjem ili prisustvovanjem nasilju.

Nasuprot tome, uloga žena u islamskoj propagandi projektovana je ka **identitetu i pripadnosti**, ka aktivnoj i vitalnoj ulozi u izgradnji takozvane Islamske Države. Ako ispune svoje dužnosti kao supruge i majke, neke od njih mogu aktivno da doprinesu radeći kao nastavnice ili bolničarke, ali i radeći na propagandi i regrutovanju. Žene često privlači romantična vizija religioznog života bez diskriminacije, u kojem će postati kamen temeljac porodice i glavni akteri u odgajanju nove generacije. Za neke vrbovane žene Islamska Država je put za bekstvo od teških problema s identitetom, kao što je izbor između modernih zapadnih vrednosti i zadržavanja tradicionalnih islamskih principa iz njihovih porodica.

Stoga Islamska Država može da ponudi navodnu slobodu od patrijarhalne tradicije i kulturnih normi, nekim ženama je to uzbudljiva prilika da upoznaju i udaju se za radnika i da ostvare ulogu podrške. Islamska Država takođe im nudi potencijal da budu poštovane kao udovice čiji su se muževi žrtvovali – salafisti smatraju da je uloga žene da rađa decu i da ih odgaja da jednog dana postanu mučenici. Brak je obavezna institucija, a očuvanje čistote znači da se žene moraju udati između 9. i 17. godine.

Povratnice FTF često se vraćaju kući da se porode ili da pobegnu od teškog života punog sukoba. **Žene s decom često su osjetljive i potrebna im je značajna podrška i posvećenost socijalnih službi.** Mnoge od tih žena plaše se da će izgubiti decu zbog mera za zaštitu dece. Povratnice su često izolovane i osećaju se posramljeno u očima ostalih u zajednici. To je dodatno pogoršano traumom koju su doživele, zajedno sa svojom decom, zato što su bile izložene ratnim uslovima i prekomernom brutalnom nasilju. Obavezno je obaviti procenu rizika ovih povratnica i njihove dece, kao i obezbediti podršku u vezi s traumom, uključujući i one koje nisu optužene za prestupe. Žene koje su doživele užasne uslove i realnost života u terorističkom režimu često su razočarane po povratku.

U postupanju sa povratnicama korisne su sledeće mere:

- što skorije kućne posete od strane socijalnih radnika i policajaca (bilo samostalno ili zajedno) kako bi se procenio stepen posvećenosti terorističkim grupama;
- procena odnosa sa članovima porodice;
- zaštita dece, kao i drugačije opcije savetovanja;
- brz pristup tretmanu traume i službama specijalizovanim za mentalno zdravlje;

- obučavanje roditelja za povratnike istovremeno sa mentorstvom;
- uspostavljanje porodičnih mreža uz podršku lokalnih vlasti/NVO.

8.2 Pitanja komunikacije i kontranarativa

Ovaj odeljak sadrži informacije i savete o opcijama reagovanja na lokalnom nivou za dva posebna pitanja o komunikaciji.

- Kako odgovoriti na izazove u komunikaciji na lokalnom nivou u postupanju sa povratnicima – Lokalna strategija komunikacije.
- Kako odgovoriti na negativni narativ terorističkih grupa o povratku u zemlje EU – Komunikacija o povratku.

Videti Aneks 2 koji predstavlja Stratešku komunikaciju i kontranarative u vezi s inostranim terorističkim borcima povratnicima. Dat je opis elemenata koje treba razmotriti prilikom sastavljanja strategija komunikacije za povratnike na nivou nacionalnih vlasti.

8.2.1 Lokalna strategija komunikacije

Opšti pregled i problemi

Bavljenje komunikacijom u vezi s izazovima koje predstavljaju povratnici zahteva pažljivu pripremu. Potencijalna opasnost kombinuje percepciju o toj opasnosti u opštoj javnosti, kao i očekivanu zabrinutost opšte javnosti zbog rehabilitacije osobe koja se upravo vratila iz „borbe“ rame uz rame s teroristima. To znači da **se očekuje da će povratnici privući mnogo medejske pažnje**. Povratnici često postaju slavne ličnosti u očima destabilizujućih aktera kao što su nasilne desničarske ekstremističke organizacije. Lokalne vlasti i njihovi partneri iz civilnog društva i zajednice treba da se spreme za povećanu ili ponovnu pažnju i pritisak medija i političara. Zbog toga je od vitalnog značaja imati strategiju komunikacije koja je pripremljena za celokupan pristup reagovanju na povratnike, idealno pre njihovog dolaska u lokalnu zajednicu.

Zbog čega je strategija komunikacije neophodna

- Ovo je **kontroverzna tema**. Komunikacija u vezi s povratnicima verovatno će privući maksimalnu medijsku pažnju.
- Ovo je tema koja izaziva podele. Ekstremističke i terorističke grupe namerno koriste taktike i poruke čiji je cilj da polarizuju i podele zajednice.
- Na kratkoročnom planu, povratnici predstavljaju dilemu u **javnoj komunikaciji** za vladu i njene partnere.
- Na dugoročnom planu, vlasti i lokalne zajednice moraju da rade zajedno da bi **resocijalizovale ili integrisale** povratnike u društvo.
- Ne postoji **samo jedan profil povratnika**. Razlike se javljaju u motivaciji za odlazak i za povratak. Nijansirano komuniciranje je presudno, ali problematično.
- Trenutna reakcija javnosti na problem najverovatnije će biti **emotivna ili zasnovana na pogrešnim pretpostavkama**. Na kratkoročnom planu, strah i bes će obeležiti trenutne reakcije nekih ljudi na problem i moraće ponovo da se obrade. Proći će izvesno vreme pre nego što činjenice i brojke budu mogле racionalno da se koriste u diskursu na ovu temu.
- Povratnici su multidisciplinarni problem. Povratnički fenomen **najverovatnije će izazvati debatu ili kontroverzu o velikom broju ostalih prioriteta** kao što su radikalizacija u zatvorima, kohezija zajednice, deradikalizacija i nacionalne preventivne strategije.

Glavni principi za komunikaciju o povratnicima

- Prilikom osmišljavanja lokalne strategije komunikacije za povratnike, na umu treba imati nekoliko glavnih principa.
- Pripremiti lokalnu analizu na vreme kako bi se utvrdilo kako istovremeno biti proaktiv i defanzivan u radu na komunikaciji. Komunikacija treba da bude otvorena i transparentna.

- Voditi računa o tome da lokalne **strategije komunikacije za povratnike budu usklađene sa svim ostalim relevantnim strategijama**. Veoma je važno da se ovaj rad uskladi s ostalim lokalnim i nacionalnim strategijama za sprečavanje radikalizacije i strategijama komunikacije u vezi s radikalizacijom u zatvorima. Pogrešan korak u postupanju sa samo jednim povratnikom verovatno će imati ogromne reperkusije u obe oblasti aktivnosti, a takođe ima potencijal da postane narativ koji narušava komunikaciju o prevenciji.
- Cilj komunikacije jeste da se diskurs usmeri ka prostoru koji je što je moguće **mirniji i racionalniji**. Ponekad će komunikacija morati da se na prvom mestu obrati emocijama, zabrinutosti i strahovima zainteresovanih strana.

Konkretnе metode

U najjednostavnijem smislu, savetujemo osmišljavanje strategije komunikacije u sedam koraka.

5. Jasno **definišite lokalni problem** putem istraživanja i razumevanja raspoloženja zajednice, medija i ostalih zainteresovanih strana. Usredsredite se naročito na ključne ciljne grupe, kao što su one podložne radikalizaciji od strane desničarskih organizacija. Osim toga, obezbedite da strategija komunikacije bude integrisana s ostalim strategijama komunikacije – ovo pitanje verovatno će uticati na ostale vrste komunikaciju, pa čak biti inspirisano njima. Šta je jasan cilj?
6. **Shvatiti s kime želite da razgovarate** i da treba razgovorati jasno i na način koji im je smislen. Koji glasovi dopiru do ciljnih grupa? Koje poruke treba preneti i na koji način ih čuju ciljne grupe?
7. **Raditi kreativno na kampanjama i u partnerstvu s ostalima**, naročito sa saradnicima iz vlade (u lokalnom timu za multiagencijsku saradnju), zajednice i dobrotvornih organizacija, i uz podršku agencija (komunikacije, dizajn, mediji itd.), a kada je moguće, i s kompanijama za društvene medije. Mogu li se prepoznati potencijalni kreativni partneri? Nacionalna tačka kontakta za povratnike treba da bude informisana o planovima komunikacije, a može da obezbedi dodatne informacije.
8. **Ko predstavlja glas zajednice** i partnere za saradnju? Da li oni mogu da podeli priče koje će humanizovati pitanje povratnika? Jasne i koncizne kampanje neophodne su da bi predstavile činjenice, ali će se ukazati potreba i za širim kampanjama koje se bave emocijama izazvanim ovim pitanjem, uključujući govor mržnje (ekstremne desnice) ili islamofobiju.
9. **Kako ćemo dospeti do ciljnih grupa** zavisi od toga ko su oni, ali glavni mediji nisu uvek i najpouzdaniji. Partneri u zajednici možda će biti u stanju da upotrebe društvene medije da dopru do onih koji su najviše „pogođeni“ ovim pitanjem. Da li će ovo biti organski način ili će morati da se podrži plaćenim reklamama na platformama društvenih medija? Da li će događaji u lokalnoj zajednici pomoći da se objasni ovo pitanje? Početno istraživanje i analiza trebalo bi da su već odgovorili na ova pitanja.
10. **Pažljivo pratiti reakcije** na svaku komunikaciju. Ovo su primarne povratne informacije i mogu se ponovo upotrebiti u radu i shodno tome prilagoditi. Ovo će takođe doprineti evaluaciji celokupnog uspeha aktivnosti i dati uvid u nedostatke.
11. **Prijaviti i diskutovati o naporima komunikacije** i uspehu sa ostalim zainteresovanim stranama u lokalnom multiagencijskom timu. Ovaj rad pomoći će u informisanosti buduće preventivne komunikacije i osmišljavanju politike o povratnicima. Postarati se da rezultati budu dostupni i da dalje planiranje o komunikaciji bude blagovremeno ostvareno zahvaljujući uspehu.

Praksa na delu: Seminari u zajednici, Finska

U Finskoj se seminari u zajednici organizuju na lokalnom nivou. Seminari okupljaju razne lokalne aktere iz različitih javnih sektora (sproveđenje zakona, socijalne službe itd.), NVO specijalizovane za rad sa osetljivim grupama i sa ekspertizom u lokalnim preventivnim naporima, verske organizacije i organizacije u okviru zajednice, sa najjednostavnijim pristupom građanima i njihovom poverenju. Seminari funkcionišu kao platforma za izgradnju poverenja i zajedničko kreiranje lokalnih preventivnih praksi i inicijativa. Posle seminara lokalne vlasti dobijaju podršku lokalnog multiagencijskog tima i aktioni plan. Cilj ovog zajedničkog delovanja jeste da se obezbedi transparentan, inkluzivan i participatori proces za sve strane koji istovremeno sprečava stigmatizaciju i stavljanje „na metu“, na primer, muslimanskih zajednica. Ovo je važno i sa gledišta strateške komunikacije – jer polarizacija u vezi sa temom radikalizacije, nasilnog ekstremizma i FTF povratnika odražava usku i varljivu sliku o prirodi nasilnog ekstremizma kao pojave. Za više informacija kontaktirati *Finsku crkvenu mrežu za pomoć i mir*.

8.2.2 Komuniciranje o povratku

Opšti pregled i problemi

Nekoliko praktičara zabeležilo je da članovi porodica FTF kažu kako **Islamska Država ima poseban narativ o povratku** kako bi ga sprečila (osim ako namerno ne žele da se neki ljudi vrate kući). Oni tvrde da ljudi koji se vraćaju iz Islamske Države doživljavaju krajnje loš tretman u zemljama EU. Povratnici će biti zatvoreni odmah po dolasku i to na duži period, biće prisiljeni da daju informacije o Islamskoj Državi tokom iscrpnih saslušanja i ispitivanja, pri čemu društvo nikada neće (ponovo) prihvati povratnike. Strategija Islamske Države za primoravanje ljudi da ostanu tako što grubo kažnjava sve koji pokušaju da napuste teritoriju pod njenom kontrolom⁴⁸ očigledno je upotpunjena narativima o tome šta će se dogoditi ako odu.

Ti narativi su sumorni – najblaže rečeno – i imaju za cilj da ubede potencijalne povratnike da povratak u rodnu zemlju ne postoji kao opcija. Povratnici moraju da se suoče s posledicama svojih postupaka. U stvarnosti, povratak u društvo, odnosno u rodnu zemlju je moguć; primenjivaće se opšti principi vladavine prava, zdravstvene brige, obrazovnog sistema i sistema socijalne pomoći. Pošto mnogi povratnici pre povratka stupaju u kontakt sa članovima porodice, oni su u najboljoj poziciji da obaveste FTF o tome šta će se desiti kada se vrate. Praktičari koji su u kontaktu sa porodicama FTF mogu da razgovaraju sa porodicama o tome šta će se dogoditi i kako će njihovi članovi biti tretirani po povratku.

Glavni principi u komunikaciji sa porodicom o povratku sa teritorije pod terorističkom kontrolom

- **Transparentnost:** Biti realan i transparentan u raspravi o posledicama i situacijama s kojima će se povratnik suočiti po dolasku kući. Povratnik se ipak priključio terorističkoj grupi i moraće da se suoči sa posledicama. Biti transparentan u vezi sa krivičnim gonjenjem, praćenje od strane policije ili obaveštajne službe, slanje u zatvor i zaštita dece. Takođe treba biti podjednako transparentan u vezi s resocijalizacijom, medicinskim tretmanom odnosno lečenjem mentalnog zdravlja, s podrškom u zapošljavanju i obrazovanju, kao i izborom smeštaja i blagostanja.

⁴⁸ Willsher, K., ‘I went to join Isis in Syria, taking my four-year-old. It was a journey into hell’, The Guardian, 9 January 2016. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/09/sophie-kasiki-isis-raqqa-child-radicalised>.

Reference

Briggs Obe, R., Silverman, T. (2014), *Foreign Fighters Innovations in Responding to the Threat*, Institute for Strategic Dialogue.

Cialdini, R. (2006), *Influence: The Psychology of Persuasion*, Harper Business, New York.

Dodwell, B., Milton, D., Rassler, D., *Then and Now: Comparing the Flow of Foreign Fighters to AQI and the Islamic State* (Version of 8 December 2016). Dostupno na <https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2016/12/Then-and-Now.pdf>.

Dutch General Intelligence and Security Service (2017), Focus on Returnees. Dostupno na <https://english.aivd.nl/publications/publications/2017/02/15/publication-focus-on-returnees>.

Dutch General Intelligence and Security Service (2016), Life with ISIS: the Myth Unravelled. Dostupno na <https://english.aivd.nl/publications/publications/2016/06/17/life-with-isis-the-myth-unravelled-available-in-arabic>.

Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: risk and protective factors. *The Lancet*, vol. 379(9812), pp. 266-282.

Fergusson, D.M., Swain-Cambell, N.R. and Horwood, J. (2001) Deviant Peer Affiliations, Crime and Substance Use: A Fixed Effects Regression Analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, vol.30 (4) pp. 419–430.

Ferguson, N., (2016), Disengaging from Terrorism: a Northern Irish Experience, Journal for Deradicalization. Dostupno na <http://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/viewFile/41/36>.

Gustafsson, L., Ranstorp M. (2017). Swedish Foreign Fighters in Syria and Iraq; *An Analysis of open-source intelligence and statistical data*, Center for Asymmetric Threat Study, Swedish Defence University.

Hair, N. L., Hanson, J. L., Wolfe, B. L., & Pollak, S. D. (2015). Association of child poverty, brain development, and academic achievement. *JAMA pediatrics*, vol. 169(9), pp. 822-829.

Hart, R. (2009). Child refugees, trauma and education: interactionist considerations on social and emotional needs and development. *Educational Psychology in Practice*, vol. 25(4), pp. 351-368.

Horgan, J. G., Taylor, M., Winter, C., From Cubs to Lions: A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State. *Studies in Conflict & Terrorism* (Volume 40, Issue 7, 2017).

Ingram, H.J. (2016), *Deciphering the Siren Call of Militant Islamist Propaganda* (The Hague: ICCT).

Kaati, L.. (2017), *Det digitala kalifatet: En studie av Islamiska statens propaganda* (Stockholm: FOI (FOI-R-4429-SE)).

Kia-Keating, M., & Ellis, B. H. (2007). Belonging and connection to school in resettlement: Young refugees, school belonging, and psychosocial adjustment. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, vol. 12(1), pp. 29- 43.

Kohrt, BA., Jordans, MJD., Koirala, S. et al (2014). Designing Mental Health Interventions Informed by Child Development and Human Biology Theory: A Social Ecology Intervention for Child Soldiers in Nepal. *American Journal of Human Biology*, vol. 27, pp. 27-40.

Lakhani, S., Ahmadi, B. (2016), Women in Extremist Movements: Not Just Passive Victims, (U.S. Institute of Peace). Dostupno na <https://www.usip.org/blog/2016/11/women-extremist-movements-not-just-passive-victims>.

Loeber, R., Farrington, D.P. and Petechuk, D. (2003), Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. *Child Delinquency*, Bulletin Series (May). Dostupno na <http://www.forensiccounselor.org/images/file/Child%20Delinquency%20Early%20Intervention%20and%20Prevention.pdf>.

Maher, S., Neumann P. (2016). *Pain, Confusion, Anger, and Shame: The Stories of Islamic State Families*, International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence

Mehra, T., (2016). *Foreign Terrorist Fighters: Trends, Dynamics and Policy Responses*, ICCT Policy Brief.

Mulder, E. J., De Medina, P. R., Huizink, A. C., Van den Bergh, B. R., Buitelaar, J. K., & Visser, G. H. (2002). Prenatal maternal stress: effects on pregnancy and the (unborn) child. *Early human development*, vol. 70(1), pp. 3-14

Moghaddam, F.M., The Staircase to Terrorism; A Psychological Exploration, Georgetown University 2005. Dostupno na [http://www.uni-bielefeld.de/ikg/zick/Moghaddam%20\(2005\)%20staircase%20model.pdf](http://www.uni-bielefeld.de/ikg/zick/Moghaddam%20(2005)%20staircase%20model.pdf).

Olidort J. (2016), Inside the Caliphate's Classroom: Textbooks, Guidance Literature and Indoctrination Methods of the Islamic State, Policy Focus 147

Orton, K. (2017), *Foreign Terrorist Attacks by the Islamic State 2002-2016*

Paulussen C., Nijman, J. and Lismont, K., (2017), Mental Health and the Foreign Fighter Phenomenon: A Case Study from the Netherlands, ICCT Report. Dostupno na <https://icct.nl/wp-content/uploads/2017/03/ICCT-Paulussen-Nijman-Lismont-Mental-Health-and-the-Foreign-Fighter-Phenomenon-March-2017.pdf>

Pressman, D.E., *Risk Assessment Decisions for Violent Political Extremism 2009-02*. Dostupno na <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrcs/pblctns/2009-02-rdv/index-en.aspx>.

Radicalisation Awareness Network (RAN), (2016). Issue Paper: 'The Root Causes of Violent Extremism'. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_root-causes_jan2016_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (RAN), Collection of Approaches and Practices. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices_en

Radicalisation Awareness Network (RAN). (2016). Ex post paper, RAN YF&C and RAN H&SC: 'Working with families and safeguarding children from radicalisation'. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-h-and-sc/docs/ran_yf-c_h-sc_working_with_families_safeguarding_children_en.pdf

Radicalisation Awareness Network (RAN). (2016). Issue Paper: 'Child returnees from conflict zones'. Dostupno na https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_child_returnees_from_conflict_zones_112016_en.pdf

Saklofske, D. H. Schwean, V. L., Reynolds, C. R. (2013) The Oxford Handbook of Child Psychological Assessment. Oxford University Press.

Theodore, L. (2016) Handbook of Evidence-Based Interventions for Children and Adolescents. Springer, New York.

Willsher, K., 'I went to join Isis in Syria, taking my four- year-old. It was a journey into hell', The Guardian, 9 January 2016. Dostupno na <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/09/sophie-kasiki-isis-raqqa-child-radicalised>.

Winter, C., Documenting the Virtual Caliphate (London: Quilliam Foundation, 2015).

Zelin, A. Y., Picture Or It Didn't Happen: A Snapshot of the Islamic State's Official Media Output. (Version of 2015). Dostupno na <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/445/html>

Aneks 1:

Pregled alatki za procenu rizika

Ovaj aneks sadrži osnovne informacije o raznim alatkama za procenu rizika koje koriste vlade. Četiri alatke za procenu rizika koje su ovde opisane trebalo bi proceniti prema pogodnosti na osnovu sopstvenih zasluga i u skladu sa okolnostima u kojima se nalaze povratnici. Većina ovih alatki za procenu rizika koristi se u zatvoru. Strukturisane profesionalne ocene zahtevaju obuku svih koji će ih davati.

Uopštenija alatka jeste HCR-20 alatka za procenu koja je u širokoj upotrebi za procenjivanje nivoa rizika kod nasilnog ponašanja. Postoji značajna dokazna baza za ovu matricu rizika koja se takođe može koristiti – ukoliko se prilagodi – za ocenjivanje rizika od nasilnog ponašanja među povratnicima.

Smernice o rizicima od ekstremizma ERG22+

Smernice o rizicima od ekstremizma ERG22+ nastale su kao proizvod studije britanske vlade o procesima radikalizacije. Usvojene su kao alatka za procenu od strane Operativne grupe NOMS za interventne usluge i stupile su na snagu 2011. godine. Zasnovane su na 22 primarnih faktora radikalizacije i koriste se u Channel okviru za procenu osetljivosti (CVA). Svaki pokazatelj se ravноправno meri procenjuje i ukazuje na mogućnost postojanja faktora van ovih 22 pokazatelja (koji se dele na tri kategorije: angažovanje; namera i sposobnosti).

IR46

IR46 zasnovan na modelu Haaglanden regionalne bezbedne kuće (*Veiligheidshuis*) je holandski monodisciplinarni policijski model za procenu rizika. Model je specijalno prilagođen multiagencijskoj proceni rizika. Zasnovan je na četiri faze i na knjizi autora Moghaddam, *Stepenice ka terorizmu*.⁴⁹ Podeljen je na dva dela: Ideologije (namere) i Socijalni kontekst (sposobnosti). Sve u svemu, ovaj model pruža 46 pokazatelja koji čine osnov za multiagencijske procene rizika u kojima se svaki pokazatelj vrednuje putem multidisciplinarnog, strukturisanog i profesionalnog rasuđivanja.

VERA-2

VERA-2⁵⁰ procena rizika razvija posebne pokazatele koji kombinuju uverenja i stavove da bi podržali ideologiju; istorijat i događaje koji oblikuju mišljenja i uverenja neke osobe; posvećenost i motivacione pokretače i kapacitet pojedinca za planiranje i izvođenje nasilnog ekstremističkog napada. Ovi elementi zatim se vrednuju u odnosu na *zaštitne pokazatelje* koji ublažavaju rizično ponašanje.

TRAP-18

TRAP-18 je instrument rizika koji kombinuje proksimalno upozoravajuće ponašanje (kao što su metoda, identifikacija, fiksacija i nova agresija) i 10 dugoročnijih distalnih karakteristika (lično nezadovoljstvo, ideološki okvir i psihopatologija). Ovo je istraživačka alatka naročito usredsređena na terističke akte koje izvode usamljeni počinioци.

HCR-20 – Procena rizika od nasilja

Da bi se pomoglo prosuđivanje ocenjivača, mnogi koriste HCR-20 kao neprocenjivu referentnu tačku za dalje utvrđivanje uzročnosti i relevantnosti faktora i formulacije slučaja, uključujući, na primer, teorije o ličnosti, socijalnoj kognitivnosti, socijalnoj dezorganizaciji i donošenju odluka.

Na osnovu obimne literature o faktorima koji vode do nasilja, HCR-20 je nazvan po početnim slovima tri vremenske skale – istorijat (prošlost), kliničke (sadašnjost) i upravljanja rizikom (budućnost) – dok broj 20 predstavlja ukupan broj stavki koje ova alatka meri. Svaka stavka rizika procenjuje se prema trostepenoj strukturi ocenjivanja (nizak, umeren ili visok).

⁴⁹ Moghaddam, F.M., *The Staircase to Terrorism; A Psychological Exploration*, Georgetown University 2005. Available at [http://www.uni-bielefeld.de/ikg/zick/Moghaddam%20\(2005\)%20staircase%20model.pdf](http://www.uni-bielefeld.de/ikg/zick/Moghaddam%20(2005)%20staircase%20model.pdf).

⁵⁰ Pressman, D.E., *Risk Assessment Decisions for Violent Political Extremism 2009-02*. Available at <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrcs/pblctns/2009-02-rdv/index-en.aspx>.

I. Faktori rizika iz prošlosti	Stepen rizika: Nizak	Stepen rizika: Umeren	Stepen rizika: Visok
1. Istorijat nasilja			
2. Prvi nasilni incident u maloletničkom uzrastu			
3. Nestabilnost u odnosima			
4. Problemi sa zapošljavanjem			
5. Problemi sa zloupotrebom narkotika			
6. Ozbiljno mentalno oboljenje			
7. Psihopatija			
8. Početna neprilagođenost			
9. Poremećaji ličnosti			
10. Neuspeh prethodnog nadzora			
II. Kliničke stavke (postojeći faktori)	Stepen rizika: Nizak	Stepen rizika: Umeren	Stepen rizika: Visok
11. Nedostatak uvida			
12. Negativni stavovi			
13. Aktivni simptomi ozbiljnog mentalnog oboljenja			
14. Impulsivnost			
15. Izostanak reakcije na tretman			
III. Stavke upravljanja rizikom (budući faktori)	Stepen rizika: Nizak	Stepen rizika: Umeren	Stepen rizika: Visok
16. Planovima nedostaje izvodljivost			
17. Izloženost destabilizatorima			
18. Nedostatak lične podrške			
19. Neusklađenost sa pokušajima remedijacije			
20. Stres			

Aneks 2:

Povratnici: Komunikacija i kontranarativi

ESCN Savetovalište
maj 2017

Povratnici: Komunikacija i kontranarativi

1. Opšti pregled: Izazov komunikacija

- 1.1 Islamska Država je promenila paradigmu kvaliteta terorističke komunikacije. Ali, pošto takozvani kalifat u Siriji i Iraku propada, Islamska Država mora da prilagodi svoje poruke kako bi zadržala značaj.
- 1.2 Islamska Država i njene pristalice više ne traže od ljudi da idu na hidžru, već podstiču pristalice na zapadu, uključujući i povratnike, da u njeno ime izvode domaće terorističke činove. Islamska Država je već počela da menja svoje narative oslanjajući se više na iskustva muslimana na Zapadu kako bi podstakla žestoku reakciju kod onih koji nisu mogli da otpotuju u Kalifat i onih koji se vraćaju iz zone sukoba.
- 1.3 „Zvanična“ komunikacija Islamske Države je u fazi opadanja, a ona više voli da poveća svoju upotrebu i oslanjanje na „nezvanične“ mreže. Ove „nezvanične“ mreže privlače mnogo snažnije „pokretačke“ faktore koji potvrđuju percepciju da muslimani ne mogu da vode miran život na Zapadu. Ove nezvanične mreže sačinjene su od poklonika i pristalica od kojih mnoge predstavljaju povratnici koji su upravo došli kući nakon služenja Islamskoj Državi u Iraku i Siriji.
- 1.4 Nova strategija Islamske države glasi „zavadi, polarizuj i radikalizuj“. Primenjujući narative koji ukazuju na diskriminaciju, predrasude i nejednakost podržane sve snažnijim antimuslimanskim raspoloženjem na Zapadu, Islamska Država stvara snažan osećaj nepravde i viktimizacije u okviru muslimanskih zajednica.
- 1.5 Kao rezultat, Islamska Država stvara globalnu zajednicu odanih pristalica kroz isti narativ o ugnjetavanju i revoltu, govoreći o poniženosti i bespomoćnosti zajednice (*ummah*). Povratnici predstavljaju jezgro lojalnih pristalica i zagovornika čija lična iskustva doprinose naporima koje Islamska Država ulaže u ubedivanje.

- 1.6 Povratak „bivših boraca“ koji su napustili Islamsku Državu i porodica koje su iskusile život pod upravom Islamske Države, odnosno „povratnika“, zbog toga ima značajnu ulogu u utvrđivanju uspešnosti napora Islamske Države da izmeni svoju strategiju komunikacije. Oni istovremeno predstavljaju i priliku da se iskoriste svedočenja o ličnom iskustvu koja mogu da opovrgnu i izmene legitimnost zvaničnih i nezvaničnih napora u komunikaciji Islamske Države.

2. Strateški pristup komunikaciji

- 2.1 Disciplinovana primena principa strateške komunikacije može da podrži cilj i sprovođenje određenih komunikacijskih napora u odgovoru na gore opisan izazov „povratnika“.

1. Definisati Problem

Pristupi država članica u vezi s povratnicima se razlikuju. Definisati problem usvajanja istraživačkog pristupa koji ukazuje na elemente povratnika kao razlog za zabrinutost u okviru svake nadležnosti, kao i mogući uticaj na komunikaciju.

2. Shvatiti Ciljne grupe

Istraživački pristup dalje garantuje da ćemo razumeti kojim emocionalnim i psihološkim pokretačima treba da se pozabavi komunikacija da bi obezbedila njihov prihvatanje kod povratnika. Kako komunicirati s njima? Kroz koje kanale treba komunicirati i koje će glasove saslušati?

3. Definisati Arhitekturu

Postojeće programe rehabilitacije i rada s povratnicima, iako su pod okriljem vlade, često realizuju partneri iz civilnog društva. Intervencije na istom nivou gotovo isključivo se sprovode kroz partnerske projekte koji u jednakoj meri koriste iskustvo vlade i civilnog društva. Komunikacijska reakcija trebalo bi da reflektuje taj partnerski pristup.

4. Izgraditi Partnerstva

U brojnim slučajevima države članice EU moraće da razviju nove mreže civilnog društva kako bi zadovoljile potrebe za razvijanje projekata i sprovođenje intervencija. Koji su postojeći odnosi na osnovu kojih se može raditi? Koji je element stručne podrške neophodan da bi ovaj rad bio efikasan?

5. Sprovesti **Kampanje**

Komunikacija može biti izuzetno efikasna u bavljenju „povratnicima“ ukoliko je zasnovana na jasnom razumevanju problema i ciljnih grupa i realizovana preko pravih partnera u okviru odgovarajuće nove arhitekture. Ovaj posebni pristup zahtevaće uvođenje inovativnih i specijalno prilagođenih kampanja i proizvoda koji se mogu iskoristiti, često putem intervencija, u postupanju s povratnicima.

6. Izmeriti **Učinak**

Prvobitno istraživanje takođe pomaže u merenju učinka kampanja. Osim što procenjuje domet analitikom komunikacije, dodatni kvantitativni i kvalitativni podaci mogu se upotrebiti da pokažu uticaj – ali samo na osnovu osnovnih podataka dobijenih u početnim fazama istraživanja.

7. Prijaviti **Uspeh**

Izveštavanje o uspehu, ali i o saznanjima u okviru vlade i među zainteresovanim stranama, podstiče stvaranje volje i vere u efikasnost komunikacija kao alatke za bavljenje ovim pitanjem.

3. **Razvijanje odgovora**

3.1 **Osmišljavanje pristupa zasnovanog na istraživanju**

- 3.1.1 Istraživanje je temelj za svu dobru komunikaciju i predstavlja prvi korak u razvoju komunikacijskog odgovora na strateško pitanje. Pristup strateškoj komunikaciji zasnovan na istraživanju obezbeđuje da će komunikacijski napor istovremeno definisati problem u komunikaciji i podsticati razumevanje među ciljnim grupama. Ukoliko se dobro primeni, ovaj pristup garantuje da će komunikacija biti prihvaćena od strane ciljnih grupa, postići željeni efekat i dati dokaze o svojoj uspešnosti.

- 3.1.2 Međutim, iako se vrše obimna istraživanja koja su uspešno doprinela razumevanju načina na koji komunicira Islamska Država, istraživanje o „povratnicima“, mada se brzo razvija, trenutno je ograničeno.

- 3.1.3 Treba osmisliti istraživanje koje bolje razume emocionalne pokretače i ranjivost povratnika kako bi se utvrdilo kakva je komunikacija neophodna u bavljenju tim emocijama.
- 3.1.4 Isto tako, istraživanje koje shvata moć i uticaj ličnih svedočenja onih koji se „vraćaju“ na smanjivanje moći Islamske Države u vrbovanju novih pratilaca trebalo bi dodatno ispitati kao deo ove vežbe.
- 3.1.5 Evropske mreže treba podstaći na deljenje iskustava i znanja kako bi se smislila bolja praksa u razvoju istraživačkih pristupa i shvatio problem i ciljna publika.
- 3.1.6 Kvantitativno istraživanje predstavlja najbolji pristup za obezbeđivanje krajnje nijansiranog i personalizovanog shvatanja problema.

3.2 Stvaranje snažnog sadržaja

- 3.2.1 Istraživanja o fenomenu povratnika su izuzetno individualizovana. Tako treba da bude i komunikacioni odgovor.
- 3.2.2 Izazov komunikacija koje postavlja Islamska Država je dubok emocionalni i psihološki izazov koji je usmeren na ličnu ranjivost ciljne grupe. Način na koji Islamska Država komunicira sve više se usmerava na emocije, a ne na ideologiju ili teologiju.
- 3.2.3 Gore opisani istraživački pristup treba da pokuša da shvati ove emocionalne pokretače u srži mentalnog sklopa povratnika.
- 3.2.4 Postojeća analiza ukazuje na četiri kritično važne, povezane i međusobno zavisne emocionalne karakteristike koje sve vreme privlače Islamsku Državu.
  - I. Nevina žrtva;
  - II. Pravda ili osveta;
  - III. Potraga za popularnošću ili slavom;
  - IV. Sramota ili krivica.
- 3.2.5 Shvativši ove emocionalne karakteristike, možemo da napravimo komunikacijske proizvode koji pomažu da se one „zamene“ ili da se „usmere na drugačije ciljeve“.
- 3.2.6 Ovaj proces emocionalne uključenosti smišljen je da stvori „trenutak sumnje“ kao izazov svima koji razmišljaju da se priključe „kalifatu“ i svima, uključujući povratnike, koji planiraju da izvrše čin domaćeg terorizma.

- 3.2.7 Ovaj pristup može da bude zasnovan na „pozitivnim alternativama kao „kontranarativima“, pa bi razvojna faza svakog pristupa trebalo da istraži ove opcije.
- 3.2.8 Strateški pristup stoga treba da se bavi relevantnim emocionalnim pokretačima nudeći pozitivne alternativne poglede na svet i budeći dovoljno sumnje u mentalnom sklopu povratnika.
- 3.2.9 Zbog toga fokus treba da bude na sledećem:
1. Moćna komunikacija koja se odnosi na emocionalne pokretače koji se koriste za izazivanje reakcije kod povratnika.
  2. Komunikacija koja gradi odnose između pojedinaca izloženih riziku i onih koji su u stanju da izvrše relevantne intervencije;
  3. Komunikacija koja nudi pozitivne alternative i usmerava pojedince na pozitivnije angažovanje;
  4. Komunikacija koja se može primeniti i u vršnjačkim odnosima i stvoriti efikasan onlajn sadržaj.
  5. Komunikacija koja koristi glas povratnika tamo gde oni kroz lična svedočenja mogu direktno da ukažu na moć uticaja Islamske Države kao brenda.

3.3 Korišćenje ličnih svedočenja

- 3.2.1 „Povratnici“ imaju priliku da predstave čitav niz istinitih, moćnih i ličnih svedočenja kako bi otkrili neistine o narativu Islamske Države. Sadržaj bi trebalo da dokaže da su tvrdnje Islamske Države netačne.
- 3.2.2 Stoga se povratnici za koje se smatra da nisu kriminalci i da više ne predstavljaju razlog za zabrinutost u bezbednosnim službama eventualno mogu iskoristiti kao glas u široj komunikaciji o prevenciji.
- 3.2.3 Priče bivših boraca koji su napustili Islamsku Državu ili porodice koje su iskusile život pod kontrolom Islamske Države mogu se iskoristiti u komunikaciji sa osobama izloženim riziku od radikalizacije, naročito koje su pozvane da otpisuju, da se uključe u nasilno ratovanje ili priđuže nekoj organizaciji u inostranstvu.

- 3.2.4 Ne treba posebno naglašavati da se ovo mora obaviti pažljivo, kako bi se obezbedila njihova pravilna obuka, kao i da bi bili svesni o psihološkim pritiscima koje donosi javni diskurs. Mora se održati dužnost vođenja brige o pojedincu, a nekada je suviše rano za takve pokušaje.

3.4 Obraćanje zajednicama u kompletном spektru odgovora

- 3.4.1 Nova strategija Islamske države glasi „zavadi, polarizuj i radikalizuj“. Primenjujući narative koji ukazuju na diskriminaciju, predrasude i nejednakost podržane sve snažnijim antimuslimanskim raspoloženjem na Zapadu, Islamska Država stvara snažan osećaj nepravde i viktimizacije u okviru muslimanskih zajednica. Ekstremističke desničarske organizacije reaguju tako što koriste percipirano povećanje domaćih pretnji.
- 3.4.2 Zato vlade i zajednice moraju da se pripreme za suočavanje sa negativnom komunikacijom sa tim grupama koje možda sve više iskorišćavaju problem povratnika kako bi doprinele napetost, strah i nasilje u zajednici i dodatno pogoršale rizik od tenzija u zajednici.
- 3.4.3 U tom kontekstu treba razmotriti komunikacijske napore usmerene na smanjivanje izolovanosti, polarizacije i stigmatizacije.

Co-funded by the internal Security Fund of the European Union

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only on the author, and the European Commission cannot be held responsible for and use which may be made of the information contained therein

Ovaj priručnik napisali su
Marije Meines, Merel
Molenkamp, Omar Ramadan i
Magnus Ranstorp – a uredila
Nicola Davenport – koji su svi
članovi Centra za izvrsnost RAN.

Autori bi želeli da zahvale brojnim
praktičarima koji su podelili svoje
studije slučaja, savete, prakse i
ostale informacije. Bez njihove
podrške ne bi bilo moguće
sastaviti ovaj priručnik.

Translated within:

